

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

«КНИГОЗНАВСТВО ТА БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО»

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**
для студентів спеціальності 029
«Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»

Маріуполь – 2024

УДК 002(477)

Кудлай В.О. Книгознавство та бібліотекознавство: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Київ, 2024. 156 с.

Розробник: Кудлай В.О., к. н. соц. ком., зав. кафедри інформаційної діяльності МДУ.

Рецензенти: Федотова О.О., доктор історичних наук, професор кафедри інформаційної діяльності МДУ.

Пахоменко С.П., кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин МДУ.

Навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Книгознавство та бібліотекознавство» складений відповідно до навчального плану для студентів 1 курсу освітнього рівня «Бакалавр» денної форми навчання спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Книгознавство та бібліотекознавство» сприяє формуванню теоретичних та практичних знань у галузі книгознавства та бібліотекознавства, ознайомити їх з основами бібліографознавства, бібліотекознавства, читачезнавства, тобто дисциплінами, які входять до складу книгознавства як комплексної дисципліни.

Рекомендовано Вченою радою факультету філології та масових комунікацій МДУ протокол № 3 від 12.11.2024.

©Кудлай В.О., 2024 рік

©Маріупольський державний університет, 2024 рік

ЗМІСТ

Передмова	4
1. Структура програми навчальної дисципліни	6
1.1. Опис навчальної дисципліни	6
1.2. Мета та завдання навчальної дисципліни	7
1.3. Зміст навчальної дисципліни.....	9
1.4. Структура навчальної дисципліни	11
1.5. Теми семінарських занять.....	12
1.6. Теми практичних занять	13
1.7. Теми лабораторних занять.....	13
1.8. Самостійна робота	13
1.9. Індивідуальне завдання.....	13
1.10. Методи навчання	14
1.11. Методи контролю	14
1.12. Розподіл балів, які отримують студенти	14
1.13. Методичне забезпечення.....	15
1.14. Рекомендована література	15
1.15. Інформаційні ресурси.....	18
2. Конспект лекцій.....	19
Тема 1. Книгознавство як наука про книгу та книжкову справу.....	19
Тема 2. Історичні етапи розвитку книгознавства	26
Тема 3. Поняття, еволюція та основні характеристики книги	39
Тема 4. Типологія книги у практичному та методичному аспектах	56
Тема 5. Теоретичні засади вивчення бібліотекознавства	66
Тема 6. Методологія сучасного бібліотекознавства	75
Тема 7. Діяльність бібліотек: розвиток і закономірності	88
Тема 8. Тенденції розвитку бібліотекознавства	102
3. План та методичні рекомендації до семінарських і лабораторних занять.....	106
3.1. Семінарські заняття	106
3.2. Лабораторні заняття	134
4. Методичні рекомендації щодо організації та перевірки СРС з навчальної дисципліни «Книгознавство та бібліотекознавства».....	138
5. Індивідуальне навчально-дослідне завдання	141
6. Контроль знань з навчальної дисципліни «Книгознавство та бібліотекознавство»	143
6.1. Поточне тестування	143
6.2. Підсумкова атестація з навчальної дисципліни	146
7. Перелік питань для самоперевірки (екзамен)	147
Додатки.....	150
Глосарій основних термінів.....	150

Передмова

Навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Книгознавство та бібліотекознавство» складений відповідно до навчального плану для студентів 1 курсу освітнього рівня «Бакалавр» денної та заочної форми навчання спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Метою навчальної дисципліни «Книгознавство та бібліотекознавство» є формування у студентів цілісної системи знань і умінь у галузі книгознавства та бібліотекознавства, ознайомити їх з основами бібліографознавства, бібліотекознавства, читачезнавства, тобто дисциплінами, які входять до складу книгознавства як комплексної дисципліни.

Завдання навчального модуля: розкрити зміст поняття «Книгознавство та бібліотекознавство», вивчивши еволюцію розвитку науки про книгу; дати загальне уявлення про основні книгознавчі концепції та школи; визначити місце книгознавства у системі наук; надати студентам інформацію про книгу та книжкову справу як об'єкти книгознавства, типологічні проблеми книгознавства; ознайомити з теоретичними проблемами бібліографознавства та бібліотекознавства; охарактеризувати читачезнавство як нову дисципліну книгознавчого циклу.

Після вивчення дисципліни студенти мають знати: етапи розвитку науки про книгу за кордоном та в Україні; основні книгознавчі концепції XIX-XX століть та сучасні напрями розвитку книгознавства; структуру книгознавства та книжкової справи; організацію та структуру бібліографічної діяльності в Україні; основні наукові принципи та конкретні методи бібліографування документа; роль, значення та специфіку використання бібліографії для формування або аналізу основних книжкових, журнальних та газетних потоків в Україні; методику бібліографічного пошуку, систематизації, класифікації, опису, анотування, реферування; складання оглядів; основні категорії бібліотекознавства; методи роботи над книгою, методики читання.

Студентам необхідно вміти: використовувати систему бібліографічних посібників у редакційній діяльності; працювати з довідковим апаратом книги; складати бібліографічний опис, анотацію, реферат, огляд на різні типи видань; здійснювати бібліографічний пошук, класифікувати будь-яке книжкове видання відповідно до типологічної класифікації книг; використовувати для бібліографічної роботи автоматизовані та комп'ютерні системи.

Студент повинен мати навички: практичної роботи з бібліографічними посібниками різних видів; бібліографічного опису, анотування, реферування, складання огляду; пошуку бібліографічної інформації, користування бібліотечними фондами.

Навчальна дисципліна «Книгознавство та бібліотекознавство» посідає засадниче місце у системі підготовки бакалаврів-документознавців. Її вивчення має пізнавальне і суто практичне значення, сприяє формуванню бібліографічної культури студента, розкриває перед ним суспільну значимість бібліографії. Знання із книгознавства, бібліографознавства та бібліотекознавства важливі для майбутніх науковців у галузі соціальної комунікації, оскільки книгознавство, бібліографознавство та бібліотекознавство є одним із наукових напрямів у галузі соціальної комунікації.

1. Структура програми навчальної дисципліни

1.1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 0201 Культура	Нормативна (з циклу дисциплін професійної та практичної підготовки)	
	Напрямок підготовки 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа		
Модулів – 2	Спеціальність: Інформаційна, бібліотечна та архівна справа	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 4		1-й	1-й
ІНДЗ «Реферативне дослідження з теорії книгознавства та бібліотекознавства»		Семестр	
Загальна кількість годин: денна ф.н. – 90, заоч.ф.н. – 90.		1-й	1-й
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 2	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	16 год.	8 год.
		Практичні, семінарські	
		14 год.	6 год.
		Лабораторні	
		12 год.	4 год.
		Самостійна робота	
		44 год.	68 год.
Індивідуальні завдання: 4 год.			
Вид контролю: екзамен			

1.2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Навчальна дисципліна «Книгознавство та бібліотекознавство» призначена для навчання студентів спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» у I семестрі, входить до циклу вибіркових дисциплін. Курс пов'язаний із дисциплінами «Документознавство», «Документно-інформаційні комунікації», «Вступ до фаху», «Аналітико-синтетична переробка інформації».

Мета дисципліни – допомогти студентам набути теоретичних та практичних знань у галузі книгознавства та бібліотекознавства, ознайомити їх з основами бібліографознавства, бібліотекознавства, читачезнавства, тобто дисциплінами, які входять до складу книгознавства як комплексної дисципліни.

Завдання навчального модуля:

- розкрити зміст поняття «Книгознавство та бібліотекознавство», вивчивши еволюцію розвитку науки про книгу;
- дати загальне уявлення про основні книгознавчі концепції та школи;
- визначити місце книгознавства у системі наук;
- надати студентам інформацію про книгу та книжкову справу як об'єкти книгознавства, типологічні проблеми книгознавства;
- ознайомити з теоретичними проблемами бібліографознавства та бібліотекознавства;
- охарактеризувати читачезнавство як нову дисципліну книгознавчого циклу.

Студент повинен знати:

- етапи розвитку науки про книгу за кордоном та в Україні.
- основні книгознавчі концепції XIX-XX століть та сучасні напрями розвитку книгознавства;
- структуру книгознавства та книжкової справи;
- організацію та структуру бібліографічної діяльності в Україні;
- основні наукові принципи та конкретні методи бібліографування документа;
- роль, значення та специфіку використання бібліографії для формування або аналізу основних книжкових, журнальних та газетних потоків в Україні;
- методика бібліографічного пошуку, систематизації, класифікації, опису, анотування, реферування; складання оглядів;
- основні категорії бібліотекознавства;
- методи роботи над книгою, методики читання.

Студент повинен уміти:

- використовувати систему бібліографічних посібників у редакційній діяльності;

- працювати з довідковим апаратом книги;
- складати бібліографічний опис, анотацію, реферат, огляд на різні типи видань;
- здійснювати бібліографічний пошук, класифікувати будь-яке книжкове видання відповідно до типологічної класифікації книг;
- використовувати для бібліографічної роботи автоматизовані та комп'ютерні системи;

Студент повинен мати навички:

- практичної роботи з бібліографічними посібниками різних видів;
- бібліографічного опису, анотування, реферування, складання огляду.
- пошуку бібліографічної інформації, користування бібліотечними фондами.

Вивчення дисципліни передбачає ознайомлення студента з науковими принципами і конкретними методами книгознавства, особливостями підготовки бібліографічних видань як окремого типу видання. Це, безсумнівно, вимагає знань фахової термінології, основних вимог до бібліографічної інформації (достовірність, точність, вичерпність, стандартність).

1.3. Зміст навчальної дисципліни

МОДУЛЬ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КНИГОЗНАВСТВА ЯК НАУКИ ПРО КНИГУ ТА КНИЖКОВУ СПРАВУ

Тема 1.1. Книгознавство як наука про книгу та книжкову справу

Визначення книгознавства. Комплекс книгознавчих дисциплін та їх особливості. Проблематика книгознавства. Об'єкт і предмет книгознавства. Методи книгознавства.

Тема 1.2. Історичні етапи розвитку книгознавства

Становлення науки про книгу в світі. Розвиток українського книгознавства. Діяльність книгознавчих осередків на українських землях. Сучасні осередки книгознавчих досліджень. Українська книгознавча періодика.

МОДУЛЬ 2. КНИГА ЯК ОБ'ЄКТИ КНИГОЗНАВСТВА

Тема 2.1. Поняття, еволюція та основні характеристики книги

Визначення поняття «книга». Історія розвитку книги. Роль книги в житті суспільства. Зовнішні елементи книги (матеріальна конструкція книги). Внутрішні елементи книги (апарат книги).

Тема 2.2. Типологія книги у практичному та методичному аспектах

Типологія книги як книгознавча проблема. Типологія книги і стандартизація видавничої термінології. ДСТУ 3017-95 «Видання. Основні види. Терміни та визначення». ДСТУ 3018-95 «Видання. Поліграфічне виконання. Терміни та визначення».

МОДУЛЬ 3. БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО ЯК НАУКА

Тема 3.1. Теоретичні засади вивчення бібліотекознавства

Витоки і процес становлення бібліотекознавства як науки. Теоретичні основи бібліотекознавства. Зв'язки бібліотекознавства з іншими науками. Бібліотекознавство як система знань про бібліотеку та бібліотечного соціального інституту (БСІ).

Тема 3.2. Методологія сучасного бібліотекознавства

Сучасні підходи до формування бібліотекознавчої теорії. Система методів в бібліотекознавстві. Соціологічні і соціально-психологічні методи в бібліотекознавстві. Статистико-математичні методи. Організаційні методи. Методи аналізу документів. Бібліометричні та інформетричні методи. Організація бібліотекознавчих досліджень.

МОДУЛЬ 4. БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема 4.1. Діяльність бібліотек: розвиток і закономірності

Бібліотека як соціальний феномен. Функціональні особливості бібліотек. Системна організація діяльності бібліотек. Діяльність і праця в бібліотеці. Бібліотечна професіологія і підготовка кадрів для бібліотек. Міжнародне співробітництво бібліотек.

Тема 4.2. Тенденції розвитку бібліотекознавства

Поточні проблеми бібліотекознавства. Шляхи оптимізації структури науки про бібліотеки та бібліотечну діяльність. Перспективи переорієнтації бібліотечної діяльності в електронному середовищі.

1.4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
л		с	лаб	інд	с.р.	л		с	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Теорія та історія книгознавства як науки про книгу та книжкову справу												
Тема 1. Книгознавство як наука про книгу та книжкову справу	10	2	2	-	-	6	10	1	-	-	-	9
Тема 2. Історичні етапи розвитку книгознавства	10	2	2	2	-	4	10	1	2	-	-	7
Разом за змістовим модулем 1	20	4	4	2	-	10	20	2	2	-	-	16
Змістовий модуль 2. Книга як об'єкти книгознавства												
Тема 1. Поняття, еволюція та основні характеристики книги	12	2	2	2	-	6	12	1	2	-	-	9
Тема 2. Типологія книги у практичному та методичному аспектах	10	2	-	2	-	6	12	1	-	2	-	9
Разом за змістовим модулем 2	22	4	2	4	-	12	24	2	2	2	-	18
Змістовий модуль 3. Бібліотекознавство як наука												
Тема 1. Теоретичні засади вивчення бібліотекознавства	8	2	2	-	-	4	8	2	-	-	-	6
Тема 2. Методологія сучасного бібліотекознавства	10	2	2	-	-	6	10	-	-	-	-	10
Разом за змістовим модулем 3	18	4	4	-	-	10	18	2	-	-	-	16
Змістовий модуль 4. Бібліотечна справа в контексті інформаційної діяльності												
Тема 1. Діяльність бібліотек: розвиток і закономірності	12	2	2	4	-	4	12	2	2	-	-	8
Тема 2. Тенденції розвитку бібліотекознавства	14	2	2	2	-	8	12	-	-	2	-	10
Разом за змістовим модулем 4	26	4	4	6	-	12	24	2	2	2	-	18
Усього годин	86	16	14	12	-	44	86	8	6	4	-	68
Модуль 2												
ІНДЗ. Реферативне дослідження з теорії книгознавства та бібліотекознавства	4	-	-	-	4	-	4	-	-	-	4	-
Усього годин	4	-	-	-	4	-	4	-	-	-	4	-
Разом годин	90	16	14	12	4	44	90	8	6	4	4	68

Тема навчальної дисципліни – це завершена частина освітньо-професійної програми навчальної дисципліни, що реалізується відповідними формами організації навчального процесу. Кожна тема складається з п'яти функціональних блоків, а саме:

– *змістовний теоретичний і практичний блоки (I-II)* – аудиторна робота, виклад змісту навчальної дисципліни під час лекцій та семінарських занять з рейтинговим оцінюванням знань студентів;

– *самостійна робота студентів (блок III)* – це самостійне оволодіння студентами системи знань, які спрямовані на поглиблене вивчення матеріалу з відповідної теми навчальної дисципліни;

– *індивідуальна робота студентів з викладачем (блок IV)* – це система консультацій та індивідуальної роботи викладача, спрямована на надання науково-методичної допомоги студентам при виконанні ними завдань самостійної роботи, а також перевірка й рейтингове оцінювання виконаних студентами завдань. Індивідуальні завдання проводяться у таких формах:

– *консультації (тематичні та методичні)* проводяться з метою отримання студентом відповідей на теоретичні чи практичні питання з теми, яка вивчається, та методичних вказівок щодо організації роботи з її вивчення та виконання поставлених завдань;

– *індивідуальне завдання* – самостійна робота студента спрямована, на поглиблення, узагальнення знань, які він отримує у процесі навчання.

– *контрольно-оцінювальний блок (блок V)* – це організація підсумкового контролю з відповідної теми навчальної дисципліни. Вона передбачає підведення підсумків рейтингового оцінювання успішності студента за практичний блок, самостійну роботу, індивідуальну роботу з викладачем, тестовий контроль знань за змістом програми дисципліни та виставлення оцінки в академічний журнал за результатами рейтингу успішності.

1.5. Темі семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Розвиток книгознавства як науки, витоки українського книгознавства	2	1
2	Основні напрями розвитку книгознавства	2	-
3	Елементи книги як матеріальної конструкції, їх функції та призначення	2	1
4	Організація і технології книгорозповсюдження	2	1
5	Національні бібліотеки в Україні	2	1

6	Облік бібліотечного фонду	2	1
7	Зберігання бібліотечного фонду	1	1
8	Робота з читачами	1	-

1.6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
-	-	-	-

1.7. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Структура та елементи книги	2	2
2	Прийоми та засоби роботи з книгою та книжковим асортиментом	2	-
3	Особливості організації та функціонування електронних книжкових магазинів в Україні та інших країнах світу	4	2
4	Функції бібліотек	2	-
5	Типологія бібліотек	2	-

1.8. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Книгознавство як наука про книгу та книжкову справу	6	9
2	Історичні етапи розвитку книгознавства	4	7
3	Поняття, еволюція та основні характеристики книги	6	9
4	Типологія книги у практичному та методичному аспектах	6	9
5	Теоретичні засади вивчення бібліотекознавства	4	6
6	Методологія сучасного бібліотекознавства	6	10
7	Діяльність бібліотек: розвиток і закономірності	4	8
8	Тенденції розвитку бібліотекознавства	8	10

1.9. Індивідуальне завдання

Завдання на тему: «Реферативне дослідження з теорії книгознавства та бібліотекознавства»

1.10. Методи навчання

Навчальні лекції, семінарські заняття, лабораторні, практичні заняття, робота з першоджерелами (аналіз інформаційних джерел, літератури), робота з базами даних бібліотек, мережі Інтернет, виконання студентами індивідуальних завдань і самостійної роботи, написання контрольної роботи.

1.11. Методи контролю

Усні відповіді на семінарських заняттях, тестові завдання, перевірка виконання лабораторних, практичних завдань, самостійної роботи шляхом співбесіди, оцінка за виконання ІНДЗ, складання екзамену.

1.12. Розподіл балів, які отримують студенти

Кредитно-модульна система організації навчального процесу передбачає застосування модульного навчання за кредитами і охоплює зміст, форми та засоби навчального процесу, форми контролю якості знань та вмінь, навчальної аудиторної та самостійної роботи студента.

Змістовий модуль – це завершена, відносно самостійна, частина навчального курсу, що містить теоретичні та практичні завдання, систему навчально-методичного забезпечення.

Рейтингова система оцінювання – це система визначення якості виконаної студентом аудиторної та самостійної роботи, рівня набутих знань і вмінь шляхом оцінювання результатів роботи шляхом поточного та модульного контролю.

Рейтинг складається з суми балів за:

- аудиторну роботу (відвідування лекційних занять, робота на семінарських, лабораторних, практичних заняттях);
- самостійну роботу (конспекти, опрацювання інформаційних джерел);
- індивідуальне навчально-дослідне завдання (виконання творчих та інших індивідуальних завдань);
- виконання тестових завдань;
- іспит.

Оцінювання знань та вмінь студентів відбувається за наступним розподілом:

Поточне тестування та самостійна робота				Іспит	Сума
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	Змістовий модуль 3	Змістовий модуль 4	50	100
T1-T2	T3-T4	T5-T6	T7-T8		
13	12	13	12		

T1, T2 ... – теми змістових модулів.

Інтервальна шкала оцінювання навчальних досягнень студента з курсу «Книгознавство та бібліотекознавство»:

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою (для екзамену)
90 – 100	A	відмінно
82-89	B	добре
74-81	C	
64-73	D	задовільно
60-63	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

1.13. Методичне забезпечення

Опорні конспекти лекцій, комплекс методичного забезпечення дисципліни.

Програма навчальної дисципліни «Книгознавство та бібліотекознавство» побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України.

1.14. Рекомендована література

Базова література

1. Беловицкая А.А. Книговедение. Общее книговедение : учебник для студентов высших учебных заведений / А.А. Беловицкая ; М-во образования и науки Российской Федерации, Федеральное агентство по образованию, Московский гос. ун-т печати. – М. : МГУП, 2007. – 391 с.
2. Книгознавство: термінол. слов. (ред.-вид. справа, журналістика, поліграфія, вид. бізнес, інформ.-бібл. діяльн.) / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова ; уклад.: Ю.В. Бондар та ін. ; за заг. ред. В. О. Жадька. – К. : Експрес-Поліграф, 2012. - 303 с.
3. Низовий М.А. Вступ до книгознавства: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.А. Низовий ; Харківська держ. академія культури. – К. : Кондор, 2009. – 143 с.
4. Словник книгознавчих термінів : понад 1400 термінів / уклад. В. Я. Буран та ін. ; наук. ред. Н. О. Петрова та ін. ; Книжкова палата України. – К. :

- Книжкова палата України, 2003. – 159 с.
5. Черниш Н. Основи бібліології: навч. пос. / Н. Черниш. – Львів: Українська академія друкарства, 2008. – 168 с.
 6. Бібліотекознавство. Теорія, історія організація діяльності бібліотек : підруч. для бібл. ф-тів ін-тів культури та училищ культури / В.О. Ільганаєва та ін. – Х. : Основа, 1993. – 176 с.
 7. Женченко М. І. Загальна та спеціальна бібліографія : навч. посіб. / М. Женченко. – К. : Жнець, 2011. – 256 с.
 8. Ломачинська І. М. Бібліографознавство : навч. посіб. для дистанц. навч. / І.М. Ломачинська ; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – К. : Ун-т «Україна», 2004. – 300 с.
 9. Швецова-Водка Г.М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій / Г.М. Швецова-Водка ; Рівненський держ. гуманітарний ун-т. – Рівне, 2001. – 438 с.

Допоміжна література

10. Биковський Л. Український Науковий Інститут Книгознавства: інформація / Л. Биковський. – Подєбради : Українське Книгознавство, 1925. – 45 с.
11. Бібліологічні вісті 1923-1930: систематичний анотований покажчик / Національна парламентська бібліотека України ; уклад. Г.І. Ковальчук ; ред. С.І. Білоконь. – К. : Абрис, 1996. - 154 с.
12. Книговедческое аннотирование и систематизация книжных памятников : метод. рекомендации / сост. Л. И. Бердников и др. ; ред. Е. И. Яцунок ; Российская гос. библиотека. Научно-исследовательский отдел редких книг (Музей книги). - М., 1997. - 82 с.
13. Книгознавець Галина Іванівна Ковальчук (До 25-річчя наукової діяльності): біобібліогр. покажч. / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського ; уклад. Н. І. Моїсеєнко ; редкол.: В.І. Попик. – К. : НБУВ, 2013. – 83 с.
14. Книжная культура. Опыт прошлого и проблемы современности : к 90-летию НИИ книговедения в Петрограде : материалы IV Междунар. науч. конф. (Москва, 24-25 нояб. 2010 г.) / РАН, Отд-ние ист.-филол. наук и др. ; сост.: В.И. Васильев и др. – М. : Наука, 2010. – 393 с.
15. Ковальчук Г.І. Книгознавець, бібліограф і бібліотекар Сергій Іванович Маслов (1880-1957): біобібліогр. нарис / Г. І. Ковальчук, Н.Ф. Королевич; Національна парламентська бібліотека України. - К. : [б.в.], 1995. - 44 с.
16. Ленский Б.В. Книговедение. Книжная культура. Книгоиздание : история и современность / Б.В. Ленский, В.И. Васильев ; Рос. акад. наук и др. – М. : Наука, 2009. – 41 с.

17. Огляд науково-дослідної роботи наукових бібліотек та інститутів культури України у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства і основ книгознавства за 1991-1995 рр. / Національна парламентська бібліотека України ; складачі Л. М. Любаренко, О.О. Мастипан ; відп.ред. А.П. Корнієнко. - К. : [б.в.], 1998. - 135 с.
18. Перші книгознавчі читання [Текст] : зб наук. пр. / Книгознавчі читання (I), Нац. акад. наук України, , Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; відп. ред. О. Онищенко. - К. : [б.в.], 1997. - 146 с.
19. Франчук Є.І. Українська книга і книжкова культура в національній культурі України: проблемне бачення міждисциплінарних досліджень / Є.І. Франчук // Наук, праці НБУ ім. В. Вернадського. – Вип. 2. – К., 1999. – С. 155-172.
20. Шабалина М.В. Книговедение: опыт региональных изысканий: учеб.-метод. пособие / М. В. Шабалина. – М. : Либерия-Бибинформ, 2006. – 160 с.
21. Швецова-Водка Г.М. Про співвідношення документознавчого і книгознавчого підходів у підготовці фахівців бібліотечної справи / Г.М. Швецова-Водка // Інформаційна та культурологічна освіта на зламі тисячоліть: матеріали міжнарод. конф. – Ч. 2. – Х., 1999. – С. 114-118.
22. Швецова-Водка Г.Н. Некоторые дискуссионные вопросы типологической классификации документов / Г.Н. Швецова-Водка // Книга: Исслед. и материалы. – 2002. – Сб. 80. – С. 186-202.
23. Швецова-Водка Г. Развитие теории книгознавства у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття / Г. Швецова-Водка // Вісн. Кн. палати : наук.-практ. журн. – 2013. – № 2. – С. 28-32.
24. Шевченко Є. Перспективи розвитку видавничої справи в Україні / Є. Шевченко // Економіка України – 2005. – № 8. – С. 42-49.
25. Вовченко І. О. Державна (національна) бібліографія України і міжнародні вимоги // Бібліотечний вісн. – 1994. – № 1. – С. 13-17.
26. Малиновська Н. Український бібліографічний репертуар: історія та сучасний стан // Вісн. Кн. палати. – 1999. – № 5. – С. 10-11.
27. Патока В. Система рекомендаційних бібліографічних посібників : сучасні проблеми та їх вирішення // Вісн. Кн. палати. – 1999. – № 3. – С. 3-4.
28. Справочник библиографа / науч. ред. А. Н. Ванеев, В. А. Минкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Профессия, 2006. – 592 с.
29. Швецова-Водка Г.Н. Технология виртуального справочно-библиографического обслуживания [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNarknpl00/pdf/100t2/knpl00t227-36.pdf>.

1.15. Інформаційні ресурси

1. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія [Електронний ресурс] : наук. журн. / Нац. акад. кер. кадрів культ. і мистецтв. – Київ: Вид-во НАКККиМ, 2004. – Виходить щоквартально. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=juu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=PREF=&S21COLORTERMS=0&S21STR=bdi
2. Бібліотечний вісник : наук.-теорет. та практ. журн. / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ: Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 1993. – Виходить раз на два місяці. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=juu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=PREF=&S21COLORTERMS=0&S21STR=bv
3. Вісник Львівського університету. Серія «Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології» [Електронний ресурс]: онлайн портал. – Режим доступу: http://library.lnu.edu.ua/bibl/index.php?option=com_content&view=article&id=84:2008-10-14-12-18-56&catid=54:2008-10-14-12-09-48&Itemid=133
4. Книжкова палата України імені Івана Федорова [Електронний ресурс]: електронний портал державної наукової установи. – Режим доступу: <http://www.ukrbook.net/>
5. Українська академія друкарства [Електронний ресурс]: веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.uad.lviv.ua/>

2. Конспект лекцій

МОДУЛЬ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КНИГОЗНАВСТВА ЯК НАУКИ ПРО КНИГУ ТА КНИЖКОВУ СПРАВУ

Тема 1. Книгознавство як наука про книгу та книжкову справу

Мета: проаналізувати зміст поняття «книгознавство» з огляду на сучасні теоретичні розробки вітчизняних науковців; охарактеризувати комплекс книгознавчих дисциплін та їх особливості; з'ясувати проблематику книгознавства; описати об'єкт і предмет книгознавства; перерахувати методи книгознавства та оцінити доречність їх застосування в залежності від проблематики дослідження.

Лекційний матеріал:

1. Визначення книгознавства

Розпочинаючи вивчення теоретичних проблем книгознавства, необхідно насамперед чітко сформулювати визначення цієї науки. Саме визначення розкриває суть книгознавства, його завдання, дає уявлення про зміст та межі досліджень книги. Розуміння цих проблем у їх сутності дозволяє з'ясувати місце книгознавства в системі інших наук.

Книгознавство – це відносно молода дисципліна, яка зародилася наприкінці XVIII ст., дуже повільно розвивалася у XIX ст., а на початку XX ст. (1910-1935 рр.) стрімко сформувалася. На межі 20-30-х рр. була заборонена і визнана ідеологічно шкідливою наукою. Відродження її пов'язане з хрущовською відлигою (кін. 50-х – поч. 60-х рр. XX ст.). З того часу наука розвивається і привертає увагу багатьох дослідників.

Вперше термін «книгознавство» (рос. «книговедение») було використано у 1820 р. видатним російським бібліографом В. Анастасевичем. Його праця «Про необхідність сприяння російському книгознавству» поклала початок розвитку книгознавчих досліджень. Упродовж століття ця наука про книгу поступово розвивалася, у 40-х рр. XX ст. термін «книгознавство» зникає, а наприкінці 50-х рр. знову відроджується. У 20-х рр. XX ст. паралельно з терміном «книгознавство» широко використовували й термін «бібліологія» на позначення науки про книгу та книжкову справу. Протягом тривалого часу терміном «книгознавство» називали всі аспекти багатогранної діяльності, пов'язані з книгою, а саме практичну та теоретичну роботу із видання, розповсюдження, вивчення і використання книги. В сучасних умовах обидва терміни використовують паралельно.

Розуміння книгознавства як окремої науки сформувалось не одразу. Протягом усього XIX ст. і до 80-х років XX ст. точилися суперечки про його характер. У сучасній теорії щодо визначення книгознавства існує три точки зору.

1. Книгознавство – це єдина комплексна наука про книгу і книжкову справу.
2. Книгознавство – це комплекс, система окремих, цілком самостійних наук про книгу (представники цієї наукової концепції заперечують існування єдиної книгознавчої науки).
3. Книгознавство – це загальна теорія, яку використовують науки про книгу і книжкову справу.

Третя точка зору нині практично не використовується дослідниками, а перші дві перебувають у постійній боротьбі. Історично тлумачення книгознавства як комплексу, системи окремих, цілком самостійних наук склалося раніше, ніж розуміння книгознавства як єдиної комплексної науки. З огляду на це, перша точка зору є прогресивнішою, більш відповідною сучасним завданням книгознавства.

Таким чином, можна подати таке визначення «книгознавства»:

Книгознавство – це комплексна суспільна наука про книгу та книжкову справу, яка вивчає в історичному, сучасному та прогностичному планах процеси створення, розповсюдження і використання творів писемності та друку у суспільстві.

У цьому визначенні можна чітко визначити ключові слова, які є основними для розуміння суті книгознавства:

- комплексна (тобто книгознавство сприймається як єдина наука);
- суспільна (наука вивчає книгу у взаємозв'язках із суспільством, із читачем);
- в історичному, сучасному та прогностичному планах (вивчає книги в конкретних умовах, коли вони з'являлися і починали впливати на читача);
- твори писемності та друку (адже книгознавство вивчає як друковану книгу, так і рукописні пам'ятки).

2. Комплекс книгознавчих дисциплін та їх особливості

До складу єдиної комплексної науки книгознавства входять споріднені, тісно пов'язані між собою, однак відносно самостійні дисципліни, які називають дисциплінами книгознавчого циклу, а саме:

1. Видавнича справа – вивчає питання підготовки видань та їх поліграфічного відтворення.
2. Бібліополістика – досліджує книжкову торгівлю, сприяє практичному налагодженню належного розповсюдження видань, вивчає методи й форми пропаганди та реалізації творів друку на книжковому ринку.
3. Бібліотекознавство – вивчає бібліотечну справу, проблеми комплектування фондів бібліотек, організовує спеціальну обробку та зберігання видань, здійснює довідково-інформаційне обслуговування читачів.
4. Бібліографознавство – здійснює опис, облік, систематизацію творів друку, а також займається пропагандою книги та допомагає читачам у її

використанні. Завдяки бібліографознавству кожна нація має інформацію про свої культурні й наукові здобутки.

Ці дисципліни книгознавчого циклу мають три особливості, що ускладнюють розуміння книгознавства як єдиної комплексної науки про книгу і книжкову справу:

По-перше, кожна з цих дисциплін книгознавчого циклу, в свою чергу, може поділятися на окремі, відносно самостійні галузі знань. Так, зокрема, до складу видавничої справи входять теорія редагування, економіка видавничої справи, теорія мистецтва книги, основи видавничої техніки та інші відносно самостійні галузі знань.

По-друге, дисципліни книгознавчого циклу існують на трьох рівнях і можуть розглядати факти у трьох часових вимірах: минуле (історія), сучасне (теорія і практика), майбутнє (прогностика). Ці рівні діалектично пов'язані між собою, що дозволяє вивчати минуле, усвідомлювати сучасне і передбачати майбутнє. Варто наголосити, що дисципліни книгознавчого циклу на трьох рівнях відображено у сучасному визначенні книгознавства, де зазначено: «вивчає в історичному, сучасному та прогностичному планах процеси створення, розповсюдження та використання творів писемності та друку у суспільстві».

По-третє, окремі книгознавчі дисципліни виникають і розвиваються на межі (на стику) з іншими галузями знань. Так, наприклад, соціологія книги та читання виникла на межі із загальною соціологією, а проблеми психології читання (у відповідному аспекті) досліджуються як в межах загальної психології, так і в науках книгознавчого циклу, зокрема в бібліотекознавстві, видавничій справі, книжковій торгівлі.

Не можна не зауважити, що всі дисципліни книгознавчого циклу єднає книга, однак загалом книгознавство досліджує книгу оригінально, відмінно від інших наук. Якщо представники інших наук орієнтовані виключно на вивчення змісту книг (так, наприклад, як літературознавці досліджують твори письменників), то книгознавці зосереджені на книзі як окремому самостійному явищі. Бібліологія розглядає книгу у двох аспектах:

1. Як явище духовної культури (тобто аналізує зміст книги і літературну форму, в яку втілено цей зміст).
2. Як явище матеріальної культури (тут, передусім, враховують особливості конструювання книги, художнього оформлення, поліграфічного виконання тощо).

Таким чином, книгознавство вивчає книгу як систему, складне, багатогранне явище.

3. Проблематика книгознавства

Книгознавство як наука досліджує ряд проблем, пов'язаних з розумінням феномену книги:

1. Книга як складна система. Бібліологія одночасно досліджує і зміст, і матеріальну форму, чого не роблять інші науки.

2. Книга як суспільне явище, що виникає, розвивається й функціонує в суспільстві. Книги немає без суспільства. Воно в особі читачів, авторів, дослідників впливає на книгу вибором певних тем, вимогами досконалого змісту, зручної і якісної матеріальної форми, дешевизни, демократичності книги. Книга, в свою чергу, впливає на суспільство – ідеями, втіленими в ній, фактичним матеріалом, своєю формою.

3. Книга в системі засобів масової комунікації. Бібліологія досліджує переваги книги порівняно з іншими засобами масової комунікації.

Книга, що реально існує в багатогранних проявах: дитяча книга, енциклопедія, художня книга. Тому четверта проблема полягає у виробленні наукових критеріїв, за якими ми класифікуємо книгу, – типології видань. Створення сучасної типології книги допомагає читачам правильно зорієнтуватися на книжковому ринку й вибрати те, що потрібно для дозвілля, навчання, роботи.

4. Об'єкт і предмет книгознавства

Для того, щоб усвідомити зміст книгознавства – єдиної комплексної науки – треба визначити її об'єкт, предмет, а також методи, якими книгознавці досліджують книгу.

Щодо визначення об'єкта книгознавства, то у науковців і досі немає єдиної думки. На перший погляд видається, що об'єктом книгознавства повинна бути книга. Проте книгу, зокрема її зміст (а не явище книги як такої), вивчає багато наук, тому таке трактування непереконливе. Загалом існує декілька підходів до визначення об'єкта книгознавства. Різні дослідники:

1. Вивчають книгу як об'єкт книгознавства.
2. Розглядають об'єкт книгознавства як книгу у взаємодії з читачем (тобто книгу як відгук на потреби читача і як фактор впливу на читача).
3. Визначають об'єкт книгознавства як систему «Книга – книжкова справа» (орієнтуючись передусім на підготовку до видання, розповсюдження та використання книги).
4. Розглядають об'єкт книгознавства як систему «Книга – читач», приділяючи основну увагу тому, як книга впливає на читача, а читач – на книгу). Ця точка зору є домінуючою в сьогоденних умовах. Сучасні науковці вважають, що система з такими взаємовпливами відповідає вимогам суспільного характеру книгознавства.
5. Аналізують об'єкт книгознавства як систему «Твір – книга – читач» (адже один і той самий твір може бути втілений у різних видах видань: збірках, окремих виданнях, зібранні творів тощо).
6. Визначають об'єкт книгознавства як систему «Книга – книжкова справа – читач». Прихильники цієї точки зору підкреслюють, що випуск і розповсюдження книги значною мірою залежить від суспільства, від читача.

Як бачимо, більшість дослідників наголошують на суспільному характері книгознавства, на взаємозв'язках між книгою та читачем, їх взаємовпливах.

Таким чином, об'єкт книгознавства – це твори писемності та друку у зв'язках з діяльністю людей, тими умовами, в яких вони виникають та впливають на громадське суспільне життя. Предмет книгознавства (тобто зміст цієї науки) становлять закономірності (причини) виникнення, розвитку та функціонування книги у взаємодії з читачем.

5. Методи книгознавства

Книгознавство як наука використовує як загальнонаукові, так і специфічні методи дослідження. Власне, комплексний характер книгознавства та складний об'єкт вивчення зумовлюють застосування різних методів, способів та прийомів дослідження. Проблема методу – ключова у бібліології, що підтверджується, зокрема, значною кількістю публікацій, присвячених цьому питанню. Загалом у книгознавстві використовують дві групи методів:

Загальнонаукові методи, тобто такі, якими, окрім книгознавства, користуються й інші науки. До них належать:

- аналіз (розчленування й осмислення кожного елемента);
- синтез (об'єднання всіх висновків в один).

Ці два методи використовують у видавничій справі при оцінці авторського оригіналу та складанні редакційного висновку, в якому, власне, визначається доцільність публікації твору;

- історизм (за цим методом книгу розглядають в контексті тих суспільно-історичних обставин, коли вона побачила світ і здійснила вплив на читачів). Його широко використовують у книгознавстві, зокрема у видавничій справі, дослідженні питань історії книги (наприклад, в праці С. Маслова «Етюди з історії рукописної книги»).

Спеціальні книгознавчі методи, які не використовує жодна інша наука. Їх багато, і для кожного з етапів розвитку книгознавства характерні певні методи.

До них можна віднести бібліографічний, друкарський (палеографічний), аналітико-тематичний, структурно-типологічний, порівняльно-історичний, функціональний, системний (системно-типологічний) методи. Розглянемо їх детальніше.

Так, за допомогою бібліографічного методу твори писемності та друку вивчають за зовнішніми, суто фактичними даними, які входять до складу бібліографічного опису: ім'я автора, назва, місце та час видання, мова, обсяг, наклад, ціна, наявність ілюстрацій, таблиць тощо. Це один з перших методів, який почали застосовувати книгознавці. Він дозволяє дослідникам зробити суттєві висновки та узагальнення, зокрема при укладанні національної бібліографії, створенні бібліографічних покажчиків давніх видань та ін.

Друкарський (типографський) метод розглядає книгу як явище матеріальної культури, результат друкарського, поліграфічного втілення твору. За цим методом вивчають обкладинку (палітурку), особливості шрифтів, ілюстрацій, книжкових шпальт. Якщо книга не друкована, а рукописна, то метод називають палеографічним (від грец. палео – «давній» і графо – «пишу»).

Аналітико-тематичний метод з'ясовує основні теми видань у певній галузі знань чи в певний історичний період, в окремому видавництві або в групі видавництв. Саме цей метод використовують у студентських дослідженнях, він дозволяє робити висновки в курсових і дипломних роботах. За допомогою аналітико-тематичного методу науковець може отримати цінну інформацію про стан книговидання та спрогнозувати основні теми на майбутнє.

Структурно-типологічний метод вивчає типи та види видань (монографії, підручники, довідники тощо) і визначає їх відсоток у загальному масиві. Використовується при дослідженні значних за обсягом продукції видів літератури. Наприклад, за цим методом визначено, що в Україні 60% видань належать до навчальної літератури.

Що ж стосується порівняльно-історичного методу, то він характеризує певний історичний період книговидання за всіма аспектами, а саме: видавництва, що діяли у визначений час, основні типи їх видань, кількість випущених книг, пріоритетні теми тощо. Він обов'язково передбачає порівняння, зіставлення і ґрунтовні висновки.

Функціональний метод (підхід) започаткував наприкінці 50-х рр. ХХ ст. професор М. Сікорський, автор підручника «Теорія і практика редагування». За цим методом книгу вивчають з позиції читача (реального чи потенційного), у взаємозв'язках зі суспільством (останнє включає такі поняття, як актуальність, злободенність теми, рецензування, громадська оцінка тощо). Функціональний метод передбачає вирішення низки проблем, а саме:

1. Визначення цільового та читацького призначення книги (для якого кола читачів і з якою метою видана, а також як саме буде використовуватись).
2. З'ясування теми, тематики твору, оцінку його наукової, пізнавальної чи художньої цінності.
3. Аналіз відповідності змісту книги, її оформлення цільовому та читацькому призначенню.
4. Оцінку структури (побудови) твору, його жанрових особливостей.
5. Визначення доцільності науково-довідкового апарату з урахуванням цільового та читацького призначення книги.
6. Громадську оцінку твору та книги, рецензії фахівців, відгуки звичайних читачів.
7. Визначення можливих шляхів розповсюдження, реалізації книги (на книжковому ринку, у мережі бібліотек та ін.).

Функціональний метод вимагає від книгознавця:

- володіти змістом твору;
- оцінювати літературне втілення твору (тобто, композицію, фактичний матеріал, мовностилістичні особливості);
- знати читача, його потреби в інформації та можливості її сприйняття.

Саме функціональний метод дозволяє книгознавцям виконати основне завдання – дослідити систему «Книга – читач», проаналізувати «життя» та функціонування книги в суспільстві.

Системний (системно-типологічний) метод сформувався на початку 70-х років ХХ ст. і отримав теоретичне втілення у працях професора А. Беловіцької, автора підручника «Загальне книгознавство». За цим методом книгу вивчають як цілісне явище, як систему з єдністю її змісту, матеріально-конструктивної форми. Метод називають також системно-типологічним, оскільки при проведенні досліджень науковці широко використовують типологію книги.

Для дослідження тих чи інших книгознавчих проблем можуть бути використані й інші методи, які базуються на перерахованих вище, зокрема, тематико-типологічний метод (він аналізує пріоритетні теми та їх втілення у виданнях різних типів та видів літератури).

На кожному історичному етапі розвитку книгознавства провідним вважається певний метод. Так, нині дослідники надають перевагу системному методу. Загалом розробка методичного арсеналу книгознавства остаточно не завершена, цей процес продовжується й у сучасних умовах.

Основна література:

1. Низовий М.А. Вступ до книгознавства: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.А. Низовий ; Харківська держ. академія культури. – К. : Кондор, 2009. – 143 с.
2. Черниш Н. Основи бібліології: навч. пос. / Н. Черниш. – Львів: Українська академія друкарства, 2008. – 168 с.

Додаткова література:

1. Книгознавство: термінол. слов. (ред.-вид. справа, журналістика, поліграфія, вид. бізнес, інформ.-бібл. діяльн.) / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Ін-т укр. філол. ; уклад.: Ю. В. Бондар та ін. ; за заг. ред. В. О. Жадька. – К. : Експрес-Поліграф, 2012. – 303 с.
2. Словник книгознавчих термінів : понад 1400 термінів / В.Я. Буран; наук. ред. Н. О. Петрова та ін. ; Книжкова палата України. – К. : Книжкова палата України, 2003. - 159 с.

Запитання для самоперевірки

1. Яке сучасне визначення книгознавства є найбільш уживаним у вітчизняній науці?
2. Які дисципліни складають комплекс книгознавчих дисциплін? В чому полягає особливість книгознавчих дисциплін?
3. Які проблемні питання розробляються у межах книгознавства з середини ХХ століття і до сьогодення?
4. Як визначається об'єкт і предмет книгознавства?
5. Які загальнонаукові та спеціальні методи застосовуються у книгознавчих дослідженнях?

Тема 2. Історичні етапи розвитку книгознавства

Мета: описати становлення науки про книгу в світі; проаналізувати особливості розвитку українського книгознавства; визначити досягнення у діяльності книгознавчих осередків на українських землях; охарактеризувати сучасні осередки книгознавчих досліджень; описати українську книгознавчу періодику.

Лекційний матеріал:

1. Становлення науки про книгу в світі

Книгознавчі дослідження завжди привертали увагу науковців, адже книга в усі часи відігравала величезну роль у суспільному та культурному житті.

Вперше книгознавство почали ґрунтовно розробляти у 70-х рр. XVIII ст. Австрійський бібліограф М. Деніс написав працю «Вступ до книгознавства», у якій виклав своє розуміння цієї науки. Загалом у книгознавстві він вбачав філологічну науку – бібліографію, що складається з трьох частин: історії рукописної та друкованої книги; друкарської справи; бібліотекознавства та каталогізації.

Варто відмітити певну однобічність розуміння книгознавства з акцентом на бібліотечно-бібліографічну справу, характерну для того часу. В цьому проявилася й обмеженість наукових поглядів М. Деніса, адже він не вивчав і не визнавав суспільної ролі книги.

Зацікавлення книгознавчими дослідженнями та, зокрема, бібліографією у широкому розумінні яскраво виявились у кінці XVIII ст. у Франції, де після Великої французької буржуазної революції величезні бібліотеки, що зберігалися у замках, маєтках, монастирях, були націоналізовані. Для каталогізації книг, налагодження наукової обробки видань, серед яких було чимало унікальних як рукописних, так і друкованих, необхідні були фахівці. Тому у великих містах Франції в багатьох навчальних закладах заснували курс бібліографії, який мав історичний характер і включав чотири книгознавчі дисципліни:

Зміст теорії бібліографії у Франції XVIII ст.	
1.	історія письма та рукописної книги;
2.	історія друкування;
3.	класифікація рідкісних книг та методика їх опису;
4.	методику зберігання книг у бібліотеках.

На початку XIX ст. у Франції завдяки школам книгознавства, які діяли в потужних містах, було сформовано ґрунтовну наукову школу французького книгознавства, яка переважно зосереджувалася на історії книги та бібліографуванні всіх відомих видань (рукописних і друкованих). Цю школу представляли Е. Пеньо та Ф. Еберт, які вважали, що книгознавство як наука вивчає історію книги крок за кроком та здійснює опис усіх відомих книг різних народів, різних історичних періодів. Таким чином, на початку XIX ст. дослідники до складу книгознавства включали дві науки. історію книги й

бібліографію.

На початку XIX ст. в Росії формується національна школа бібліографії, розпочинається ґрунтовна робота з вивчення книги. Засновником російської бібліографії був В. Сопіков. Заслуги В. Сопікова полягають у тому, що він:

1. Значно розширив завдання бібліографії. на думку В. Сопікова, вона не лише фіксує випущені книги, а й радить читачам, яку літературу слід використовувати. Таким чином виникла рекомендаційна література (списки рекомендованої літератури).
2. Розширив поняття «слов'янське книгодрукування». Він вважав, що це не лише книги, друковані слов'янськими мовами (російською, українською, білоруською, болгарською), а й книги, видані на території слов'янських держав, незалежно від мови видання.
3. Домігся указу імператора Олександра I. За цим законом кожний видавець зобов'язаний був надсилати один примірник книги в Імператорську бібліотеку. Жодна книга не зникала безслідно. В Україні цей закон діє і в сучасних умовах.
4. Створив унікальну працю «Досвід російської бібліографії», куди включив усі відомі йому російські рукописні й друковані книги, тобто склав національну бібліографію росіян.

Справу В. Сопікова продовжив В. Анастасевич, який після його смерті очолив Імператорську бібліотеку. В. Анастасевич походив з України, з родини поміщиків, навчався в Петербурзькому університеті. Заслуги В. Анастасевича в тому, що він:

1. Організував бібліографічну роботу із систематизації та опису журнальних статей.
2. Використав оригінальну схему групування літератури за об'єктами пізнання, висунувши на чільне місце науки про природу, та запровадив систематичний бібліотечний каталог.
3. Першим подав ідею створення бібліографічних товариств, які мали б налагодити належний обмін видань та створення бібліографічних покажчиків різноманітного змісту і призначення, оскільки вважав, що бібліографія відіграє важливу роль у підвищенні рівня освіченості. Щоправда, організувати бібліографічні товариства на початку і в середині XIX ст. не вдалося, оскільки суспільство ще не приділяло книзі достатньо уваги.

Науковці країн Західної Європи – Е. Пеньо, Ф. Еберт, Й. Лелевель, К. Естрейхер – упродовж всього XIX ст. прагнули відмежувати власне бібліографію від книгознавства (часто називаючи його «бібліологією»). Так, Е. Пеньо вважав, що бібліографія охоплює лише питання опису та класифікації видань, а бібліологія є теорією бібліографії (саме таку думку він провадить у «Тлумачному словнику з бібліології» 1802-1804 pp.).

Наприкінці XIX ст. центр книгознавства повертається до Росії, де працює

вчений М. Лісовський, який здійснив вагомий внесок у формування книгознавства як окремої комплексної науки про книгу і книжкову справу. Саме його цілком слушно вважають засновником нових поглядів, що відокремили цю галузь знань від споріднених. У своїх відомих працях «Книгознавство як предмет викладання, його сутність і завдання» (1915 р.), «Книгознавство, його предмет і завдання» (1922 р.) вчений визначив книгознавство як «наукову дисципліну, яка об'єднує технічні, теоретичні і практичні знання, дотичні до книги у її минулому та сучасному, та має на меті з'ясувати умови виникнення, розповсюдження й використання творів писемності і друку». Заслуга М. Лісовського перед книгознавством полягає в тому, що він:

1. Втілював ідею В. Анастасевича про організацію бібліографічних товариств. на початку ХХ ст. було засноване Московське, Петербурзьке та Одеське бібліографічні товариства;
2. Налагодив випуск книгознавчої періодики, був організатором і редактором двох бібліографічних видань «Російська бібліографія» та «Бібліограф»;
3. Першим розробив навчальний курс книгознавства, викладав книгознавство в Петербурзькому (1913-1916 рр.) та Московському (1916-1919 рр.) університетах.

У ХХ ст. розвиток книгознавства можна умовно поділити на 4 етапи:

Роки	Етапи розвитку книгознавства у ХХ ст.
20-ті рр.	книгознавство розглядається як історична дисципліна, яка використовує статистику, спогади, описи видань. Це початковий етап узагальнення та суспільного бачення книги.
кінець 30-х – 40-ві рр.	важливий період з точки зору методології. На основі ідеологічних документів того часу розроблялись методологічні проблеми книги. На першому плані – ідеологічний аспект книги як знаряддя марксистсько-ленінських поглядів. Заперечувалися досягнення попередніх етапів розвитку книгознавства.
50-ті рр. – середина 60-х рр.	період відродження книгознавства як комплексної науки. Створюються узагальнені праці про видавничу справу – перший підручник «Лекції з теорії і практики редагування» колективу московських авторів. Створено ряд робіт з історії книгознавства й історії книги – «400 років російського книгодрукування», «Історія книги» (Є. Кацпржак), «Історія книги» (Й. Баренбаум, О. Давидова).
70-ті рр. – до сьогодні	підвищена увага дослідників до історичних проблем: історії книги, видавництва, книгарень, бібліотек, життя та діяльності видатних діячів книги. Практичний напрям робота окремих видавництв, розробка певних видів літератури, типів видань.

2. Розвиток українського книгознавства

Любов до книги, усвідомлення її важливості здавна притаманні українцям. Предки розуміли, що саме книга акумулює духовний потенціал нації. Українська рукописна книга XI-XIV ст. була винятковим явищем книжкового мистецтва.

Про це свідчать пропорційність елементів, досконалі шрифти, надзвичайно яскраві ілюстрації, ошатні оправи. Прикладом любові до книги можна назвати найбільшу в Європі на той час книгозбірню, якою володів київський князь Ярослав Мудрий, і яка налічувала 1100 томів. З XV по XVII ст. книгодрукування було дуже розповсюдженим на теренах України. З огляду на книжкову культуру якість тогочасних видань була надзвичайно високою.

Вчені вважають, що передумовою розвитку українського книгознавства є поступ історичної, історико-літературної та палеографічної науки. Особливого розвитку бібліологія набула в 50-60-х рр. XIX ст., коли її усвідомлюють як окрему науку. Розпочинаються дослідження українських стародруків і створення бібліографічних покажчиків. В цей час Європа ототожнює книгознавство з бібліографією, що впливає і на дослідження українців. Значний вплив на розвиток української книги мала німецька школа (бібліографія та історія книги). І впродовж другої половини XIX ст. по всій території сучасної України розповсюджуються бібліографічні дослідження.

В 1849-1850 рр. М. Максимович створює покажчик «Книжная старина Южнорусская», в якому є розширені бібліографічні описи з характеристикою видань. Цей твір вважається однією з перших українських бібліографічних праць.

Пізніше осередком книгознавчих досліджень стає Чернігів, де видається газета «Черниговские губернские ведомости». Саме на сторінках цієї газети відомий етнограф П. Єфименко вміщував бібліографічні замітки – короткі рецензії на нові праці.

Відомою працею середини XIX ст. є «Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края», виданий у 1853 р. О. Лазаревським.

З середини XIX ст. надзвичайно активно розгортаються книжкові дослідження і у Львові. Осередком таких досліджень був так званий Народний дім, який мав потужну бібліотеку. Видатним українським бібліографом середини – II половини XIX ст. був Я. Головацький, який уклав три бібліографічні праці. «Библиография Галицко-Русская в 1772-1848 гг.», «Библиографические находки во Львове» (про рідкісні стародруки) та «Дополнение к очерку Славяно-Русской библиографии В.М. Ундольского». Ці праці датуються 60-70 рр. XIX ст. і продовжують загальний для Європи напрям бібліографічних розробок.

Яскраво представлений в українському книгознавстві й напрям, пов'язаний з історією книги, накопиченням та збереженням в бібліотеках цінних видань.

В другій половині XIX ст. у Львові працював колекціонер і дослідник стародруків А. Петрушевич, який написав декілька важливих історичних праць («О начале книгопечатания на Руси вообще и в городе Львове в особенности», «Хронологическая роспись церковных и мирских русско-словенских книг, напечатанных кирилловскими буквами в городе Львове» та ін.), які поєднують бібліографічні та історико-книгознавчі дослідження.

У 80-х рр. розпочинає свої бібліографічні публікації найвидатніший український бібліограф кінця XIX – початку XX ст. Іван Омелянович Левицький. Він жив у Львові й досліджував українські книги (трохи менше часописи), випущені на теренах Австро-Угорщини. Основна бібліографічна праця вченого «Галицько-Руська бібліографія», в якій описано всі книги, надруковані українською мовою в Австро-Угорщині. Це велика, копітка праця, пов'язана з віднаходженням книжок, бо І. Левицький описував лише ті видання, які бачив і тримав у руках, тобто використовував принцип *de visu* (від лат. – «на власні очі, як очевидець»). І. Левицький став найвідомішим бібліографом у Європі.

Із заснуванням у 1873 р. Товариства ім. Т. Шевченка і його перетворенням у Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ), вчені Галичини розпочинають окремі книжкові дослідження. Найвидатнішими бібліографами тих років були І. Франко, М. Павлик і В. Доманицький.

Іван Франко уклав бібліографічний покажчик «Матеріали до галицької бібліографії», в якому об'єднав видання різних, навіть найдрібніших друкарень і непомітних авторів. І. Франко був надзвичайно прискіпливим і методичним: він розробив загальний план покажчика (хронологічний, а в його межах – алфавітний), сформував план опису кожної книги. Покажчик Франка містив також об'єктивну й справедливу оцінку видань.

Не менш відомим діячем був Михайло Павлик, який написав покажчик «Спис творів І. Франка за перше 25-ліття його літературної діяльності». Після відкриття бібліотеки НТШ у 1893 р. Павлик став її першим директором.

Відомим бібліографом кінця XIX ст. був Василь Доманицький, який склав ґрунтовний бібліографічний покажчик публікацій періодичного органу НТШ – «Покажчик змісту «Літературно-наукового вісника». Покажчик Доманицького пізніше доопрацював І. Франко.

З 80-х рр. XIX ст. важливими книгознавчими осередками стають Харків та Одеса. До революції 1917 р. в Харкові працювали відомі бібліографи, книгознавці, зокрема Христина Алчевська, яка розробляла проблеми так званої рекомендаційної бібліографії, тобто джерел для самоосвіти. Вона розробила тритомний покажчик «Что читать народу», де були перераховані книги, які слід було читати для самоосвіти. Після революції 1917 р. Харків став потужним книгознавчим центром. Тут до 1970-х рр. перебувала Книжкова палата України, яка вела статистику друку та розробляла інші проблеми книжкової справи.

В Одесі був осередок бібліографічних досліджень, який очолював відомий

український бібліограф Михайло Комаров. Вчений працював над укладанням цінних бібліографічних праць, найважливішою з яких був «Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798-1883 рр.)». М. Комаров вважається засновником нової української бібліографії, оскільки першим звернув увагу на необхідність укладання національної бібліографії. Крім того, укладав оригінальні покажчики. «Бібліографія з питань українського фольклору», «Українська драматургія», «Шевченко в літературі і мистецтві».

Таким чином, на початку ХХ ст. в Україні проводилися цікаві дослідження книги у трьох тематичних напрямках:

1. Розробка бібліографічних покажчиків – переважно української книги (як стародрукованої, так і сучасної).
2. Рекомендаційна бібліографія (зокрема, праці Х. Алчевської).
3. Дослідження з історії книги та книгодрукування.

Проте, існував недолік – всі навколокнижкові дослідження здійснювали ентузіасти – видатні науковці, для яких книга була однією з галузей наукових зацікавлень, а фахових дослідників, зосереджених виключно на книзі, не було. До того ж, на кінець ХІХ ст. в Україні не було сформовано наукових осередків, які б об'єднали зусилля окремих вчених і піднесли книгознавчу роботу на вищий рівень.

3. Діяльність книгознавчих осередків на українських землях

У 1909 р. у межах Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові було створено спеціалізований центр, який займався проблемами української книги (передусім, вивчав історію книги та укладав книгознавчі праці) – бібліографічну комісію. Ця комісія опікувалася трьома проблемами: 1. Створення різноманітних бібліографічних праць, оскільки треба було зберегти відомості про всі українські видання, випущені на теренах Австро-Угорщини. 2. Створення наукових засад бібліографічного опису книг і часописів. 3. Видання книгознавчих часописів, оприлюднення результатів праці науковців.

Комісія досліджувала українську книгу та бібліографію і ставила за мету створити повний перелік українських книг під назвою «Національна бібліографія», починаючи з «Енеїди» І. Котляревського (1798 р.). Важливу роль у створенні комісії відіграв український бібліограф і бібліотекар Зенон Кузеля, який на той час перебував у Відні й був поінформованим про стан європейської бібліографії. В 1908 р. З. Кузеля написав до НТШ листа «В справі української бібліографії», в якому чітко розроблено наукову програму діяльності бібліографічного осередку й накреслено основні напрямки роботи. Фактично, З. Кузеля став ініціатором створення бібліографічної комісії при НТШ.

До складу комісії увійшли відомі науковці, які мали в сфері своїх зацікавлень книгу й книгознавство: М. Грушевський, І. Свенціцький, І. Кривецький, І. Франко, В. Доманицький, М. Комаров. Очолив комісію І.О. Левицький.

Бібліографічна комісія надзвичайно плідно працювала в різні роки. В її діяльності можна видалити 3 періоди: 1. Довоєнний (початковий), що тривав з 1909 по 1913 р. (в цей рік помер Левицький, що суттєво вплинуло на роботу комісії). 2. Воєнний (до 1922 р.) – найгірший період для комісії, оскільки чимало вчених служило у війську. До того ж, під час окупації було знищено бібліотеку НТШ. 3. Повоєнний (1922-1939 рр.). Комісію очолив В. Дорошенко.

В 1939 р. діяльність НТШ і бібліографічної комісії було припинено.

Комісія проводила свою роботу досить організовано. Її члени збиралися приблизно один раз на рік (на початках діяльності – два рази), обговорювали наукові проблеми, виголошували реферати, які пізніше були рекомендовані до друку. В 1923 р. до складу комісії увійшли науковці з інших міст, зокрема з Києва: Ю. Меженко, В. Сімович, Л. Биковський. Всі дослідження науковців комісії публікували, для цього використовували: 1. Різноманітні часописи НТШ («Літературно-науковий вісник», «Записки НТШ», «Стара Україна»). Часопис «Стара Україна» виходив в 1924-1925 рр., головним редактором був І. Кревецький. Основне місце в цьому часописі посідали історичні матеріали. В 1924 р. було видано спеціальний випуск з нагоди 350-ї річниці українського друкарства. 2. Різноманітні спеціалізовані книгознавчі часописи, зокрема «Бібліологічні вісті» (1923-1932 рр., Київ), «Книжка» (1922-1923 рр., Станіслав), «Книголюб» (видавався Українським товариством прихильників книги у Празі).

З 1937 р. бібліографічна комісія НТШ почала випуск власного спеціалізованого видання «Українська книга» – щомісячного журналу, який виходив до кінця 1939 р. у Львові, а в 1941-1943 рр. мав річні номери, випущені в Кракові. Часопис містив результати досліджень з бібліографії членів комісії і публікував матеріали у рубриках «Історичне книгознавство», «Бібліотекознавство», «Мистецтво книги», «Бібліографія», «Книжкова справа в сучасному», «Нові видання» і «Рецензії». Часопис «Українська книга» мав спеціальний випуск, присвячений 450-й річниці українського друкарства у Кракові.

Центральним напрямом видавничої діяльності бібліографічної комісії НТШ був випуск ґрунтовних наукових праць у серії «Матеріали до української бібліографії». Загалом було випущено сім окремих видань в межах цієї серії.

Всі видання серії – матеріали до української бібліографії є надзвичайно цінними з таких міркувань: вони всі українознавчі, дотичні до національних проблем; всі видання є методично довершеними (з огляду на стан бібліографії першої третини ХІХ ст.); всі видання відрізняються високою культурою, мають різноманітні додаткові елементи (передусім, покажчики).

Також всі праці серії пройшли наукову апробацію в бібліографічній комісії, обговорення на засіданнях осередку.

Таким чином, бібліографічна комісія НТШ працювала надзвичайно плідно, мала великі видавничі здобутки, внесла вагомий внесок у розвиток української книгознавчої думки ХХ ст.

Київ – столиця України, центр культурного життя, ще в ХІХ ст. мав декілька осередків переважно історичного спрямування, які в колі своїх зацікавлень розглядали й українську книгу. Це були, передусім, історичні товариства (особливо товариство Нестора-літописця), які досліджували проблеми історії української книги, розробляли бібліографічні покажчики українських стародруків. Така тематика зумовлена кількома причинами:

1. У Києві було зосереджено чимало книжкових багатств України – рукописних і друкованих, зокрема в книгозбірнях Києво-Печерської Лаври, Михайлівського монастиря, приватних бібліотеках;

2. На той час європейська книгознавча думка обмежувала бібліологію лише бібліографією та історією книги;

3. В Україні не було кваліфікованих книгознавців.

Після Жовтневого перевороту 1917 р. в Україну повернувся відомий науковець Юрій Меженко, який навчався в університетах Петербурга та Москви, де прослухав курс М. Лісовського з книгознавства і мав знання, необхідні для розбудови української бібліології. В цей час гостро постали проблеми організації книжкової справи і книжкового руху. Потрібно було створити національну книгозбірню, центр статистичних досліджень, сховище обов'язкових примірників, налагодити облік і наукове дослідження української книги.

В 1918 р. найбільші бібліотеки Києва були об'єднані в одну, що отримала назву Всенародна бібліотека України. Окрім самого Ю. Меженка до праці були залучені й інші видатні українські книгознавці – І. Кривецький, Л. Биковський. Бібліотека видавала періодичний орган «Книжковий вісник» і організувала діяльність інших бібліотек, була тим потужним центром, який започаткував сучасну бібліотечну справу.

В тому ж 1918 р. у Харкові, другому за значенням місті України, було засновано Головну українську книжкову палату. Спочатку Книжкова палата працювала в Києві, однак дуже швидко була переведена до Харкова, який став книгознавчим осередком України. Нині Книжкова палата знову перебуває в Києві. Це центр державної реєстрації і опрацювання обов'язкового сигнального примірника, укладач різноманітних бібліографічних видань, зокрема «Літопису книг України» і «Нових видань України». Книжкова палата так само, як і інші осередки, об'єднала дослідників української книги. Так, тривалий час тут працював Михайло Ясинський, автор монографії про Михайла Комарова.

Не менш важливою подією в розвитку українського книгознавства, зокрема після 1917 р., було створення наукового центру з вивчення проблем книги. Таким осередком став Український науковий інститут книгознавства (УНІК), який розпочав свою діяльність в 1922 р. Завдяки керівництву Ю. Меженка, об'єднанню зусиль найвидатніших українських дослідників книги (зокрема, С. Маслової, Д. Балики, П. Попова) УНІК став європейським центром книгознавства, найавторитетнішим книжковим осередком, діяльність якого

впливає і на сучасні дослідження книги. Завдання УНІКу полягали у вирішенні таких проблем:

1. Розробка загальних питань книгознавства, теорії книги. Це унікальне завдання: жодний осередок на той час не займався теорією книги. Передусім ці питання розробляли М. Куфаєв у праці «Філософія книги», І. Калинович у статті «Тайна і святиня книги», Л. Биковський у статті «Книгознавство» тощо.
2. Проблема, пов'язана з визначенням, збиранням та опрацюванням української книги. В УНІКу вперше було наведене наукове визначення поняття «українська книга». Це – книга: 1) надрукована на території України (будь-яка, незалежно від мови, автора); 2) надрукована українською мовою за межами України; 3) матеріали про Україну, надруковані українською чи будь-якою іноземною мовою за межами України (наприклад, праця «Of Ukraine», опублікована в США). Таким чином, розроблене в УНІКу тлумачення української книги, є доволі широким, включає численні видання українознавчої тематики, видрукувані в різних регіонах і частинах світу.
3. Рекламно-організаційне завдання. В історичних умовах 20-х рр. треба було поширювати любов до читання, пропагувати книгу. Працівники інституту організовували книжкові виставки, пересувні бібліотечки, зустрічі з письменниками, авторами видань – тобто наближали книгу до широких народних мас.
4. УНІК налагоджував випуск різноманітних видань, пов'язаних з книжковою справою. Передусім, було створено бібліотечку науково-популярних та наукових праць, виданих УНІКом. До складу цієї бібліотечки увійшли праці С. Маслова «Рукописна книга» і «Українська друкована книга XVI-XVIII ст.», П. Попова «Друкарство: його початок і поширення в Європі», Д. Балики «Бібліотека».

З 1923 р. в УНІКу видавався найавторитетніший книгознавчий часопис «Бібліологічні вісті».

Національний характер роботи УНІКу, спрямований на дослідження української книги, призвели до звинувачень в націоналізмі. З 1929 р. почалися репресії проти науковців, Ю. Меженко був заарештований і виїхав після арешту за межі України, працював в Петербурзі. В 1932 р. УНІК і часопис «Бібліологічні вісті» було закрито. Українське книгознавство, як і книгознавство взагалі, було заборонено.

4. Сучасні осередки книгознавчих досліджень

Книжкова палата України пройшла важкий і тернистий шлях свого становлення та розвитку. Разом з державною бібліографією та її друкованим органом – літописами – Палата розвивалась та удосконалювалась і стала центром державної бібліографії.

Основними напрямками наукової діяльності Книжкової палати України є внесок у розвиток науки, культури, освіти, бібліографічної, книговидавничої й бібліотечної справи, інформатизації суспільства, збереження й пропаганда української книги. Її наукова діяльність знаходить свій вияв в організації та здійсненні багатоаспектного вивчення книги та преси.

Книгознавство як комплексну науку про книгу й книжкову справу представлено в науковій діяльності Палати самостійними, проте тісно пов'язаними напрямками, серед яких особливе місце займає бібліографознавство. Протягом десятиліть у Палаті створюється методологічна база для аналізу й узагальнення фактичного матеріалу, досліджуються закономірності розвитку, функції, об'єкти, методи бібліографії, розробляється система термінів, відеотипологічна структура, проводиться різностороння науково-методична робота з удосконалення бібліографічного опису літератури та уточнення принципів відображення матеріалів в органах державної бібліографії і зведених бібліографічних працях, обґрунтовується система бібліографічного обслуговування користувачів бібліографічної інформації, розробляються методи й правила бібліографічної роботи, питання міжнародного співробітництва.

Наукові дослідження в бібліографознавстві проходять у процесі його безперервного взаємозв'язку з бібліографією як галуззю її науково-практичної діяльності, інформатикою й іншими спорідненими дисциплінами суспільних наук. Здійснюючи державну бібліографію, Книжкова палата щорічно бібліографічно опрацьовує, піддаючи обліку та реєстрації, опису, класифікації і каталогізації до 120 тис. одиниць усіх видів друку. За 85 років свого існування Палатою бібліографічно опрацьовано понад 12,5 млн. одиниць друкованої продукції. Вона створює і видає поточні, кумулятивні, ретроспективні бібліографічні покажчики, реферативні журнали та інші універсальні бібліографічні видання, конче необхідні для наукових установ, бібліотек й інших творчих організацій. У 1996 році було відновлено започатковану ще в 20-х роках традицію створення бібліографії літератури мовами національних меншин України.

Здійснено ряд наукових досліджень у галузі реферування інформації, зокрема генерування реферативної інформації та розроблення методики наповнення її баз даних. Розгалужена система бібліографічної інформації Палати всебічно охоплює всі видання України і є найвагомішою складовою частиною загальнодержавної системи бібліографічної інформації,

Для класифікаційних потреб і введення української термінології в інформаційну галузь проведено наукову роботу з удосконалення та уточнення наукової галузевої термінології, впровадження класифікаційної системи УДК і видання таблиць УДК українською мовою.

Дослідження процесів розповсюдження книги, впровадження системи Міжнародної стандартної нумерації книг дозволило Палаті розробити концепцію створення національної інформаційної книготорговельної мережі,

реалізацію положень якої успішно розпочато.

Книжкова палата здійснює багатопланову статистику друку: поточний облік друкованої продукції, щорічні узагальнюючі її розробки і порівняльні аналізи статистичних даних про випуск творів друку. Статистичні матеріали Палати є базою для дослідження тенденцій і перспектив розвитку книговидавничої справи в Україні.

Чимало зроблено Книжковою палатою в здійсненні централізованої каталогізації і класифікації літератури. Випуск бібліографічних карток на книги, журнальні статті та рецензії значною мірою сприяє підвищенню науково-методичного рівня довідково-бібліографічного апарату бібліотек та економії робочого часу бібліотечних працівників. А картковий репертуар каталогів Палати дозволяє їй проводити велику й різноманітну за своїм характером і змістом довідково-бібліографічну роботу.

Теоретичні узагальнення наукових досліджень Книжкової палати в галузі історії та практики державної бібліографії та книгознавства, розроблення актуальних проблем книговидання і друкованих засобів масової інформації одержують своє висвітлення в цілому ряді монографій, статей, методичних і навчальних посібників на сторінках журналу «Вісник Книжкової палати» й інших публікаціях.

5. Українська книгознавча періодика

Розквіт української книгознавчої періодики тісно пов'язаний з розквітом українського книговидання та бібліології. Найбільше журналів і газет виходило в 20-30 роках і потім з середини 90-х рр. ХХ ст.

Першим книгознавчим часописом був «Книгарь», який виходив у Києві за редакцією Миколи Зерова в 1917-1920 рр. Цей часопис визначив структуру й зміст усіх наступних книгознавчих видань. Він складався з чотирьох частин:

Структура часопису «Книгарь»	
1.	статті, які висвітлювали проблеми літератури;
2.	бібліографія видань, тобто створення повного переліку тогочасних українських видань;
3.	рецензії на випущені книги;
4.	статті теоретичного та історичного характеру з історії книги, книгознавства, бібліографії.

Пізніше виходили такі видання як «Книжковий вісник» (1919 р., орган Всенародної бібліотеки України); часопис «Голос друку» (вів статистику видань); часопис «Книгар» (1923-1924 рр.); часопис «Книга», який з часом перетворився на «Нову книгу» (1924-1925 рр.). Останні два видання були дуже політизованими й багато уваги приділяли поширенню українських видань.

Головним тогочасним виданням був часопис «Бібліологічні вісті», заснований у 1922 р. Українським науковим інститутом книгознавства.

Головним редактором був Юрій Меженко. В часописі публікувалися праці науковців УНІКу (Ю. Меженка, С. Маслова, П. Попова, М. Ясинського), бібліографічної комісії НТШ (І. Кревецького, І. Свенціцького), зарубіжних книгознавців, які з різних причин виїхали за межі України (С. Сірополко, Л. Биковський, В. Симович), «Бібліологічні вісті» розглядали теоретичні проблеми книгознавства. У часописі було три основних розділи: теорія книги – статті, які досліджували теоретичні проблеми книгознавства; історія книжкової справи, книжкового руху, української книги, друкарства; найцікавіший розділ – «Хроніки», в якому вміщували відомості про тогочасне книжкове життя – відкриття виставок, конференцій, роботу музеїв, архівів, бібліотек, аналіз найкращих публікацій з європейських журналів, тобто було надзвичайно багато інформації, яка цікавить і сучасних науковців.

Часопис було закрито в 1932 р. у зв'язку зі заборонаю книгознавства.

На західноукраїнських землях теж було чимало книгознавчих видань: виходили часописи «Книжка», «Стара Україна», «Бібліотечний порадник», «Українська книга», «Книжник» тощо.

Часопис «Книжка» видавався в Станіславові (тепер – Івано-Франківськ) в 1921-1923 рр.

«Стара Україна» – загальнокультурологічний часопис, у якому багато місця відводилось книзі, зокрема історії української книги. Часопис видавався у 1924-1925 рр. у Львові бібліографічною комісією Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

«Українська книга». Видавався з 1937 до 1939 рр., пізніше – в 1941-1943 рр. в Кракові. Це був орган бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка. В часописі розглядались різні питання бібліотечної справи, бібліографії, історії книги. Проте, не було відомостей про видавничу справу.

Нині в Україні видається приблизно 30 видань, призначених для дослідників книги та видавців. Найголовніші з них:

«Наукові праці національної бібліотеки України ім. Вернадського» – щорічне видання, друкує теоретичні статті з книгознавства й бібліотечної справи.

Впродовж 1994-2007 рр. публікувався часопис «Друкарство», який розглядав безліч питань, зокрема з технології, і містив статті 3-х тематичних напрямків з книгознавства: історія книги й друкарства; теорія видавничої справи (рубрика «Заочний університет видавця», планувалося додати розділ «Авторське право»); оформлення видань, культура книги.

Протягом 1994-2006 рр. виходив часопис «Палітра друку», який окрім питань технології друку розглядав і проблеми видавничої справи.

Українська академія друкарства видає наукові збірники «Поліграфія та видавнича справа» (з 1964 р.), «Квалілогія книги» (з 1996 р.) та «Наукові записки» (з 1999 р.), «Книга і преса в контексті соціокультурного розвитку суспільства».

Основна література:

1. Беловицкая А.А. Книговедение. Общее книговедение : учебник для студентов высших учебных заведений / А.А. Беловицкая. – М. : МГУП, 2007. – 391 с.
2. Низовий М.А. Вступ до книгознавства: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.А. Низовий ; Харківська держ. академія культури. – К. : Кондор, 2009. – 143 с.
3. Черниш Н. Основи бібліології: навч. пос. / Н. Черниш. – Львів: Українська академія друкарства, 2008. – 168 с.

Додаткова література:

1. Ленский Б.В. Книговедение. Книжная культура. Книгоиздание : история и современность / Б.В. Ленский. – М. : Наука, 2009. – 41 с.
2. Огляд науково-дослідної роботи наукових бібліотек та інститутів культури України у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства і основ книгознавства за 1991-1995 рр. / Л.М. Любаренко, О.О. Мастипан; відп.ред. А.П. Корнієнко. - К. : [б.в.], 1998. - 135 с.
3. Перші книгознавчі читання [Текст] : зб наук. пр. / О. Онищенко. – К. : [б.в.], 1997. – 146 с.
4. Франчук Є.І. Українська книга і книжкова культура в національній культурі України: проблемне бачення міждисциплінарних досліджень / Є.І. Франчук //Наук. праці НБУ ім. В. Вернадського. – Вип. 2. – К., 1999. – С. 155-172.

Запитання для самоперевірки

1. Які можна виділити етапи становлення науки про книгу в світі? Коротко охарактеризуйте ці етапи.
2. Як відбувається розвиток українського книгознавства?
3. Які є основні досягнення у діяльності книгознавчих осередків на українських землях?
4. Де і як функціонують сучасні осередки книгознавчих досліджень?
5. Скільки та які українські книгознавчі періодичні видання публікуються з 90-х років ХХ століття?

МОДУЛЬ 2. КНИГА ЯК ОБ'ЄКТИ КНИГОЗНАВСТВА

Тема 3. *Поняття, еволюція та основні характеристики книги*

Мета: визначити та співвіднести зміст понять «книга»; описати історичні етапи розвитку книги з давніх часів до сьогодення; оцінити роль книги в житті суспільства та її місце в системі соціальних комунікацій; класифікувати елементи матеріальної конструкції книги; проаналізувати апарат книги.

Лекційний матеріал:

1. Визначення поняття «книга»

Вивчаючи книгознавство, необхідно дати визначення основоположному поняттю – книзі. В науковому сенсі це завдає неабияких труднощів. В сучасних тлумачних словниках визначення книги починається з етимологічної довідки (пояснення походження цього слова). У слов'янських народів слово «книга» походить від кореня кнея, в деяких куєн, що означає «обрубок деревини». На таких обрубках, вирізках з дерева й зафіксовані перші тексти слов'ян. В інших народів етимологія цього слова також пов'язана з конкретною породою дерева, наприклад, з буком (з англ. book – «книга»; Old English bōc, bōcian «to grant by charter»; походить від датського слова «boek», німецького «Buch» та вірогідно «beech» (деревина бука, на яку наносили руни). Існує версія, що в слов'янські мови слово «книга» могло потрапити через тюркські мови або з китайської мови, де слово куєн означає «сувій шовку» (тканини, на яких записували текст). Отже, в основі етимології слова «книга» лежить матеріал, призначений для нанесення на нього певного повідомлення.

Сьогодні тлумачні словники зазначають, що слово «книга» вживається в трьох значеннях:

Значення слова «книга»:	
1.	Витвір друку у вигляді скріплення аркушів паперу з будь-яким текстом.
2.	Твір, який становить зміст книги.
3.	Великий за обсягом підрозділ, частина літературного твору, що складається з багатьох глав.

Складність тлумачення книги полягає в тому, що вона – жива, змінна за змістом, матеріальною конструкцією, способами поліграфічного оформлення складова культури. Багато книгознавців намагалися подати свої власні визначення книги. Перші спроби робилися ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. російськими (М. Лісовський, М. Куфаєв) та українськими (наприклад, І. Калинович у праці «Тайна і святиня книги») вченими. Насправді дати визначення поняття «книга» надзвичайно важко. Це зумовлено чотирма причинами: складністю книги як суспільного явища; багатогранністю, багатоаспектністю зв'язків книги з суспільством; важливістю книги в житті суспільства; розумінням книги як явища духовного та матеріального змісту.

Таким чином, можна погодитися з думкою видатного французького

книгознавця Робер Ескарпі, який у своїй праці «Революція у світі книг» пише: «Як і все живе, книга не вкладається в жорсткі рамки визначення, у будь-якому випадку ще нікому досі не вдалося дати їй чітке та стабільне визначення».

У сучасних умовах існує два визначення поняття «книга»:

1. Вміщене в енциклопедичному словнику «Книгознавство» (80-ті рр. ХХ ст.). Книга – найважливіша форма закріплення семантичної інформації (переважно зв'язного та досить об'ємного тексту), призначеної для її передачі в часі та просторі. Недолік визначення – не враховано особливості книг, які передають інформацію у вигляді ілюстрацій.

2. Вміщене в енциклопедії «Книга» (1999 р.). Книга – найважливіша, історично обумовлена форма закріплення та передачі у часі і просторі багатогранної інформації у вигляді текстового та (або) ілюстративного матеріалу, що склалися у процесі історії.

Для книгознавства надзвичайно важливим є розуміння книги як діалектичної єдності трьох складових:

1. Змісту (думки, ідеї, поняття, які вкладені автором в книгу). Деякі дослідники називають зміст соціальною інформацією книги.
2. Семіотичної форми – жанру, побудови книги, мовних засобів, за допомогою яких автор викладає свою думку.
3. Особливої матеріально-конструктивної форми, яка формується протягом століть і тисячоліть.

Отже, досить часто науковці ототожнюють книгу лише з певною, особливою матеріальною конструкцією. Це невірно, адже книга – це не лише форма, а й зміст, думка, ідея. Природа книги не матеріальна, а ідеальна. Тому надзвичайно популярним є філософське визначення: книга – це духовна сутність, обтяжена матерією.

2. Історія розвитку книги

Книга як явище виникла на основі писемності, оскільки кожна книжка можлива тоді, коли існує певна система знаків чи зображень, за допомогою яких людина передає інформацію. Першим різновидом писемності можна вважати предметне письмо, що базувалося на використанні різноманітних предметів, яким надавали певного значення (намисто вавилонських північноамериканських індіанців, вузликове письмо (кіпу) древніх інків, письмо палицями у народів Австралії й Нової Зеландії). Згодом варіантом писемності були позначки-рахівнички. Пізніше, в XV ст. до н. е. з'явилося піктографічне (від. лат. *pictus* – «намальований» і грец. графо – «пишу») або малюнкове письмо. У піктографічному письмі предмети, події і явища передавали за допомогою умовних знаків, схем, малюнків. Поступово піктограми конкретних предметів стали символізувати окремі слова або абстрактні поняття. Малюнки спростилися, стали називатися ідеограмами. Сьогодні ідеографічне письмо використовують у Китаї, Японії у вигляді ієрогліфів. Ідеографічне письмо було дуже складним,

його вивчали церковнослужителі, і з метою укріплення своєї влади вони розробляли особливу систему позначок, яка була кастовою, не поширеною. Поява фонетичного письма датується I тис. до н. е. У фонетичному письмі кожна позначка означає звук, це не обов'язково літера. Вперше записи з використанням фонетичного письма були знайдені на території Єгипту, це так званий Розеттський камінь, на якому клинописом вміщено текст на пошану царя Єгипту Птолемея і його дружини Клеопатри. Таким чином, в розвитку письма ми спостерігаємо шлях: повідомлення → слово → склад → звук. В Давній Греції використовувалося фонетичне письмо, яке налічує 24 літери. Грецький алфавіт було покладено в основу латинського. Для слов'янських народів азбуку винайшли візантійські монахи Кирило та Мефодій у 863 р. В сучасних умовах у світі використовується 8 тисяч різноманітних алфавітів.

Давніми центрами творення книги були Єгипет, Греція та Рим. Створення книжок у Єгипті базувалося на традиціях близького сходу. на території сучасного Іраку та Сирії потужно розвивалося виготовлення книг на глиняних дощечках. Ці дощечки мали однакові розміри (приблизно 33x22 см), товщину від 2 до 4 см. Такі пластини з м'якої глини обпалювали і зберігали у спеціальних дерев'яних скринях. На кожній глиняній дощечці у верхньому куті зазначали назву книги чи розділу. Дощечки з'єднували металевими пластинами, фактично створювали ту конструкцію, яка подібна на сучасну. Окремі глиняні дощечки вціліли до нашого часу і зберігаються в музеях світу (в Луврі, Британському музеї). У Давньому Єгипті спробували запровадити глиняні книги, але вони були важкими і крихкими, тому єгиптяни розпочали виготовлення особливого матеріалу для книги – папірусу (IV ст. до н. е.). Єгипетські книжки мали вигляд сувої. папірус намотували навколо круглої основи. Сувої мали довжину до 10 м, а ширину – 15-30 см.

У Давній Греції на основі здобутків Єгипту розпочався книжковий розвиток. Цьому були дві причини.

- високий рівень розвитку літератури (Софокл, Евріпід, Есхіл та ін.);
- високий рівень освіти, виникнення шкіл, рівень розвитку науки.

Матеріальна конструкція книжки в давній Греції була надзвичайно різноманітною. Спочатку книжки писали на глиняних дощечках, які натирали воском, писали спеціально загостреною паличкою – стилосом. Пізніше ця незручна і недовговічна форма була замінена книжкою на папірусі у вигляді сувої. Папірус завозили з Єгипту, він був дуже дорогим, тому греки почали шукати власний матеріал для написання книжок. В Греції вперше було використано пергамент, тобто спеціально оброблені шкіри тварин, розрізані та скріплені в книгу. Проте, пергаментні грецькі книжки все ще мали вигляд сувої, а не кодексу.

Найбільший розквіт книги відбувся в Римі у II-III ст. до н. е. Римляни запозичили грецький алфавіт, спростивши його. Запозичили з Греції і пергамент, як матеріальну основу для книжки. Проте вони не використовували

грецьку форму сувою, а згинали аркуші й скріплювали їх у формі кодексу (від лат. *codex* – «дощечка для письма, книга»). Вперше цю форму було застосовано у II ст. до н. е і використовують її донині. В Давньому Римі книжкова справа стає сферою промисловості, у ній з'являється розподіл праці. Спочатку переписувачі (каліграфи) переписували текст. Римляни запровадили три суворі редакторські правила переписування книги.

- текст уважно переписували з оригіналу, а після перепису звіряли (зчитували);
- переписані тексти надходили до художників, ілюстраторів (їх називали ілюмінаторами). Художник розташовував ілюстрації, заставки, ініціали різними фарбами (червоною вписував назви рубрик);
- при потребі до переписуваного тексту кваліфіковані науковці створювали так звані маргіналії – примітки на берегах, які пояснювали незрозумілості в тексті.

Для урочистості пергамент розмальовували в різні кольори. Формати книжок були різноманітні, не існувало ніяких правил. Каліграфи працювали не поодиноці, а в спеціальних майстернях. Часто в одній майстерні налічувалося до 50 переписувачів книг. окремо для переписуваних книг виготовлялися палітурки (це була вже інша сфера виробництва). Окремо існували книгарні, де можна було придбати книжку. Книжки не створювалися в одному екземплярі, мали наклад до 100 примірників. Ціна книги залежала від якості пергаменту, обсягу видання, від популярності автора. Крім книгарень в Римі відкривали й бібліотеки. Публічних бібліотек було 28. Існували також приватні бібліофіли, книгозбірні яких містили до тисячі книжок. Можна сказати, що саме в ту епоху зародилося бібліофілство, стали цінувати давні книги.

Книга в Давніх Єгипті, Греції та Римі сприяла розвитку знань, освіченості населення, слугувала джерелом передавання інформації. Поєднання тексту, ілюстрацій, створення форми кодексу запровадило розуміння книги як цілісного організму, зокрема основи подальшого розвитку і вдосконалення рукописної книги.

3. Роль книги в житті суспільства

Роль книги в житті суспільства багатогранна. Книга виступає джерелом знань та естетично значущим предметом. Суспільна роль книги реалізується в її соціальних функціях: ідеологічній, інформаційній, комунікативній, естетичній та етичній.

Ідеологічна функція книги полягає в її впливі на формування системи поглядів у суспільстві. Залежно від того, якого змісту видається література, можна визначити ідеологію суспільства в певний період.

Інформаційна функція – будь-яка книга розповсюджує інформацію чи то для практичної діяльності, чи то наукової, побутової потреби (довідники, посібники тощо).

Комунікативна функція – книга містить інформацію й передає її іншим. Читач, відповідно, стає учасником комунікативного акту.

Естетична функція – книга як матеріальна конструкція може приносити естетичну насолоду вже своєю формою: якістю виконання, папером, кольором тощо. Окрім того, важливу роль для задоволення читача має змістове наповнення книги.

Етична функція – книга виховує читача, пропонує йому моделі поведінки, зокрема ставлення до книги як до матеріального об'єкту.

У кожному виді літератури певна функція виступає провідною.

Книга відіграє в суспільстві величезну роль, яку не втрачає і в сучасних умовах конкурентної боротьби з іншими засобами масової комунікації: телебаченням, радіо, пресою, комп'ютерними мережами. У світі постійно зростають накладі видань, кількість книжок на одного жителя (у розвинутих країнах 25 книг на рік на душу населення, а в Україні за даними 2015 р. – 1,05 книг).

У сучасних умовах книга переживає ряд негативних моментів свого існування: втрата монополії в передачі інформації; відсутність оперативності; порівняно з кіно й телебаченням книга поступається в емоційності; нині все більшого поширення набуває так звана «електронна книга», в якій інформація міститься на електронному носії й може бути прочитана з монітора.

Проте, книга не втрачає свого значення в сучасних умовах. Цьому є декілька причин: вона вчить самостійно оцінювати дійсність, активізує наші інтелектуальні можливості; книжкова форма передачі інформації є найзручнішою, оскільки довго зберігається (порівняно з електронними носіями) і не потребує додаткових зчитувальних пристроїв, сприйняття тексту в друкованій книзі значно полегшене завдяки поділу на сторінки, які сприяють запам'ятовуванню його просторового розташування; книга є джерелом емоційної насолоди. Поєднання змісту й оформлення книги, навіть її запах і відчуття на дотик примушують бібліофіла переживати такі емоції, які навряд чи забезпечать інші засоби масової комунікації.

4. Зовнішні елементи книги (матеріальна конструкція книги)

В основі сучасної книги складені в кілька разів (зігнуті, сфальцьовані) і скріплені між собою в корінці аркуші певного формату, є вдосконаленим варіантом книги-кодексу.

Саме в рамках цієї конструкції книга виявилася найзручнішою і найпрактичнішою для користування: задрукований з обох боків аркуша однакового формату матеріал (на папірусі, шкірі, тканині, папері) можна легко відшукувати, надійно зберігати, переносити, брати з собою в дорогу. Однотипне просторове розміщення тексту на чітко обумовлених видавцем розмірах книжкових сторінок, що мають геометрично чіткі координати, дає можливість легко членувати такий текст на ієрархічно підпорядковані частини.

Остаточний варіант книги-кодексу, який маємо сьогодні, формувався протягом тривалого часу. І хоч певні технічні засоби виготовлення книги весь час змінювалися, удосконалювалися відповідно до поступу наукової думки, сутність її побудови з точки зору матеріальних складових залишалася незмінною. Важливими складовими книги є: книжковий (паперовий) блок та його деталі (вкладки, наклейки); обкладинка (оправа); суперобкладинка; форзац (за наявності оправи); корінець; каптал (за наявності оправи); футляр; закладка.

Коротко зупинимося на характеристиці кожної зі складових матеріальної конструкції книги.

Книжковий (паперовий) блок – це основа книги, яка складається із обрізаних із трьох сторін і з'єднаних у корінці зошитів або окремих аркушів паперу відповідного формату і яка підготовлена для накладання й прикріплення оправи чи обкладинки. Це, по суті, напівфабрикат книги, який утворюється після склеювання чи прошивання з одного боку аркушів із сторінками, розміщених у результаті кількарязового згинання (відповідно до заданого формату) у строгій послідовності. Комплект таких сторінок, кількість яких завжди дорівнює кратності долі друкарського аркуша паперу А6, А8 чи А4), прийнято називати зошитом.

Напередодні скріплення такі зошити передаються у видавництво для остаточної зв'язки на предмет виявлення в них помилок чи можливої непослідовності сторінок, допущеної при їх монтажі. Аби в майбутній книзі зошити трималися міцно і при багаторазовому користуванні не розсипалися, їх скріплюють. Простіший і дешевший спосіб – методом склеювання. Надійніший і дорожчий – методом прошивання нитками. Вибір способу скріплення залежить від того, хто готує книгу. Відповідальний і серйозний видавець, якщо він дбає не про скороминущу економічну вигоду від продажу своєї продукції, а про репутацію свого видавництва й інтереси читача, ніколи не випускатиме із склеєним блоком підручники, словники, довідники, зібрання творів чи документів у кількох томах, книги для дітей. Тобто, ті видання, якими часто користуються читачі. Навпаки, вузькоспеціалізовану, монографічну, службову літературу, для здешевлення процесу її виробництва, можна й не прошивати в книжковому блоці.

Додатковими деталями книжкового блока можуть бути вкладка і наклейка.

Вкладка – це конструктивний елемент книжкового видання, який являє собою дробову долю аркуша і у вигляді одного листа, четвертини, половини чи цілого друкованого аркуша вкладається між зошитами книжкового блока. Вкладка виготовляється або з іншого матеріалу, ніж сторінки блока, або іншим способом друку, або містить відмінну кількість кольорів. Цей елемент може скріплюватися з книжковим блоком або додаватися автономно.

Прикладом вкладки можуть слугувати аркуші енциклопедії з кольоровими слайдами або чорно-білими ілюстраціями на крейдяному папері або папері

іншого гатунку, відмінного від того, на якому друкується текст.

Наклейка – елемент книжкового блока, надрукований окремо для заповнення (наклеювання) спеціально звільненої від тексту порожньої сторінки. На відміну від вкладки, наклейка не є самостійним листом у книзі. Приклади наклеювання: віддруковані іншим способом ілюстрації; таблиці, схеми, карти, що мають інший, ніж книжкова сторінка, розмір. Після вклеювання до книжкового блока вони згинаються відповідно до цього формату.

Вкладки, а особливо наклейки, належать до трудомістких процесів редакційної підготовки та поліграфічного відтворення, тому вони не отримали широкого застосування. Це, здебільшого, подарункові, мистецькі або малотиражні бібліофільські видання. Скріплені нитками чи клеєм книжковий блок на одному з останніх процесів поліграфічного виробництва обрізують з трьох сторін на відповідному обладнанні, готуючи його таким чином до підготовленого заздалегідь «вдягання».

Таким своєрідним одягом для книжкового блока є обкладинка чи оправа.

Обкладинка – важлива складова книги, що слугує покриттям книжкового блока, виготовлена з паперу, відмінного від того, на якому друкуються сторінки книги і яка покликана виконувати кілька функцій: скріплювальну, захисну, художню, інформаційну.

Обкладинка виступає одним з елементів завершення формування «обличчя» книги. Як правило, виготовляється з паперу, що має більшу щільність, – чим матеріал цупкіший, міцніший, тим зручніше користуватися книгою. Поряд із цим великий масив видань випускається у звичайній паперовій обкладинці, часом такого самого гатунку, як і книжковий блок, лише іншого кольору. В такому «одязі» виходять різноманітні брошури, література для службового користування, малотиражні видання, журнали. На зорі книгодрукування обкладинку використовували передусім для тимчасового захисту книжкового блока. Покупці таких книг згодом замовляли у спеціальних майстернях оправа, які відповідали загальному стилю оформлення бібліотек, або характеризували матеріальний добробут власника книжкової колекції. Пізніше, із розширенням книговидавничого руху, обкладинка стала використовуватися як привабливий елемент оформлення книги. Останнім часом вона міцно ствердила свої позиції, особливо в тих виданнях, які випускаються значними накладками, недорогі за ціною і на які є стабільний попит. Водночас відбулося удосконалення її зовнішнього вигляду і технічних характеристик. Нинішні видавці прагнуть робити обкладинку яскравою, різноколірною. Для продовження «молодості» книги широко застосовуються відносно недорогі методи лакування або припресування обкладинкового матеріалу прозорою плівкою. Таке покриття обкладинки робить видання, окрім усього, ще й привабливим. Найпоширенішим на сьогодні матеріалом на обкладинку слугує фінський льон (у формі узору шкаралупи яйця чи ряднини) і крейдяний папір проби від 270 до 400 грамів щільності.

Отже, обкладинка виконує такі функції: скріплення книжкових сторінок (зошитів); зовнішнього художнього оформлення; захисту книжкового блока від пошкоджень і забруднень; первинної інформації про книгу для читача (автор, назва).

Оправа – важлива складова книги, виготовлена із спеціальних матеріалів, яка скріплюється з книжковим блоком.

На відміну від обкладинки, що з матеріальної точки зору відзначається дешевизною, оперативністю виготовлення і простотою, оправа є складнішою і дорожчою конструкцією. Образно кажучи, це твердий, дуже надійний «одяг» для всього книжкового блока. Складається він із картону або штучних чи дерев'яних пластин, обтягнутих із зовнішнього боку надійним гнучким покриттям – тканиною, шкірою, синтетичним матеріалом (бум-вінілом, лідеріном), рідше – папером. В останньому випадку продовжити життя книзі покликана плівка, яка накладається на покритий папером картон. Функції оправи такі ж, як і обкладинки. А от роль і значення особливі: надавати книзі особливо ошатного вигляду, забезпечити її довговічність, цінність. Ставлення до оправи, як до особливої складової книги, формувалося ще в давнину. Нерідко, на замовлення коронованих осіб, знатних вельмож, оправу робили надто коштовною, з використанням золота, срібла, алмазів (найбільше це стосувалося богослужбових книг). При багатьох монастирях, храмах чи соборах працювали спеціальні майстерні, де виготовлялися такі коштовні оправи до Біблій, Євангелій, Требників.

У наш час дорогими оправами «вдягають» енциклопедичні, ювілейні, словникові, подарункові, бібліофільські видання, зібрання творів. Подекуди, здебільшого з рекламною метою, видавець випускає гарно оправлену книгу ще і з суперобкладинкою.

Суперобкладинка – це яскрава в художньому плані обгортка, яка накладається на оправу і тримається за допомогою клапанів (загинів). Певною мірою, це додатковий, підсилюючий елемент, який має на меті виділити дане видання з-поміж інших.

Окрім рекламної і художньо-естетичної функцій, суперобкладинка призначена також захистити оправу, зберегти надовго її первинний святковий вигляд. останнім часом вона виконує ще й інформаційну роль: на згинах подається лаконічно написаний текст, покликаний зацікавити, заінтригувати читача, спонукати відкрити книгу далі, заглибитися в анотацію і зміст.

Важливим елементом конструкції книги, яка видається в оправі, є форзац.

Форзац – це аркуш паперу формату розгорнутої книги, який однією половиною повністю приклеєний до внутрішньої частини оправи, а частиною іншої половини (вузькою смугою вздовж корінця) прикріплений до книжкового блока. Це поняття походить від двох німецьких слів: *Vor* – перед, *Zatz* – складання, тобто в контексті конструкції книги ці слова можна тлумачити як місце перед початком складання. оскільки оправа покриває книжковий блок з

двох боків, то й форзаців у книзі буває два – на початку і наприкінці книжкового блока.

Зважаючи на найголовнішу функцію, яку виконує форзац, – скріплення, втримування в єдиному цілому книжкового блока і оправи, для нього має використовуватися спеціальний ґатунок паперу, цупкіший від того, на якому друкуються книжкові сторінки. Окрім цього, форзац може слугувати елементом художнього оформлення. Малюнки, орнаменти, репродукції, які часто вміщуються на цих місцях, є своєрідним композиційним завершенням бачення книги художником – від обкладинки до ілюстративного матеріалу всередині видання. Інколи на форзаці покладається й інформаційна місія: вміщені тут таблиці, формули, топографічні карти, інші узагальнюючі довідкові матеріали, як правило, незначного обсягу, якщо вони мають відношення до змісту всього видання (наприклад, у підручниках, довідниках за галузями знань), є надзвичайно доречними і зручними для користувача такого видання.

Використання на форзаці ілюстративного чи інформаційно-довідкового матеріалу потребує додаткових фінансових затрат, а отже, збільшує собівартість видання. З цієї причини багато видавців не використовують сповна зазначені можливості цього елемента книги, тому здебільшого він незадрукований.

Корінець – це елемент матеріальної конструкції книги, який знаходиться в середній, центральній, частині оправи або обкладинки, що обрамлюють скріплені аркуші чи зошити книжкового блока.

Найкраще функцію корінця читач може оцінити, коли дивитиметься на видання, розміщені один поміж одним на книжкових полицях. Саме за написом на корінці можна віднайти книги відповідних авторів і назви. А за зображенням можна відразу визначити рівень її видавничого і поліграфічного виконання. Отож, корінець виконує дві найголовніші функції: інформаційну й художню.

За формою корінці бувають прямими, напівкруглими. Наявність художніх елементів та кількість тексту на корінці залежить від обсягу книги: чим більше в ній сторінок, тим ширшим є поле для реалізації творчої фантазії художника. Дедалі частіше на корінцях великообсягових книг стало модним вміщувати портрети авторів, фрагменти кольорових слайдів, що характеризують зміст видання, тощо. Гарно і привабливо виглядають корінці з тисненою позолотою шрифту чи орнаменту.

За наявності в книжковому виданні оправи ще однією необхідною деталлю на корінці є каптал.

Каптал – це приклеєна на верхньому і нижньому краях корінця смужка з тканинного матеріалу (здебільшого бавовни або шовку) з потовщеним окантуванням на виході певного кольору.

Функція капталу подвійна: з одного боку, він зміцнює кріплення книжкового блока; з іншого – прикрашує зовнішній вигляд видання. Колір окантовки капталу, як правило, гармоніює з домінуючими кольорами оправи. У книговиданні віддавна поширена практика, коли виготовляють для особливо

цінних витворів друку додаткову захисну конструкцію у вигляді твердої коробки, з отвором на корінці або й зовсім закритої. Таку конструкцію називають футляром. Розрізняють службовий і функціональний футляри. Службовий виготовляється із звичайного однотонного картону і призначений для упаковки кожного примірника видання при транспортуванні чи тривалому зберіганні. Функціональний футляр слугує складовою художнього задуму творців книги і є частиною книги. Останніми роками українські видавці, наслідуючи досвід західних колег, починають відмовлятися від виготовлення службових картонних футлярів для своїх коштовних видань, використовуючи для захисту спеціальну поліетиленову плівку. Це простіше, зручніше й дешевше.

I, нарешті, останній елемент матеріальної структури видання. Він малопомітний, але дуже важливий і в контексті підвищення культури читача, і для зручності користування книгою, і для належного збереження її внутрішньої частини. Йдеться про закладку.

Закладка – допоміжний елемент матеріальної структури видання, який використовується для позначення місця читання.

Розрізняють два види закладок. Перший: вузька кольорова тканинна стрічка, прикріплена верхнім кінцем до капталу або корінця книжкового блока, яка за розміром є на один-два сантиметри довшою від нижнього обрізу книжкового блока. Другий: спеціально виготовлений вузький аркуш паперу підвищеної щільності, вкладений між сторінки книги. Такий аркуш може містити певну пізнавальну чи рекламну інформацію. серйозний видавець, який працює на перспективу, ніколи не нехтуватиме таким, здавалося, другорядним і не зовсім обов'язковим елементом, який цілком толерантно і ненав'язливо формує в будь-якого читача поважне, бережливе ставлення до книги. Особливо потрібний цей елемент у тих книжках, які за змістом не структуровані так як, скажімо, навчальні чи наукові. За відсутності закладки невибагливий читач або загинає навскіс аркуш сторінки, на якій зупинився, або вкладає на те місце якийсь предмет, від чого книга нерідко деформується, псується.

5. Внутрішні елементи книги (апарат книги)

Зупинимось на внутрішньому строєві книги, пов'язаному із зібраною в ній значною за обсягом текстовою та зображальною інформацією.

Якщо уважно приглянутися до розміщення тексту на книжкових сторінках, то можна відразу зауважити, що в цілому він просторово організований. Передусім впадають в око поділені різними заголовками на частини чи виділені різними шрифтами окремі частини тексту. При дуже прискіпливому огляді сторінок можна помітити очевидну ієрархію їх як основних і допоміжних. Між ними простежується ритмічно організований ряд художніх, графічних елементів. Певна логіка розміщення «прочитується» і в системі подачі ілюстрацій.

Таким чином, перед нами постає видання з єдиною, цільною, закономірно побудованою не лише зовнішньою, а й внутрішньою структурою.

Основна частина – це головний елемент змісту всієї книги, який складається власне з авторського тексту, поділений на логічно завершені і співмірні за розмірами структурні підрозділи. Він потребує особливо ретельної праці і автора, і редактора-видавця.

Передусім ідеться про правильний вибір системи членування текстів на ієрархічно підпорядковані частини. Іншими словами, належить вибрати оптимальне співвідношення головних блоків і роздрібнення їх на невеликі за обсягом підрозділи, дбаючи при цьому не про механічний поділ, а про логічно вмотивовану структуру самого тексту, залежно від змісту і характеру викладу самого матеріалу. У виданні це відтворено через систему рубрик і підрубрик.

Загальновідомо, що роздроблення тексту на окремі частини, позначення цих частин заголовками відповідної рубрикації полегшує читання книги, спрощує читачеві пошук потрібного фрагмента тексту, сприяє виділенню головного і другорядного, систематизує в цілому роботу з книгою.

Проте слід пам'ятати, що не кожен авторський оригінал придатний для поділу його на ряд взаємно підпорядкованих частин. Це залежить від ряду факторів. Серед них: обсяг видання, його вид за цільовим призначенням, авторська концепція викладу матеріалу. Скажімо, у виданнях творів художньої літератури, публіцистики поділ тексту на окремі підзаголовки не завжди є доцільним. Однак і в цьому випадку досвідчений редактор може творчо підійти до структурування авторського оригіналу, згрупувавши запропоновані автором у довільній формі твори в окремі блоки, об'єднані спільною темою або проблемою.

Службова частина (апарат видання) складає передусім напрацьований історичним досвідом і регламентований певними нормами, стандартами тієї чи іншої країни мінімум уніфікованих інформаційних даних, які вміщуються на початкових і прикінцевих сторінках книжкового видання з метою його ідентифікації як усередині країни, так і за кордоном.

Кількість таких сторінок залежить від характеру видання і концепції оформлення книги. Йдеться передусім про її вихідні відомості. Сюди ж можна віднести також зміст, подачу якого українські видавці, за прикладом зарубіжного книговидання, останнім часом активніше переносять з кінця на початок книги, а також колонцифри, колонтитули, що розміщуються по тексту видання.

Оскільки йдеться про важливі службові елементи внутрішньої структури книги, які визначають обличчя всього видання, рівень культури видавництва, то цю частину, яку в радянському книгознавстві традиційно називали апаратом видання, варто розглянути в окремій темі.

Вступна частина – це додатковий до основної частини текст або кілька текстів, підготовлені за ініціативою видавництва чи автора для повнішого і

глибшого сприйняття читачем пропонованого видання.

У яких випадках виникає доцільність, а то й необхідність, виокремлення вступної частини видання? Їх декілька. Звернемо увагу на головні: 1) раритетність видання, повернення його читачеві з колишніх спецховів або після віднайдення в архівах; 2) перевидання, обумовлене незадоволеним читацьким попитом чи внесеними автором (видавництвом) змінами, уточненнями, доповненнями; 3) перше видання популярного серед масового читача чи надто важливого з наукової точки зору твору в перекладі з іншої мови; 4) ювілейне або поліпшене щодо художнього оформлення чи поліграфічного виконання видання, спонукане ювілеєм автора, неординарною в житті країни, регіону чи навчального закладу подією; 5) неповторність твору з точки зору форми та змісту; 6) актуальність твору в конкретному часовому вимірі, для чітко визначеної читацької групи чи певного регіону.

Є ряд й інших випадків, коли вступна частина видання виявляється цілком доречною й логічно вмотивованою. Скажімо, у випадках, коли слід звернути увагу читача на принципи відбору й спосіб укладання текстів, їх призначення, їх відмінність від попередніх видань подібної тематики чи одного й того ж автора, на особливості використаних джерел, побудови покажчиків тощо. Видавець чи редактор, які ставляться до підготовки кожного свого чергового видання як особливого і які хочуть бачити його в морі друкованої продукції неповторним, завжди можуть знайти підстави почати змістову частину не з першої сторінки авторського оригіналу, а з тексту, який йому передуватиме.

У цілому не існує якихось правил, що регламентують перелік обов'язкових складових цієї частини побудови книги. Це залежить і від автора, і від видавця, і від теми, проблематики та виду самого видання. Так, у виданнях художньої літератури вступна частина може бути цілком спрощеною. Натомість, у наукових виданнях – складнішою, повнішою. Які ж складові вступної частини? Умовно до цієї частини можна віднести такі складові змістової побудови книги: передмова; вступна стаття; історико-біографічний нарис.

Передмова – складова вступної частини видання, яка орієнтує читача у змісті, структурі та призначенні видання, звертає увагу на його особливості. Розрізняють передмови за авторською належністю. Творцями їх можуть бути автори, редактори, упорядники, перекладачі, провідні фахівці з проблематики, якій присвячене видання, або відомі політики, діячі культури, науки, освіти. Звідси й різні варіанти назв передмов – «Від автора», «Від редактора», «Від упорядника», «Від видавництва», «Від перекладача». Коротко зупинимося на змістовій насиченості одного з видів передмов, скажімо, «Від видавництва». Його інформаційний привід прагнення видавництва привернути особливу увагу читача до причини появи чи засад такого видання. Це може бути: представлення нового видавничого проекту; обґрунтування причини появи другого видання, його відмінностей від попереднього; представлення організацій або меценатів,

які прилучилися до реалізації цього проекту; коротке цільове звернення до читача з конкретною пропозицією, проханням чи закликком.

Різновидом передмови виступає поширене нині у видавничій практиці переднє слово. Єдина відмінність у тому, що про авторство такого тексту зазначається. З коротким переднім словом часто виступає відомий, знаний уже спеціаліст з тієї галузі знань чи проблематики, якій присвячена книга. Це може бути також керівник установи, галузі (у відомчих виданнях), авторитетний політик, митець, учений, державний діяч (у виданнях масового попиту, ювілейних, подарункових), який, зрештою, високо поцінуючи нову книгу, образно кажучи, ніби благословляє її в світ. Таке представлення значно підвищує імідж видання, тому видавці, готуючись до оприлюднення суспільно значущих проєктів, заздалегідь дбають про запрошення високоавторитетного автора до переднього слова. Будь-який із видів означених вище передмов покликаний налаштувати читача на зацікавлене й небайдуже читання книги, тому однією з найголовніших вимог, яка висувається до їх написання, – лаконічність, жвавість стилю і наявність у поданій інформації елементів, які б могли відразу заінтригувати потенційного покупця чи користувача такої книги. Створення цікавих передмов стає особливо складним завданням не лише для авторів, а й для видавців. Обсяг передмов, як правило, невеликий – здебільшого це одна-дві сторінки, рідше – кілька сторінок.

Вступна стаття – складова вступної частини видання, головне завдання якої – дати читачеві більше доступно написаного нового, аналітичного матеріалу, що допоможе краще, глибше зрозуміти твір, суспільно-політичні умови його створення і житейську долю його творця. Автором вступної статті, як правило, виступає відомий у цій галузі знань спеціаліст. Він ґрунтовно розглядає життєвий і творчий шлях автора книги, фахово аналізує твір, звертає увагу на його позитивні сторони й недоліки. Такі статті особливо доречні, коли готуються до друку твори, закладні для сприйняття читачем або неоднозначні у трактуванні критиків журнальних варіантів, що були опубліковані напередодні появи цієї книги в світ. Обсяг вступної статті коливається залежно від обсягу самої книги, її проблематики і призначення – від половини до трьох видавничих аркушів.

На відміну від вступної статті, історико-біографічний нарис є більшим за обсягом і самостійним твором. Його проблематика часто виходить за межі означеної праці, що публікується. Тут менше аналізується сама праця, але значна увага звертається на історичне, суспільно-політичне тло, умови формування світогляду автора, ретроспективу його життя і творчості. Такий елемент вступної частини міцно закріпився у наукових виданнях популярних міжвидавничих серій «Літературні пам'ятки України», «Пам'ятки історичної думки України». Скільки складників вступної частини може бути у конкретному виданні? Чіткої регламентації в цьому питанні немає. Видавнича практика засвідчує широке поле спільної творчості авторів, видавців і

редакторів. Скажімо, у першому томі 50-томного академічного видання творів Михайла Грушевського, яке здійснює від 2002 року львівське видавництво «Світ», є кілька елементів вступної частини: дві передмови («Від редакційної колегії», «Від видавництва»), один історико-біографічний нарис («Творча спадщина М.С. Грушевського і сучасність») та одна вступна стаття («Політична публіцистика Михайла Грушевського»).

Історико-біографічний нарис стосується більше розкриття маловідомих сторінок життя і творчості видатного українського історика, а вступна стаття – проблематики власне першого тому. Інший принцип формування вступної частини виробило видавництво «наша культура і наука», випускаючи в світ спільно з Фондацією імені митрополита Іларіона (Огієнка) чергові томи видавничого проекту «Запізніле вороття» з рукописних і друкованих видань канадських архівів. Кожен випуск проекту починається з передмови «Від Фондації...» (коротке ознайомлення читача з історією повернення твору в Україну, акцент на засади видання) та ґрунтовної вступної статті про новинку першодруку.

Важливо також наголосити на місці розташування та візуальному виділенні вступної частини видання. Зазвичай її елементи розміщуються відразу після титульного аркуша і набираються шрифтом іншої гарнітури, відмінної від основної частини. Якщо передмова невелика за обсягом, нерідко її верстають на іншу ширину рядка (частіше – вужчу) або із зміненими від основної частини пробілами між рядками.

Заклучна частина – це підготовлений за ініціативою видавництва чи автора додатковий до основної частини текст або кілька текстів, які доповнюють її зміст, тлумачать, узагальнюють окремі положення, допомагають читачеві повніше і глибше зрозуміти текст в усьому його обсязі і в контексті із суспільно-політичним тлом.

Сюди входить кілька складових тексту книги. їхня кількість, як і у вступній частині, залежить від виду видання та прагнень видавця й автора зробити його повнішим, зручнішим для користувача.

Складовими заключної частини книги є: післямова; примітки; коментарі; додатки; покажчики різного виду; глосарій (перелік основних термінів); списки використаної літератури, архівних та інших джерел; двомовні словники термінів і понять; список скорочень і умовних позначень.

Кожна з цих складових потребує короткого коментарю. Значення поняття післямова зрозуміле: це завершальний, заключний акорд до змісту всієї книги. Отож, і вміщується він наприкінці видання. Ця складова книги має деякі спільні ознаки з передмовою (вступною статтею): тут також зібрано додатковий, здебільшого аналітичний, матеріал про сам твір, його автора, суспільно-політичне тло тощо. Однак відмінність у тому, що післямова має інше завдання: подати додатковий матеріал читачеві, який уже ознайомився з твором, склав про нього свою думку. Таким чином, якщо передмова готує читача до

сприйняття нового твору, формує наперед думку, допомагає розібратися в деяких складних перипетіях сюжету, то післямова здебільшого доповнює представлену книгу новою інформацією, яка могла бути невідомою чи недоступною авторові.

Примітки є стислою, лаконічною довідкою до того чи іншого слова, яке може бути незрозуміле читачеві. Здебільшого йдеться тут про слова іноземного походження, діалектизми чи архаїзми, які вживають герої твору чи сам автор. Часом є потреба робити короткі примітки до авторських скорочень, аббревіатур чи образних (переносних) висловів.

На відміну від приміток поява коментарів обумовлюється необхідністю детального й розгорнутого тлумачення окремих фрагментів авторського тексту, певних подій, явищ, персонажів. Розрізняють текстологічні, літературно-історичні, лінгвістичні, видавничі коментарі. У текстологічних коментарях йдеться про історію створення тексту, його цензурування, редагування. У літературно-історичних – увага зосереджується на художніх особливостях твору, його темі та ідеї, місці в літературному процесі; тут уточнюються або розшифровуються з позицій сьогодення певні історичні події чи конкретні особи, маловідомі читачеві деталі побуту.

Лінгвістичні коментарі передбачають аналіз особливостей мови та стилю автора, повідомлення читачеві про принципи і міру редакторського втручання в текст. Видавничий коментар обов'язково акцентує увагу читача на відомостях про першу публікацію твору, про особливості наступних перевидань.

Нерідко видавці нової генерації, не відчуваючи принципової різниці в цих поняттях, під заголовком «Примітки» вміщують розгорнуті текстові пояснення і, навпаки, під «Коментарями» подають лише короткі уточнення до слів. Практика книговидання засвідчує, що примітки здебільшого не виносяться до заключної частини книги і подаються на тих сторінках, де знаходяться пояснювальні слова (їх ще називають посторінковими). Коментарі ж здебільшого відокремлюються від тексту книги і подаються в заключній її частині.

Наприкінці багатьох книжкових видань, залежно від особливостей їх змісту та потреб читача, подаються додатки. У наукових, навчальних виданнях це можуть бути малодоступні для користувача книги різноманітні документи, нормативні акти, карти чи таблиці; у виданнях художніх творів (переважно багатотомних, академічних) – варіанти текстів, окремі редакції; додатком до основної частини тексту може бути блок ілюстративного матеріалу. Їхнє призначення цілком конкретне – доповнити, збагатити книгу такими матеріалами, які не введені до основної частини, але мають до неї безпосереднє відношення за змістом чи проблематикою.

Важливою складовою заключної частини книги є покажчик. Покажчик – це своєрідний путівник для читача, який спрощує пошук наявних у книзі різноманітних даних – термінів, імен, дат, географічних назв, документів, ілюстрацій тощо із вказівкою конкретних сторінок, на яких вони зазначені в

тому чи іншому контексті по всьому виданню.

Видавнича практика виробила різні види покажчиків, найпоширенішими серед яких є: предметні, іменні, тематичні, географічні. В іменний виносяться практично всі прізвища, імена і псевдоніми, міфологічні істоти, дійові особи, які згадуються в тексті. Предметний покажчик зосереджує увагу читача на поняттях, термінах, назвах, що визначають проблематику і зміст видання. Географічний покажчик, відповідно, – населені пункти, країни, річки, гори. Залежно від виду видання в ньому можуть додаватися різні покажчики. Скажімо, у мистецьких виданнях доречними будуть покажчики ілюстрацій; у наукових таблиць, діаграм; в історичних – архівних документів. У виданнях з історії літератури, журналістики чи видавничої справи не обійтися без покажчиків творів, періодичних видань, друкарень, книг. Є ще покажчики аббревіатур, символів, формул.

Система покажчиків є важливою і корисною заключною частиною будь-якого видання. Але особливо цінна вона в довідкових, наукових, науково-популярних, нормативних, навчальних виданнях. Тобто в книгах, тексти яких призначені для частого і вибіркового користування. За принципом розміщення тексту переважна більшість покажчиків будується в алфавітному порядку. Хоча може подаватися і в хронологічному та систематичному. Компонування наприкінці тексту книги окремої групи малозрозумілих слів з коротким поясненням їхнього значення або перекладом з іншої мови отримало назву глосарія.

Поширений останнім часом у видавничій лексиці, цей термін походить від латинського *glossarium*, що означає словник, зібрання слів, які потребують пояснення. Здебільшого цей елемент заключної частини книги готується у виданнях текстів античної доби, богослужбових книг або стародавніх писемних пам'яток.

Не можна уявити сьогодні переважної більшості професійно зорієнтованих видань без уміщення в окремому блоці бібліографічного опису використаної літератури і джерел. Ця складова заключної частини книги виконує важливу довідкову й інформаційну функції і потребує особливо ретельного ставлення видавця до оформлення. Бібліографічний опис здійснюється у відповідності до затверджених у кожній країні видавничих стандартів і передбачає обов'язковий перелік головних ідентифікаційних характеристик: ім'я автора, назва твору, місце і рік видання, кількість сторінок чи конкретну сторінку, на яку робиться посилання в тексті. У видавничій практиці, залежно від виду видання і його призначення, застосовують повний і скорочений бібліографічний опис літератури.

Двомовні словники термінів і понять, як також і список скорочень і умовних позначень, ретельно і грамотно підготовлені видавництвом, завжди засвідчують культуру видання, прагнення видавця зробити книгу зручною і корисною для користувача.

Основна література:

1. Беловицкая А.А. Книговедение. Общее книговедение : учебник для студентов высших учебных заведений / А.А. Беловицкая. – М. : МГУП, 2007. – 391 с.
2. Низовий М.А. Вступ до книгознавства: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.А. Низовий ; Харківська держ. академія культури. – К. : Кондор, 2009. – 143 с.
3. Черниш Н. Основи бібліології: навч. пос. / Н. Черниш. – Львів: Українська академія друкарства, 2008. – 168 с.

Додаткова література:

1. Книга: Энциклопедия / И.Е. Баренбаум, А.А. Беловицкая, А.А. Говоров и др. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1998. – 800 с.
2. Мильчин А.Э. Справочник издателя и автора: Редакционно-изд. оформление книги. – М. : ОЛМА-Пресс, 2003. – 800 с.
3. Сава В. І. Основи техніки творення книги: навч. посібник. – Львів: Каменярь, 2000. – 136 с.
4. Тимошик М. С. Видавнича справа та редагування: навч. посібник. – К.: Наша культура і наука, 2004. – 224 с.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття «книга», «електронна книга». Як ці поняття співвідносяться? Що є спільного та відмінного між паперовою та електронною книгою?
2. Які є основні етапи в історії розвитку книги?
3. В чому полягає роль книги в житті суспільства та яким є її місце в системі соціальних комунікацій?
4. З яких елементів складається матеріальна конструкція книги?
5. З чого може складатись апарат книги?

Тема 4. Типологія книги у практичному та методичному аспектах

Мета: охарактеризувати книгу як один з видів документа, визначити окремі категорії книги та класифікувати їх; описати типологію книги як безпосередню частину книгознавства; порівняти дослідження книгознавства і практичний досвід розв'язання окремих питань типології книги в різних галузях книжкової справи; проаналізувати типологію книги як книгознавчу проблему; упорядкувати знання про стандартизацію видавничої термінології на прикладі ДСТУ 3017-95 та ДСТУ 3018-95.

Лекційний матеріал:

1. Типологія книги як книгознавча проблема

Типологія в широкому (філософському) розумінні тлумачиться як метод наукового пізнання, в основі якого лежить розчленування систем об'єктів і їх групування за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу.

Проблеми типології виникають в усіх науках, які мають справу з вкрай різнорідними за складом множиною об'єктів (як правило, дискретних) і вирішують завдання впорядкованого опису і пояснення цих множин.

Типологія спирається на виявлення єдності (схожості) і відмінностей об'єктів, що вивчаються, на пошук надійних засобів їх ідентифікації, а в своїй теоретично розвиненій формі намагається відобразити будову системи, що вивчається, виявити її закономірності, які дозволяють передбачити існування невідомих поки об'єктів.

За способом побудови розрізняють емпіричні і теоретичні типології. В основі першої лежить кількісна обробка і узагальнення експериментальних даних, фіксація сталих ознак схожості і відмінностей, які знаходять індуктивним шляхом, систематизація та інтерпретація отриманого матеріалу.

Теоретична типологія передбачає побудову ідеальної моделі об'єкта, узагальнене відбиття ознак, фіксацію принципів таксономічного опису множини предметів, які вивчаються.

Теоретична типологія спирається звичайно на розуміння об'єкта як системи, що пов'язано з виокремленням системоутворюючих зв'язків, з побудовою уявлення про структурні рівні об'єкта; така типологія служить одним із головних засобів пояснення об'єкта і створення його теорії.

Більшість з вищенаведеного безпосередньо стосується й книгознавства, комплексної наукової дисципліни про книгу і книжкову справу, яке має справу з множиною дійсно різнорідних за складом об'єктів (не випадково ж «комплексна») і їх науково обґрунтоване впорядкування, опис і пояснення є її першочерговим завданням.

Полягає воно в необхідності привести постійно зростаючу масу розрізнених і різноманітних за змістом, цільовим і читацьким призначенням, художньо-поліграфічним виконанням та іншими ознаками видань в більш-менш чітку і зрозумілу систему.

Розробка такої типології має першочергове значення для формування наукових основ управління книжковою справою, ефективної організації книговидавництва, вивчення, обліку, зберігання, розповсюдження та використання книги в суспільстві. Інакше кажучи; книжковий масив і потік мають бути прогнозованими і, певною мірою, Керованими, для чого вони мають бути структурованими, приведені в певну систему. Тобто, за певними ознаками єдності її відмінності згрупованими і систематизованими. Без цього видавничий процес не може бути зрозумілим, тим більше -керованим.

Для успішного вирішення цього завдання необхідно з'ясувати питання: чи є типологія книги одним із розділів книгознавства і її об'єктом є книга в цілому та її різновиди, а предметом – порівняльний аналіз різних категорій книги, їх групування і систематизація, чи вона обсягом і методами своїх завдань виходить за ці межі і, природно, матиме інші об'єкт і предмет дослідження.

За традиційним поглядом до останнього часу вважалось що, як стверджував відомий фахівець І.Г. Моргенштерн, типологія книги є «знання категорій книги, їх видоутворюючих властивостей і логічного співвідношення різних категорій книжок, що виділяються за ознаками призначення та форми». Інакше кажучи, типологія книги вважалася, хай надзвичайно важливим, однак одним із основних розділів книгознавства.

Проте з кінця минулого століття почалась утверджуватися думка, що поняття «типологія книги» значно ширше й охоплює всю проблематику книги і книжкової справи в цілому. Головним виразником такого погляду став О.А. Гречихін. За його твердженням об'єктом «бібліотипології» є «вся різноманітність книги, книжкової справи та книгознавства», а предметом – систематизація будь-яких книгознавчих об'єктів, процесів, понять, методів».

Таке твердження можна розуміти або як свідоцтво того, що типологія книги у її традиційному розумінні виконала свою місію, або ж, навпаки, була і залишається головною проблемою книгознавства.

Більш виважену позицію займає Г.М. Швецова-Водка. Вона зазначає, що в питанні про роль і місце типології книги залишається на «традиційних» позиціях, розглядаючи типологію книги «як знання про способи, процеси і результати типологічного групування книг (літератури, творів друку, видань)», однак враховує і наукові дослідження другого напрямку. Зокрема, праці О.А. Гречихіна, що пов'язані з визначенням типологічної характеристики книги.

Поділяючи такий погляд на сучасне бачення проблем типології книги, розглянемо найбільш важливі її проблеми і перспективи.

В типології книги застосовуються різні шляхи і методи, напрями та аспекти. Головними серед них є визначення основних способів і категорій типологічного пізнання книги та основних категорій книги.

Для типологічного пізнання книги найчастіше, як відомо, застосовуються методи класифікації, систематизації і типізації (типологізації). Термін

«типізація» Г.М. Швецова-Водка пропонує вживати у значенні приведення творів, документів, видань по визначених теорією і практикою зразків (типів). Розглянемо коротко кожний з названих методів.

Класифікація – система супідрядних понять (класів об'єктів) якої-небудь галузі знань або діяльності людини, яка часто подається у вигляді різних за формою схем (таблиць) і використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів, а також для орієнтації в різноманітності понять чи відповідних об'єктів.

Інакше кажучи, класифікація є логічною процедурою поділу загального поняття (у нашому випадку – книга) на види, групи, класи та ін. Зрозуміло, що для класифікації вибирають найбільш суттєві ознаки об'єкта класифікації. В такому випадку така класифікація називається природною (на відміну від штучної, коли за основу беруться неістотні ознаки).

Систематизація є напрямом методології спеціально-наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем, спрямованого на розкриття цілісності об'єкта та виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх в єдину теоретичну картину. Основою систематизації є виявлення системних властивостей і класифікація за ознаками, що засвідчують існування системи, яка охоплює всі досліджувані процеси та явища.

Типологізація є класифікація, побудована на вченні про типи об'єктів, на які вони можуть бути розділені у відповідності з притаманними їм суттєвими якостями, відношеннями, зв'язками та структурними ознаками.

Отже, класифікація, систематизація і типологізація, як способи типологічного пізнання книги, мають тісні взаємозв'язки і розрізняються лише характером ознак, взятих за основу поділу об'єкта.

Наступною проблемою типології книги є визначення основних її категорій. Категорії у філософському розумінні тлумачаться як найбільш загальні поняття, що відбивають основні властивості і закономірності об'єктивної реальності.

В типології книги основною категорією є саме поняття «книга» як один із основних об'єктів книгознавства в цілому і типології книги, зокрема. На найвищому рівні узагальнення книга – абстрактна категорія, що відбиває сутність певного явища, а не його якісь особливості. В системі документальних комунікацій вона – документ опублікований, виданий або депонований, що надається в загальне користування бібліотеками чи системою книжкової торгівлі.

Розгляд книги як одного із основних різновидів документа говорить про те, що у визначенні книги немає потреби повторювати всі характеристики, властиві документу взагалі. Важливіше підкреслити її особливе місце у соціальному інформаційно-комунікаційному процесі як документа похідного, що є результатом діяльності двох посередників між інформацією і її

споживачами – книговидавничої (редакційно-видавничої) справи та системи книгорозповсюдження і книговикористання.

Поруч з основною категорією («книга») для типології потрібні й інші категорії (поняття), які б відображали різні прояви (стани) книги: твір, твір друку, видання, література та інше і були своєрідними різновидами її руху у часі і просторі.

Витоком цього руху є твір, тобто продукт творчої діяльності, зафіксований з допомогою певної знакової системи. Різновиди цих систем породжують різні способи їх фіксації: вербальний, тобто словесний, зображувальний (малюнки, фото), ідеографічний (карти, схеми) тощо.

Існують також твори у незафіксованій на матеріальному носії формі. Це, перш за все, різноманітні твори усної народної творчості – фольклору, що існують у незафіксованій документальній формі. Щоправда, сучасні аудіовізуальні засоби запису інформації дозволяють зафіксувати їх у звуковому чи візуальному відображенні.

Є також твори тривимірного матеріального об'єкта, реалізовані у речовій формі. Це – твори архітектури, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва, вироби матеріального виробництва. Зрозуміло, що і вони можуть бути відображені сучасними засобами запису інформації. При цьому не слід забувати, що і книги (документи) є творами духовної і матеріальної діяльності людини, призначеними для розповсюдження інформації в суспільстві.

Поняття «літературний твір» є різновидом словесної (вербальної) фіксації інформації. Зароджуючись у думці автора як суб'єктивна форма існування він стає справді літературним твором лише у письмовій формі. Належачи до будь-якого виду творчості, поняття «літературний твір» все ж таки найбільше тяжіє до поняття «художня література». Це стосується й терміна «твір писемності», який інколи вживають як синонім «літературного твору», хоча «писемність» охоплює твори з будь-якою «мовою» (засобами) їх виконання.

Широковживане поняття «література» в прямому розумінні означає один із основних видів мистецтва – мистецтво слова. У більш широкому розумінні цей термін означає сукупність будь-яких писемних творів людської думки, що має суспільний інтерес. Однак у звичному і більш строгому значенні літературою називають твори художньої писемності.

Широковживаним у сучасному книгознавстві є поняття «твір друку», що у книгознавчому розумінні означає твір, що відтворився у виданні або увійшов до його складу. Тому, щоб уникнути багатозначності цього терміна, пропонується будь-який виріб поліграфічного виробництва називати «поліграфічним виробом», їх сукупність – «поліграфічною продукцією», а твори, що увійшли до видання – творами друку, друкованою продукцією.

Однак, це не вирішує проблеми «розмежування», бо видання – твори друку також підпадають (в широкому значенні) під терміни «поліграфічний виріб» - «поліграфічна продукція». Проте, тканини є виробом не поліграфічної,

а легкої промисловості. Хоча художнє оздоблення тканин запозичене з поліграфії.

Як бачимо, до створення завершеної логічної (ієрархічної) класифікації в типології книги (її видів, типів) у книгознавстві ще мають бути вирішене коло протиріч. Це не заважає визнати, що класифікації категорій книги (творів, літератури, видань тощо) правомірно називати типологічними, оскільки: поняття «тип» є основою типологізації і відрізняється один від одного сукупністю певних ознак; типологія, на відміну від семантичних класифікацій (УДК, ББК), не спирається на зміст, тему чи галузь певного твору чи видання.

Отже, типологічні класифікації можуть розроблятися самостійно від семантичних або ж слугувати до них додатковими розділами. Це підтверджують нині існуючі семантичні класифікації, де існують типологічні підрозділи («довідники», «дитяча література») чи спеціальні додаткові «Таблиці типових ділень».

2. Типологія книги і стандартизація видавничої термінології. ДСТУ 3017-95 «Видання. Основні види: Терміни та визначення»

З проблемами типології книги тісно пов'язана проблема уніфікації і стандартизації книгознавчої і книговидавничої термінології, тобто проблема створення професійної мови книжкової справи, де б кожен термін мав чітке і однозначне тлумачення.

Стандарт у широкому розумінні тлумачиться як еталон, який береться для співставлення з ним інших подібних предметів, товарів чи послуг. Стандартизація у видавничій справі – це створення і застосування державних, галузевих стандартів, стандартів та технічних умов підприємства. Об'єктами стандартизації є терміни та визначення, технологічна документація, видавничо-поліграфічне оформлення видань, класифікація обкладинок і палітурок, обладнання, технологія, поліграфічні матеріали (друкарські фарби, папір, фототехнічні матеріали), технічні вимоги до якості напівфабрикатів і готової продукції, методи контролю та випробувань тощо.

Необхідність розробки державних видавничих стандартів диктується не лише власними потребами визначення рівня культури національного книговидання та рівня сервісних послуг потенційному споживачеві кожного видання, а й нагальною необхідністю залучення вітчизняного книговидання до створення загальносвітової книжкової скарбниці й ідентифікації власної держави чи окремо взятого видавця у цьому процесі.

Саме це обумовило виникнення у 1946 році Міжнародної організації зі стандартизації (ISO), нормативні положення якої кладуться в основу при розробці відповідної національної документації.

Друковані видання, як відомо, відзначаються надзвичайною різноманітністю. Причому видання одного і того ж виду можуть розрізнятися за різними ознаками. Тому питання полягає не лише в тому, щоб привести в певну

систему не лише окремі види видань, а й основні ознаки, за якими вони розрізняються.

Це завдання вирішує стандартизація термінів, що відбивається в так званих Державних стандартах.

З 23 лютого 1995 р. вступив у дію стандарт ДСТУ 3017-95 «Видання. Основні види: Терміни та визначення», розроблений фахівцями Книжкової палати України. В ньому були враховані, як попередній досвід розробки стандартів ГОСТ, так і рекомендації міжнародного стандарту ISO 5127/2.

Розробка і прийняття даного стандарту мали велике значення. Перш за все тому, що це був перший український стандарт у цій справі і мав навести певний термінологічний лад у книговидавничій справі України, яка досить повільно переходила до ринкових відносин.

Почнемо з основного для стандарту поняття «видання», яке визначається як «документ, що пройшов редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений друкуванням, тисненням або іншим способом, містить інформацію, призначену для поширення, і відповідає вимогам стандартів, іншим нормативним документам щодо видавничого оформлення і поліграфічного виконання».

Другим загальним поняттям у цьому стандарті є «видавнича продукція», яка визначається як «сукупність видань, призначених до випуску або випущених видавцем (видавцями)». Тут є примітка, яка уточнює, що «видавцем є юридична особа, що здійснює видавничу діяльність, вступає у правові, майнові, виробничі відносини з суб'єктами інших сфер економіки і культури відповідно до чинного законодавства».

Варто коротко розглянути запропоновану стандартом класифікацію друкованих видань за основними напрямками.

На першому місці Держстандарт справедливо подає класифікацію друкованих видань за цільовим призначенням, бо вона відповідає на корінні питання видавничої діяльності: для чого (з якою метою) здійснено видання і на кого (на які верстви суспільства) воно розраховано.

Зазначимо, що цю класифікацію (під назвою «За соціальним призначенням») вперше запровадила Книжкова палата України в своєму «Літопису українського друку» (1924 р.), хоча її елементи зустрічалися ще у дореволюційних бібліографічних і статистичних публікаціях. В подальшому вона перейшла в статистику друку, закріпившись лише в ній до теперішнього часу.

Раніше класифікація за цільовим призначенням використовувалася для неперіодичних видань (перш за все – книжкових). Однак вже останній всесоюзний стандарт (1990 р.) розповсюдив його як на неперіодичні, так і на серіальні видання. Саме такий діапазон дії цієї класифікації пропонує і ДСТУ 3017-95. В ній пропонується (обґрунтовується) 13 видів видань за цільовим призначенням. А саме: 1) офіційне видання; 2) наукове видання; 3) науково-популярне видання; 4) науково-виробниче видання; 5) виробничо-практичне

видання; 6) нормативне виробничо-практичне видання; 7) виробничо-практичне видання для аматорів; 8) навчальне видання; 9) громадсько-політичне видання; 10) довідкове видання; 11) видання для організації дозвілля; 12) рекламне видання; 13) літературно-художнє видання.

Стандарт дає визначення кожного з 13-ти видів видань за цільовим призначенням. Далі в стандарті йде класифікація видів видань «за аналітико-синтетичним переробленням інформації», де подається визначення їх 5-ти різновидів: інформаційне, бібліографічне, реферативне, оглядове видання та дайджест.

Третя класифікація цього стандарту стосується видів видань «за інформаційними знаками», де подаються визначення текстових, нотних, картографічних та образотворчих видань.

Здавалося, все зрозуміло, якщо усвідомити, що в основу цієї класифікації покладена знакова природа інформації, тобто характер знаків, якими фіксується інформація в друкованих виданнях. То чому б так і не назвати цю класифікацію, а не «за інформаційними знаками»?

Наступна класифікація видів видань «за матеріальною конструкцією» пропонує визначення 10-ти їх різновидів: книжкове, журнальне, аркушеве, газетне, карткове, комплектне видання, а також буклет, плакат, поштова картка та книжка-іграшка.

Класифікація видів видань «за обсягом» пропонує визначення 3-х їх різновидів: книга, брошура, листівка. В основу цієї класифікації покладені кількісні показники, тобто обсяг видань: книга – книжкове видання обсягом понад 48 сторінок, брошура – книжкове видання обсягом від 4 до 48 сторінок, а листівка – аркушеве видання обсягом від 1 до 4 сторінок.

Класифікація видів видань «за складом основного тексту» подає визначення двох термінів: «моновидання» і «збірник». Перший з них визначається як «видання, що містить один твір», а другий – як «видання, що містить ряд творів».

Класифікація видів видань «за періодичністю» подає визначення 4-х термінів: неперіодичне, серіальне, періодичне і продовжуване видання.

Основною ознакою цієї класифікації є періодичність виходу видання, тобто як має виходити у світ певне видання: за один раз (неперіодичне видання), окремими випусками упродовж невизначеного заздалегідь часу (серіальне чи продовжуване видання), або через певні проміжки часу (періодичне видання).

Найбільш насиченою за кількістю термінів в цьому стандарті є класифікація видів неперіодичних видань «за інформаційними ознаками», де подається визначення 45-ти термінів, розміщених у послідовності від «монографія» до «антологія».

Фахівці попереджають, що не всі існуючі у вигляді окремих видань жанри творів і навіть не всі типи літератури відображені у цьому стандарті. Тому не

варто дивуватися, якщо деякі видання неможливо буде класифікувати за «інформаційними ознаками».

Варто скористатися теоретичним доробком Г.М. Швецової-Водки в її підручнику «Типологія книги» поділити вказаний у класифікації перелік видань на певні групи відповідно типів видань, до яких вони належать.

Останньою у цьому стандарті є класифікація «видів періодичних і продовжуваних видань».

В цілому, державний стандарт 3017-95 «Видання. Основні види: Терміни та визначення» є важливим нормативним документом в роботі всіх книговидавничих та книгорозповсюджувальних установ та організацій, у тому числі й бібліотечно-інформаційних та навчальних закладів. Разом з тим він є надійним підґрунтям удосконалення і подальшого розвитку стандартизації видавничої професійної термінології.

3. ДСТУ 3018-95 Видання. Поліграфічне виконання: Терміни та визначення

ДСТУ 3018-95 «Видання. Поліграфічне виконання: Терміни та визначення» є другим стандартом, що безпосередньо стосується книгознавчої проблематики. Він був розроблений Українським науково-дослідним інститутом поліграфічної промисловості ім. Т. Шевченка і набрав чинності, як і попередній, з 23 лютого 1995 року. Зупинимось детально на регламентованих стандартом термінах.

Цей стандарт встановлює терміни та визначення понять у галузі поліграфічного оформлення і виконання видань. Терміни, регламентовані ним, є обов'язковими для використання в усіх видах нормативної документації, у довідковій та навчально-методичній літературі, що належить до поліграфії, а також до робіт зі стандартизації, або використання результатів цих робіт, в тому числі програмних засобів для комп'ютерних систем.

У розділі «Загальні поняття» стандарт подає визначення таких основоположних понять: видання (поліграфічне), сторінка видання, блок видання, обкладинка і палітурка, термінологія складових елементів.

Поняття «видання (поліграфічне)» визначається як «друкований виріб, що призначений для розповсюдження вміщеної в ньому інформації, пройшов редакційно-видавниче оброблення, поліграфічно самостійно оформлений та має вихідні відомості».

Перелік визначень термінів 4-х основних елементів видання починається з «Оформлення та виконання сторінки видання», де розшифровано 40 поліграфічних елементів, що наносяться на сторінку видання (книги). Стосуються вони, перш за все, різновидів самої сторінки: початкова, спускна, кінцева, сторінка видання без полів. Далі йдуть елементи тексту на сторінці: літера (мала, велика, заголовна, капітель), цифра, рядок (новий, тупий, кінцевий), абзац, шпальта, підвал: графічні елементи (ініціал, заставка, кінцівка, орнамент: кількісні показники (колонцифра, сигнатура).

Далі йде тлумачення 15-ти термінів щодо «Оформлення та виконання блока видання». Головними серед них є: зошит, складний зошит та його елементи (накидка, вкладка, вклейка, приклейка). паспарту, фальш каптал тощо.

Тлумачення 17-ти термінів має підрозділ «Оформлення та виконання покриття видання», тобто термінів, що стосуються обкладинки і палітурки. Перш за все вони стосуються різновидів обкладинки (проста, складена) та палітурки (суцільна, суцільно-крита, складена) та їх окремих елементів: картонна боковина, кант, біг, форзац (простий, складений), суперобкладинка, манжет книги, футляр, закладка.

Найбільше визначень термінів (31) подано у підрозділі «Цільове оформлення видання», що стосується, в першу чергу, допоміжних текстів видання (апарату книги). Щонайперше титулу та його різновидів (односторінковий, двосторінковий, розгорнений, подвійний, контритул, авантитул). Далі йдуть визначення окремих елементів титульної сторінки (заголовні дані, надзаголовні, підзаголовні дані) та терміни орієнтуючих і тлумачних елементів: зміст, передмова, післямова, примітка, додаток, покажчик тощо.

Завершує даний стандарт підрозділ «Поліграфічне виконання видання», де подано 15 визначень суто поліграфічних термінів, що роз'яснюють технологію (інструментарій) підготовки видання. Зокрема, формат видання, друкарський шрифт (кегель шрифту, гарнітура шрифту, місткість шрифту, група шрифтів), вічко – зображення знака (накреслення вічка, щільність вічка), ілюстративність видання, фарбованість видання, примірник, тираж.

Отже, стандарт подає 123 тлумачення професійних термінів, пов'язаних з поліграфічним виконанням видання.

Розгляд проблем типології книги і тісно пов'язаної з нею стандартизації видавничої та книгознавчої термінології показує, наскільки вони є складними. Можливо, саме тому фахівці вважають їх єдиними і найголовнішими проблемами всього книгознавства. Однак, поступове розв'язання цих проблем відкриє нові горизонти для подальшого розвитку термінології видавничої справи і книгознавства, в тому числі, й типології книги.

Основна література:

1. Беловицкая А.А. Книговедение. Общее книговедение : учебник для студентов высших учебных заведений / А.А. Беловицкая. – М. : МГУП, 2007. – 391 с.
2. Низовий М.А. Вступ до книгознавства: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.А. Низовий ; Харківська держ. академія культури. – К. : Кондор, 2009. – 143 с.
3. Черниш Н. Основи бібліології: навч. пос. / Н. Черниш. – Львів: Українська академія друкарства, 2008. – 168 с.

Додаткова література:

1. Книга: Энциклопедия / И.Е. Баренбаум, А.А. Беловицкая, А.А. Говоров и др. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1998. – 800 с.
2. Мильчин А.Э., Чельцова Л. К. Справочник издателя и автора: Редакционно-изд. оформление книги. – М. : ОЛМА-Пресс, 2003. – 800 с.
3. Сава В. І. Основи техніки творення книги: навч. посібник. – Львів: Каменяр, 2000. – 136 с.
4. Тимошик М. С. Видавнича справа та редагування: навч. посібник. – К.: Наша культура і наука, 2004. – 224 с.

Запитання для самоперевірки

1. Яким чином здійснюється типологія книги? Які книгознавці вивчали проблему типології книги?
2. Поясніть значення поняття «типологія» у широкому його розумінні?
3. Охарактеризуйте значення понять «класифікація», «систематизація», «типологізація».
4. Які існують поняття, що відображають різні стани поняття «книга»?
5. Охарактеризуйте взаємозв'язок між типологією книги і стандартизацією книговидавничої і книгознавчої термінології.
6. Дайте загальну характеристику ДСТУ 3017-95 «Видання. Основні види. Терміни та визначення».
7. Дайте загальну характеристику ДСТУ 3018-95 «Видання. Поліграфічне виконання: Терміни та визначення».
8. Які терміни розглядаються у «Загальних поняттях» ДСТУ 3018-95?
9. Охарактеризуйте визначення основних термінів в «Оформленні та виконанні сторінки видання» ДСТУ3018-95.

МОДУЛЬ 3. БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО ЯК НАУКА

Тема 5. Теоретичні засади вивчення бібліотекознавства

Мета: з'ясувати витoki і процес становлення бібліотекознавства як науки; описати теоретичні основи бібліотекознавства; охарактеризувати зв'язки бібліотекознавства з іншими науками; проаналізувати бібліотекознавство як систему знань про бібліотеку.

Лекційний матеріал:

1. Витoki і процес становлення бібліотекознавства як науки

Визначаються три джерела формування бібліотекознавчої думки: бібліотечна практика, професійна свідомість, соціальні замовлення.

У розвитку бібліотекознавства можна накреслити декілька етапів:

1) передісторія – формування наукової думки, осмислення бібліотечної практики, поява перших праць (1 тисячоліття до н.е. - XVI ст.);

2) оформлення наукових шкіл, професійних спілок, наукових журналів (кінець XIX ст.);

3) утвердження наукового статусу, входження в клас гуманітарних наук (початок – середина XX ст.);

4) перетворення у продуктивну силу сфери діяльності, трансформація, зміна предмета і об'єкта – 80-ті роки XX ст.

Бібліотекознавство як наука розвивалася на протязі тривалого часу, але інтенсивно – лише на початку XX ст. В той час становлення бібліотекознавства і оформлення бібліотечної діяльності у професійну сферу відбувалося майже одночасно.

Перші писані джерела в галузі бібліотекознавства з'явилися ще в стародавні часи у вигляді каталогів бібліотек. Та суто бібліотечні праці з явилися пізніше у XII-XIII століття й мали описовий, методичний характер (Вінцент з Бове, Рішар Фурніваль); XVI ст. – XVII ст. (Габріель Ноде, Іоган Генріх Хоттінгер, Г.В. Лейбніц), XVIII ст. – XIX ст. (Карл Мольбех, Феофан Прокопович, Фрідріх Адольф Еберт, Мартін Шреттінгер, В.М. Татіщев, К.М. Дерунов, В.І. Собољшиков, В.С. Сопіков, К.М. Бер).

Склалися бібліотекознавчі школи, які визначили напрям розвитку науки вже в XX ст.: англо-американська (бібліотекознавство як практикум), Східна Європа (як суспільна наука), Латинська Америка (науки про обіг документів).

Головні наукові проблеми періоду становлення бібліотекознавства визначилися як «сума технологій»: фонди, розстановка, читачі, функції, формування культурно-просвітницького, виховного, освітнього напрямів діяльності.

Розвиток українського бібліотекознавства припадає на кінець XIX-початок XX ст. і пов'язаний, в основному, з іменами К.І. Рубинського (1860-1930) та Л.Б.Хавкіної (1871-1949). Слід згадати Х.Д.Алчевську (1841-1910),

Д.І.Багалея, Є.В.Балобанову, які зробили значний внесок в практичну допомогу діяльності та розвитку бібліотек.

Радянський період бібліотекознавства поділяють на 2 етапи:

1) з 1917 р. до кінця 50-х років – зберігається функціональний напрям досліджень, до кінця 50-х років радянське бібліотекознавство сформувалося у самостійну наукову дисципліну;

2) 60-80-ті роки – проявляється інтерес до оформлення бібліотекознавства як повноцінної науки. Радянське бібліотекознавство (у визначенні О.С. Чубарьяна) – суспільна наука, що вивчає закономірності розвитку, властивості, характер і структуру бібліотечного процесу як однієї з форм масової соціальної комунікації. Прийнятним є визначення Г.К. Кузьміна (російського бібліотекознавця), який виходить з того, що бібліотекознавство покликане вивчати усе розмаїття явищ у бібліотечній сфері. Бібліотекознавство розглядається як самостійна наука, але її комплексний характер потребує визначення місця серед інших наук. В бібліотекознавстві превалює фактологія, що гальмує розвиток його теоретичних засад, утримує активний вплив на управління та освіту бібліотекарів в умовах інтенсивного розвитку системи соціальних комунікацій, які склалися наприкінці 70-х років ХХ ст.

В наш час бібліотекознавство розглядається як наука, що вивчає закономірності, форми організації, процеси діяльності в бібліотечному соціальному інституті в контексті соціальної комунікації.

2. Теоретичні основи бібліотекознавства

Вважається, що наука отримує місце у системі наук у тому разі, коли визначені її предмет і об'єкт, вироблений понятійний апарат, встановлений фундамент, сформована теорія та принципи, що дозволяють пояснити систему фактів. Таким чином, до основних характеристик науки відносяться: об'єкт, предмет, метод, логічні форми мислення, організація знання (теорія, концепція, гіпотези тощо), її функції.

В ХХ ст. наука стає невід'ємною частиною сучасної діяльності у різних сферах. В змістовому плані наука має вигляд «дерева знань», коріння якого сягає у глибину століть, а верхів'я – гілки, переплітаючись, створюють нові відгалуження, складають підґрунтя для більш повного пізнання оточуючого всесвіту. Наука в наш час стає продуктивною силою у розумінні можливостей перетворення людського життя на краще, захисту оточуючого середовища, отримання нешкідливих і безпечних технологій, матеріалів, енергії тощо.

Засобами наукової діяльності служать методи наукового пізнання, а практичної діяльності – засоби реалізації суспільного призначення різних сфер людської діяльності.

Бібліотекознавство пройшло довгий шлях свого розвитку від «суми технологій» до самостійної наукової дисципліни, від емпіризму до теоретичних узагальнень.

Бібліотечна теорія – це комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення і пояснення фактів і явищ бібліотечної сфери діяльності. Бібліотечну теорію слід вважати вищою формою організації наукового знання, що дає цілісне уявлення про закономірності і суттєві зміни у бібліотечній сфері.

Об'єкт теорії – це те, що описує теорія, тобто сукупність реальних явищ. Предмет теорії – це те, що вона пояснює, тобто закономірні зв'язки і відносини, які функціонують у структурі об'єкта.

Бібліотечна теорія є результатом і підсумком наукової діяльності у бібліотечній сфері. Щодо об'єкта бібліотекознавства, осмислення якого почалося наприкінці ХІХ ст., існували різні точки зору, перш за все це були: бібліотека, система «книга-читач», бібліотечний процес розповсюдження книги, система бібліотечних елементів. Об'єкт бібліотекознавства ототожнювався з предметом.

В наш час бібліотечна справа досягла нового рівня своєї організації, ознаками якого стали розвинута структура, системна організація діяльності у межах бібліотечних мереж, системи соціальних комунікацій, система підготовки і підвищення кваліфікації кадрів, оформлення професійного друку і наукових установ, визначені суспільні функції, державна і професійна система управління тощо. Поняття об'єкта бібліотекознавства, таким чином, стало більш широким і трансформується відносно нового рівня організації бібліотечної діяльності, яка стала соціальним інститутом. Об'єкт бібліотекознавства визначається нами як бібліотечний соціальний інститут, тобто інстиціалізовані і соціальноупорядковані у різних спеціалізованих заходах відносини і поведінка бібліотечного закладу в ході виконання певних соціальних функцій, пов'язаних з розповсюдженням документів, інформації і знань. Нове трактування об'єкта бібліотекознавства дозволяє заперечувати синонімічність понять об'єкта та предмета. Предмет бібліотекознавства можна визначити як вивчення процесів, закономірностей виникнення, становлення, функціонування і розвитку бібліотечного соціального інституту.

Особливості розвитку сучасного бібліотекознавства пов'язані з історією становлення, напрямами методологічних пошуків та наукових узагальнень.

Бібліотекознавство, яке пройшло стадію становлення, на початку ХХ ст. набуває деяких рис і служить інтересам суспільства.

Головною особливістю сучасного бібліотекознавства стали процеси диференціації та інтеграції, теоретичною з'ясування зв'язку моментів єдності та якісних відмін бібліотекознавства, інформатики, книгознавства.

Однією з важливих проблем сучасної культурної сфери є подолання кризи у бібліотеках, що потребує вироблення науково обґрунтованої стратегії розвитку бібліотек і бібліотечної діяльності, розробки їх теоретичних засад, пізнання закономірностей функціонування бібліотек.

Актуалізація наукових бібліотечних досліджень викликана не тільки кризовим станом, але й формуванням внутрішніх тенденцій бібліотечної науки і

практики. Однією з таких тенденцій виступає об'єднання різних аспектів бібліотекознавчих досліджень, прагнення вийти за рамки усталених стереотипів у виборі методів і трактування отриманих результатів.

Сучасний етап розвитку бібліотекознавства характеризується різноманітністю множиною застосованих методів.

З точки зору предмета і застосованих до його вивчення методів бібліотекознавство в структурному аспекті споріднене з іншими гуманітарними науками.

Головна увага у процесі вивчення функцій бібліотекознавства приділялася соціальним і менше виробничо-організаційним формам, що відбивало більш сильний вплив зовнішніх факторів, ніж внутрішніх. На практиці це відбилося в стагнації бібліотечної справи у 70-80-ті роки ХХ століття.

Слід відзначити, що в наш час бібліотекознавство сформувалося в самостійну науку, яка входить до галузі соціальних комунікацій.

Науковими засобами бібліотекознавства не можна досягнути всі факти, явища і процеси, що відбуваються. Необхідним є подолання обмеженості понятійно-категоріального апарату, який склався на етапі становлення теорії, а також поширення зв'язків з суміжними дисциплінами і теоріями більш високого рівня.

Сьогодні бібліотекознавство має всі ознаки науки і необхідні засади подальшого розвитку. Закономірностями розвитку бібліотекознавства є диференціація, інтеграція, систематизація, формалізація, інформатизація.

3. Зв'язки бібліотекознавства з іншими науками

Бібліотекознавство знаходиться у системі наукового знання і його розвиток не можливий без постійного взаємозв'язку з іншими науками. Міжнаукові взаємозв'язки бібліотекознавства характеризуються багатоаспектністю відносин з точки зору об'єкта і предмета вивчення понятійно-категоріального апарату, принципів організації теорії, методології та методики, характеру синтезу знання, опису і тлумачення фактів, організації науково-дослідної роботи та проведення досліджень.

Зв'язки бібліотекознавства здійснюються як у горизонтальному, так і у вертикальному напрямках, тобто між спорідненими науками (бібліографознавством, інформатикою, архівознавством тощо) та науками середнього (теорія соціальних комунікацій, соціальна інформатика) і вищого (філософія) рівнів. Вони можуть відбуватися на основі мультидисциплінарності, тобто простого, переважно формального, застосування наукового знання, яке здобуто іншими науками. І на відміну від цього можуть мати міждисциплінарний характер, який забезпечує формування нових пізнавальних структур у бібліотекознавстві. Міждисциплінарні зв'язки базуються на методологічній інтеграції.

Сучасне бібліотекознавство природно пов'язане з загальними

комплексами наук (природничі, суспільні, технічні) у контекстів синтезованого знання, що формується (техніко-гуманітарне знання, природничо-наукове знання).

Ці процеси характерні для сучасного наукового пізнання в цілому і обумовлені формуванням нового стилю наукового мислення – синергетичного. Він став ознакою науки у середині ХХ ст. і набуває всебічного розвитку в наш час. Тому велике значення надається зв'язкам бібліотекознавства з філософією. Філософський аналіз бібліотекознавства – це один з шляхів створення фундаментальної теорії, усвідомлення природи, суттєвості й об'єктивних тенденцій розвитку бібліотечної сфери.

Міцно пов'язане бібліотекознавство з соціологією, психологією, педагогікою. Це пояснюється тривалою орієнтацією бібліотекознавчих досліджень на вивчення читача, книжки, читання у межах книжково-документальної парадигми.

Останнім часом посилюються зв'язки з культурологією, яка досліджує закономірності розвитку суспільства, феномен культури в цілому й типи культур в історії людської цивілізації, вивчає умови формування й стимули духовних потреб населення, шляхи формування всебічно розвинутої особистості.

Бібліотекознавство посилює свої зв'язки з економічними науками. В наш час ці зв'язки мають важливе значення, враховуючи входження бібліотечної сфери до ринкових відносин, в умовах, коли інформація стала товаром у глобальному масштабі.

Нові умови функціонування бібліотек і бібліотечної системи, в цілому, по-новому висвітлюють взаємозв'язки з теорією менеджменту.

Найбільш тісні зв'язки бібліотекознавство має з дисциплінами документально-інформаційного циклу: документознавством, книгознавством, бібліографознавством, інформатикою, архівознавством, музеєзнавством. Це пов'язано з генетичною природою й об'єктами, які вивчаються.

4. Бібліотекознавство як система знань про бібліотеку та бібліотечного соціального інституту (надалі БСІ)

Складність об'єкта бібліотекознавства і рівень його розвитку потребує застосування комплексного підходу до його вивчення, основою цього підходу є принцип теоретичного аналізу. При цьому синтез виступає як втілення зруйнованих на стадії аналізу притаманних об'єкту вивчення зв'язків, як поєднання раніше розчленованого, роз'єданого. Тут має місце відродження предмета в його вихідній цілісності і конкретності, тобто, у певному сенсі, повернення на більш пізню стадію пізнання в його початковій формі.

Проте, якщо спочатку діяльність бібліотечної сфери виглядала як дещо розчленоване, то тепер, коли синтетично відновлена вона виступає як об'єкт дослідження, опосередкований попереднім розвитком, маємо можливість

розглянути його внутрішню єдність у сьому розмаїтті.

Процесу синтезу знань про діяльність бібліотечної сфери (іншими словами – БСІ) передуює систематизація. Спочатку систематизація мала формальний характер і розгляду піддавалася внутрішня єдність усіх складових елементів.

З аналізом і синтезом в бібліотекознавстві пов'язані поняття диференціації та інтеграція наук з питань соціально-комунікативних явищ в суспільстві.

Особлива проблема – це побудова логічної структури наукових областей, як в структурі самого бібліотекознавства, так і в цілому в соціально-комунікативній теорії.

Понятійний апарат бібліотекознавства, в основному, склався та необхідно досягти того, щоб були адаптовані основні об'єкти, загальні категорії пізнання.

Система наукових знань про БСІ охоплює і закони її розвитку. Бібліотекознавство піддає розгляду систему законів БСІ в різноманітних соціокультурних ситуаціях. Насамперед, це загальні закони БСІ (зокрема, закон глобального циклу), закон розвитку БСІ, соціологічні закони окремих стадій. Система знань у бібліотекознавстві існує у загальновідомих формах: у формуванні понять, в аналізі і синтезі досліджуваних явищ, в створенні гіпотез, у постійній перевірці на практиці висунутих теоретичних положень.

Загальне бібліотекознавство вивчає закономірності історичного і логічного процесу розвитку БСІ. Окремі теорії обґрунтовують взаємозв'язок розвитку бібліотеки та її окремих складових елементів БСІ (економіки, освіти, управління бібліотечних мереж).

У загальній теорії виникає проблема зв'язку розвитку БСІ і соціокультурних стадій розвитку суспільства. В цьому випадку застосовуються категорії історичного аналізу, економічної теорії. Соціально-економічний процес, насамперед, супроводжується кількісними і якісними змінами у способі виробництва, який залежить від рівня і розвитку продуктивних сил, характеру і ступеню зрілості виробничих відносин.

Кількісні і якісні зміни в суб'єкті діяльності бібліотеки пов'язані із змінами в трудовій діяльності (характері, розподілі праці тощо).

Сутність логічного аналізу в бібліотекознавстві полягає в тому, щоб накреслити диференційовану сукупність понять певного рівня, призначених для адекватного опису системи та її частин.

У цьому випадку мається на увазі, що сукупність понять, яка характеризує соціально-економічний розвиток суспільства, не може бути перенесена на характеристику БСІ без відповідних опосередкованих ланок. Проміжною ланкою є теорія соціальних комунікацій, як теорія середнього рівня.

Загальна теорія бібліотекознавства являє собою сукупність загальнометодичних, загальнотеоретичних положень, концепцій, які пояснюють сутність процесів, що відбуваються в БСІ – процесів розвитку, їх зв'язок з усіма

іншими соціальними процесами. Вона базується на методологічно вагомих основах філософії, економічної теорії. Загальна теорія бібліотекознавства піддає вивченню таку сукупність проблем: з'ясування впливу законів суспільного розвитку на БСІ; місце і роль розвитку БСІ в системі історично визначених виробничих відносинах; взаємозв'язок між розвитком БСІ і соціально-економічним розвитком; закони а закономірності розвитку БСІ; розробка методології вивчення БСІ.

В загальній теорії такі поняття, як розвиток є цементуючим, система знань – синтезуючим, а комплексний підхід до дослідження об'єкта – визначальним фактором.

Загальна теорія бібліотекознавства покликана об'єднати теоретичні концепції більш низького рівня. Це, насамперед, соціокультурні теорії і концепції, застосовували які можна було б адекватно описати, пояснити, а також передбачити взаємозв'язок і взаємодії соціуму, історії, культури, економічних процесів і основ розвитку БСІ як органічної частини соціальних комунікацій, як однієї з складових суспільства.

Важливим напрямом досліджень є розробка концепцій розвитку БСІ, вивчення впливу на неї кількісних і якісних змін, які виникають в процесах соціально-економічного розвитку суспільства і у навколишньому середовищі.

Вся теоретична робота націлена: на сприяння вирішенню таких важливих проблем, як підвищення рівня державного управління, в т. ч. планування, з урахуванням соціокультурних процесів в країні; удосконалення методології та методики прогнозування, зокрема, у сфері книговидання; розробку засобів, каналів, технології передачі документів та інформації, створення державних і регіональних програм розвитку БСІ.

Систематизація у бібліотекознавстві виступає як резюме численних досліджень, як спосіб утворити стрижень знань, пов'язаних з цією галуззю людської діяльності.

Як результат багатьох досліджень у рамках традиційного бібліотекознавства утворилися розділи: теоретичний, історичний, економічний, регіональний, соціологічний. Природно, що виникла необхідність привести їх у певний логічний порядок.

Процесу поглиблення знань про БСІ сприяє спеціалізація бібліотекознавців, соціологів, культурологів, правознавців, істориків, спеціалістів-інформаторів тощо.

Слід зазначити, що у виборі класифікації наук перевага надається тій, яка побудована з урахуванням найбільшої кількості схожих ознак і серед них (ознак) виділити таку, яка б пояснювала усі інші. Діяльність бібліотек є найбільш загальним явищем в БСІ, тому для розуміння всього, що в ній відбувається, необхідно виявити закономірності, які лежать в основі складного бібліотечного процесу і які проявляються в його якісних ознаках.

Бібліотека – це, насамперед, форма організації діяльності.

Структура бібліотекознавства:

- загальне бібліотекознавство;
- теорія фондів (формування, відбір, комплектування, управління);
- обслуговування читачів;
- управління;
- організація діяльності бібліотек і систем;
- бібліографознавство.

Структура визначається диференціацією знання про бібліотечну справу.

Спочатку вона була технологічною, тобто структурована за бібліотечними процесами. З поглибленням науки змінювалися її структура: за аспектами відносин і взаємозв'язків бібліотечної справи та соціуму (історичний, педагогічний, економічний, соціологічний тощо); за окремими елементами бібліотечної справи (бібліотечна справа країни, регіону; каталоги, фонди, кадри, економіка); за окремими типами бібліотек (національні бібліотеки, універсальні наукові бібліотеки, спеціальні).

У кожному випадку може формуватися власна теорія зі своїм предметом, методами досліджень.

Основним розділом бібліотекознавства є загальне бібліотекознавство, яке вивчає загальну теорію, методологію та історію.

Вчення про бібліотечні каталоги поділяється на: каталогізацію, систематизацію, предметизацію.

Вчення про бібліотечні фонди поділяється на: теорію комплектування, теорію організації фондів.

Теорія обслуговування читачів – на: теорію вивчення читачів (читачезнавство), теорію керування читанням, теорію пропаганди книги, теорію організації діяльності, теорію управління бібліотечною сферою.

Структура науки являє собою надзвичайно динамічне утворення, на яке впливають процеси диференціації і інтеграції професійного знання.

Інтеграція окремих напрямів бібліотекознавства дозволяє еволюціонувати науці про бібліотечну дійсність.

Інтеграція відбувається і за межами бібліотекознавства, на ґрунті взаємодії з іншими науками: бібліотечною педагогікою, бібліотечною психологією, бібліотечною статистикою, історією бібліотечної діяльності, бібліотечною естетикою, бібліотечною справою.

Основна література:

1. Бібліотекознавство. Теорія, історія організація діяльності бібліотек : підруч. / В.О. Ільганаєва та ін. – Х. : Основа, 1993. – 176 с.
2. Женченко М. І. Загальна та спеціальна бібліографія : навч. посіб. / М. Женченко. – К. : Жнець, 2011. – 256 с.
3. Ломачинська І. М. Бібліографознавство : навч. посіб. для дистанц. навч. / І.М. Ломачинська. – К. : Ун-т «Україна», 2004. – 300 с.

4. Моргенштерн И. Г. Общее библиографоведение : учеб. пособие / И.Г. Моргенштерн. – СПб. : Профессия, 2005. – 208 с.

Додаткова література:

1. Андреева Н. Е. Виртуальное справочное обслуживание читателей // Мир библиографии. – 2006. – № 2. – С. 18–20.
2. Вовченко І. О. Бібліографія бібліографії в Україні // Національна бібліографія України: стан і тенденції розвитку: Матеріали міжвід. наук, конф., 12-14 квіт. 1994 р., м. Київ / Нац. парлам. б-ка України. – К., 1995. – С. 93-96.
3. Вовченко І. О. Створення бібліографічного репертуару книг України – важливе завдання української національної бібліографії // Бібліотекознавство і бібліогр.: Наук.-метод. зб. / Харк. держ. ін-т культури. – Х., 1992. – Вип. 31. – С. 94-101.
4. Зінченко Л. О. Історичні аспекти зародження наукових засад української національної бібліографії [Електронний ресурс] // Історія науки і біографістика. – 2006. – № 1. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/E-Journals/INB/2006-1/06zlounb.html>.
5. Справочник библиографа / науч. ред. А. Н. Ванеев, В. А. Минкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Профессия, 2006. – 592 с.

Запитання для самоперевірки

1. Як можна охарактеризувати процес становлення бібліотекознавства як науки?
2. Якими дослідниками закладено теоретичний фундамент бібліотекознавства?
3. Які є зв'язки бібліотекознавства з іншими науками?
4. Яким чином бібліотекознавство сформувалось система знань про бібліотеку?
5. Що таке «бібліотечний соціальний інститут»?

Тема 6. Методологія сучасного бібліотекознавства

Мета: узагальнити сучасні підходи до формування бібліотекознавчої теорії; сформулювати систему методів у бібліотекознавстві; описати соціологічні і соціально-психологічні, статистико-математичні, організаційні методи в контексті бібліотекознавчих досліджень; описати бібліометричні та інформетричні методи аналізу документів.

Лекційний матеріал:

1. Сучасні підходи до формування бібліотекознавчої теорії

Причини актуалізації наукових бібліотечних досліджень криються не тільки у кризовому стані цієї сфери, але й у формуванні внутрішніх тенденцій бібліотечної науки і практики. Однією з таких тенденцій виступає поєднання різних галузей бібліотекознавчих досліджень, прагнення вийти за межі усталених стереотипів у доборі методів пізнання і трактування отриманих результатів.

Аналізуючи використані інструменти і засоби пізнання бібліотечної діяльності можна дійти висновку, що бібліотекознавство знаходиться в стадії становлення своєї методології. На сьогодні відсутня фіксована в теорії упорядкованість бібліотечного знання, яка відбивається в його характерних символах, визначеннях, поняттях, висновках, гіпотезах, формальній і фактичній теоріях.

Крім того, бібліотекознавство розвивалося у контексті наукових установлень, які сформувалися у середині XIX ст., коли рукописні або друковані документи- фактично склали основу передачі інформаційного знання.

З цього часу також набирає силу диференціація в бібліотечній сфері, яка поступово призвела до ізольованості сформованих дисциплін бібліотечно-бібліографічного циклу з середини 50-х років XX ст.). Це було однією з внутрішніх причин гальмування соціально-комунікативного знання і перешкоджало виробленню загальної картини і загальних фундаментальних понять бібліотекознавства. Це позначилося і на організаційних формах і підготовці кадрів, обумовило об'єктивну обмеженість професійного світогляду.

Документальна і психолого-педагогічна орієнтація бібліотекознавства останнє десятиріччя поповнилася новими пізнавальними засобами через застосування системного, структурного, функціонального підходів, моделювання і використання математичного апарату. Однак, довгий час не вдавалося знайти засіб для дослідження зв'язків і відносин, які складають сутність бібліотечних процесів.

Кризу в діяльності бібліотек, яка до недавнього часу мала глобальний характер, можна визначити як структурну кризу, яка полягає у відсутності, незначному прояві або руйнуванні системоутворюючих чинників на рівні теорій бібліотекознавства, бібліографознавства, інформатики, архівознавства, музеєзнавства та їх практичного втілення.

Разом з тим, все більше відчувається необхідність у пошуку загального

фундаментального синтезу знань в цих сферах. Це стало предметом вивчення і дискусій у зарубіжному і радянському суспільстві в 70-ті – початку 80-х років.

В наш час широкий синтез знань, який охопив різні галузі соціально-комунікативної сфери, потребує не тільки інтеграційної, але й концептуальної єдності під егідою фундаментальної науки. Це необхідно також для вирішення багатопланових проблем, оптимізації і передачі соціальної інформації в суспільстві.

Фундаментальність соціально-інформаційних знань набуває загального статусу, стає основою світоглядного розуміння обігу інформації в суспільстві.

Теорія бібліотечної діяльності стає, таким чином, підсистемою теорії більш високого рівня, що має велике значення не тільки для розвитку теорії формування професійного світогляду на цій основі, але й для вирішення питань з підготовки кадрів і організаційно-функціонального входження бібліотек в інфраструктуру суспільства, а, отже, і для управління в цій сфері.

Можна дійти висновку, що цікавість до теорії методологічної частини сьогодні зростає в умовах посилення вимог до задоволення практичних завдань, які висуває розвиток інформаційного суспільства.

Зближення бібліотек і різних інформаційних служб відбувається на соціальне замовлення користувачів інформації, закріпленої на різноманітних носіях. Недостатній рівень їх взаємодії знижує загальну ефективність поширення знань в суспільстві. Відбувається формування бібліотеки нової формації.

Невдачі інформаційної науки примушують спеціалістів постійно повертатися до бібліотеки, що підтверджується досвідом зарубіжного бібліотекознавства, інформатики та практики організації діяльності бібліотек. Стає поширеним погляд на бібліотеку як на заклад, що моделює зростання знань, який прискорює історичний прогрес доступними на сьогодні засобами. Вони відбивають зростання знань, зберігаючи записи історії. Реалізуються ці напрями досліджень у межах інформаційного підходу. Його методологія базується на категорії «інформація». Відображенням теоретичних пошуків у цьому напрямі стали дослідження бібліотечної та інформаційної сфер діяльності, інтегративні тенденції, які явно простежувалися в процесі інформаційного обслуговування під впливом використання нових інформаційних технологій.

Плідним, на наш погляд, може стати вивчення відносин, особливостей явищ бібліотечної сфери в аспекті соціального контексту, який є пізнавальним конструктом соціокультурного підходу. Його використання забезпечує опис механізму зв'язків бібліотеки, БСІ та суспільства, бібліотечної практики та бібліотечного утворення, бібліотеки та соціокомунікативного середовища.

Соціокультурні засоби дозволяють подолати обмеженість організаційно-установчого та структурно-функціонального підходів. Він дозволяє вивчити історію виникнення, становлення й розвитку бібліотечної практики.

Бібліотека за своєю природою є не лише елементом соціальних комунікацій, а й важливим соціокультурним феноменом людської цивілізації. У зв'язку з цим видається доречним використання гуманітарного підходу. Засоби гуманітарного пізнання (герменевтичні, діалогічні, актуалізуючі) використовуються не лише в історичному плані, а й для вивчення сучасної бібліотечної установи та її оточення. Опора на гуманітарний підхід створює передумови для вирішення таких важливих питань теорії й практики як соціальна поведінка бібліотеки та бібліотечної системи, генезис бібліотечного соціального інституту, соціальні функції бібліотек.

Історичний підхід в бібліотекознавчих дослідженнях обумовлений завданням реконструкції діяльності у бібліотечній сфері з часу її виникнення до найбільш розвинутих форм.

Діяльність у бібліотеці може також розглядатися як «плід» історичного розвитку певних зразків та еталонів, діяльнісний підхід через призму суттєвих елементів «мета-засіб-результат» (діяльності) дозволяє розглядати загальні властивості та закони розвитку й трансформації діяльності у бібліотечній сфері. Результати його застосування дають підстави визначити суб'єктом соціальної діяльності – бібліотеку, носієм діяльності – бібліотечного фахівця.

Необхідним елементом пізнання у всіх сферах людської діяльності став системний підхід. Використання його в бібліотекознавстві обумовлено рівнем розвитку об'єкта – БСІ та зв'язками останнього з іншими об'єктами (системою соціальних комунікацій). Він забезпечує можливість пов'язувати компонентно-структурні, факторні й генетично-прогностичні аспекти досліджень в бібліотекознавстві.

Моделльний підхід спрямований на практичне або теоретичне опосередковане оперування об'єктами в бібліотекознавчих дослідженнях.

Особливості постановки і вирішення проблем бібліотекознавства можна виділити шляхом розвитку головних наукових напрямів, які вивчають феномен бібліотеки і діяльності у бібліотечній сфері. Поєднання пізнавальною тріадою «предмет-теорія-метод» вони створюють так звані парадигми досліджень. Найбільш чітко вираження має книжково-документальна парадигма, яка нещодавно визначила основні теоретичні побудови бібліотекознавства. Згідно з нею бібліотека асоціюється із зібранням письмових документів, книгосховищем, фондом, призначення якого полягає у зберіганні знання, здобутого людством. Джерела цього підходу ведуть ще до ранніх праць Г. Ноде, Г.В. Лейбніц (XVII ст.), К. Мальбех, Ф. Прокопович (XVIII ст.), Ф.А. Еберт, М. Шреттінгер, В.М. Татищев, К.І. Рубінський (XIX ст.).

Документальний напрям, як окрема теоретична галузь, сформувалася на межі XIX-XX ст. (П. Отле, А. Лафонтен), але мало вплинув на основи бібліотечних теоретичних досліджень.

Кульмінацією книжково-документальної парадигми стало формування системних уявлень про бібліотеку (70-ті роки XX ст.). У концептуальному

вигляді ці уявлення знайшли свій вираз у моделі Ю.М. Столярова («документ – бібліотекар – читач – матеріально-технічна база»).

Інформаційна парадигма досліджень бібліотечної реальності почала формуватися з кінця 40-х років ХХ ст.. Відправними конструкторами досліджень стали досліджувані системи «документ – інформація», «бібліотека – інформаційний центр», «читач – споживач» «читацькі вимоги – інформаційні потреби» та їх взаємозв'язки. Під впливом використання нових інформаційних технологій (ІТ) теоретичні пошуки на цьому підґрунті поширювалися (Дж. Х. Шира, О.І. Михайлов, Р.С. Гіляревський, А.І. Чорний, В.Е. Ланкастер, Дж. Селтон, А.В. Соколов, Н.І. Тюліна, В.М. Вестбрук, К.В. Тараканов, Л.З. Алмінський, М.С. Слободяник).

Третій напрям, який став формуватися з кінця 60-х років ХХ ст., можна назвати когнітивним. Подальший стимул до розвитку він набув у 80-ті роки ХХ ст. у зв'язку з інтенсифікацією пошуків реалізації ідей штучного інтелекту, створенням інтелектуальних інформаційних та експертних систем. Основною категорією для пояснення і опису явищ бібліотечно-інформаційної сфери стає «знання». Когнітивна парадигма одержує послідовне тлумачення у працях американських науковців Чен Чінг Чі, Х. Борко, Н. Белкіна, Ю. Щрейдера.

Переважання документального підходу, що базується на психолого-педагогічних, соціологічних методах, за останні три десятиліття змінилося поширенням пізнавальних засобів внаслідок застосування системного, діяльнісного, історичного підходів, моделювання, математичного апарату.

В.О. Ільганаєва визначає також соціально-комунікативний напрям, який синтезує усі три попередні напрями теоретичних пошуків. Комунікаційні аспекти розглядання бібліотечної сфери діяльності були підготовлені попередніми розробками наукової комунікації, єдності процесів передачі нагромадженої інформації та знання. В основу розглядання проблем бібліотекознавства покладено уявлення про соціально-комунікативну діяльність (надалі СКД) як окремого виду людської діяльності та про бібліотечну діяльність як елемент СКД. У межах визначеної парадигми зміна конкретно-історичних форм діяльності у бібліотеці розглядається на основі аналізу джерел та і рушійних сил СКД, якими визначено зміни предметності діяльності та технологічного способу виробництва.

Парадигмальний погляд на розвиток бібліотечної сфери та бібліотечної науки примирює багато суперечностей на шляху впровадження уявлень про бібліотечну діяльність у її конкретному соціокультурному контексті та її відображенні у дослідних програмах і теорії.

2. Система методів в бібліотекознавстві

Наукове пізнання взагалі і зокрема будується на певній системі правил, засобів підходу до вивчення явищ та фактів дійсності, які формують науковий метод. В методах знаходять своє відображення методологічні положення та

принципи. На дотеоретичних стадіях науки, коли ще не було теоретичних моделей світу, уявлення про об'єкти, їх зв'язки і відносини, склад спиралися на безпосередній досвід і практику. Предмети вивчення склалися з спостереження, опису, фіксації даних досліду. Так склалися картини всесвіту на ґрунті емпіричного освоєння оточуючого середовища, явищ суспільного життя людства. Якщо у розвинутій теоретичній науці емпірія являє собою результат осмислення фактичних даних в образі дійсності, який задається теоретичною моделлю, то в емпірико-описуючій науці вона формується безпосередньо під впливом вихідної картини всесвіту.

В ієрархії наукового знання нижчим рівнем є те, що фіксує результати операцій з емпіричними даними. В межах формування науки зміна картин всесвіту супроводжувалася розвитком теоретичних засад пізнання, формуванням, поширюванням засобів дослідження, підвищенням рівня абстрагування (удосконалення, відволікання) від речей, які реально спостерігаються.

Методи пізнання є елементом суб'єктивної діалектики. Вони відносяться до штучних систем, які не можуть функціонувати поза межами суб'єкта пізнання.

Теорія і метод взаємопов'язані між собою. Для створення теорії потрібні методи. Методи в свою чергу можуть розвиватися тільки на ґрунті теорії.

Методи складають наукову методику науки, зокрема, конкретних наук, в тому числі і бібліотекознавства. Складність об'єкта бібліотекознавства обумовила формування системи методів, яка орієнтує дослідника у процесі пізнання бібліотечної сфери діяльності. Система методів генетично відповідає рівням розвитку наукової методології, ієрархічно рівню розвитку об'єкта, глибині вивчення предмету бібліотекознавства.

Класифікація методів має важливе значення в науці, в бібліотекознавстві вона відіграє важливу методологічну, світоглядну роль.

Методи бібліотекознавства, які застосовуються у проведенні бібліотекознавчих досліджень, групуються: 1) за рівнем знання (теоретичні – сходження від абстрактного до конкретного, гіпотетико-дедуктивний; емпіричні – спостереження, аналіз документів тощо); 2) за стадіями дослідження (методи збирання даних, методи аналізу); 3) за сферою застосування (загальнонаукові та частковонаукові); 4) за аспектом, який вивчається (кількісні та якісні, кількісно-якісні); 5) за функціональними можливостями (етапні, універсальні).

Область застосування загальнонаукових методів пов'язана з більшістю наукових дисциплін. За їх допомогою вивчаються різні форми руху матерії в різних областях об'єктивного всесвіту. В кожній дисципліні вони мають свої особливості, які обумовлюються специфікою об'єкта та предмета дослідження, трансформуються, модифікуються, конкретизуються відповідно до завдань і цілей пізнання в кожній конкретній дисципліні. Це відбувається і в бібліотекознавстві. До загальнонаукових методів в бібліотекознавстві можна

віднести: методи аналізу та синтезу, метод формалізації, порівняння, метод операціоналізації понять, спостереження, експеримент, моделювання тощо.

Частковонаукові методи: спеціальні методи дослідження, виникають з потреб вивчення вузьких, специфічних областей об'єктивного всесвіту. Спеціальний метод розглядається як засіб дослідження, що забезпечує специфічне застосування пізнавальних засобів для вивчення конкретної сфери природи або суспільства.

В бібліотекознавстві спеціальні методи формувалися відповідно до розвитку бібліотечної практики. На етапі інституалізації бібліотечної сфери діяльності вони набували більш загальнонаукових рис та процедур застосування. До спеціальних бібліотекознавчих методів відносили бібліографічні та соціологічні методи вивчення фондів, аналіз картотек, статистичний аналіз бібліографічних посилань тощо.

Методичний інструментарій бібліотекознавства набув в наш час великого різноманіття. Процес його формування пов'язаний з розвитком наукового мислення та методів пізнання й перетворення бібліотечної практики.

В наш час продовжується формування системи методів бібліотекознавства, так саме як і дослідження самих методів та їх пізнавальних можливостей у вивченні бібліотечної сфери діяльності.

3. Соціологічні і соціально-психологічні методи в бібліотекознавстві

Соціологічні дослідження є методом отримання нових, науково обґрунтованих, перевірених практикою даних в галузі психології особистості, соціальної психології, педагогіки, вивчення соціальних груп, вільного часу.

Предметом соціологічних досліджень є структури, розвиток і суспільні умови формування соціальних явищ, взаємозв'язків між соціальними впливами.

Цілі соціологічного дослідження: 1) виявлення проблем соціального життя з метою їх вивчення і подальшого використання результатів дослідження керівними органами; 2) вивчення сутності соціальних процесів і явищ та виявлення взаємозв'язків між ними.

Вимоги до соціальних досліджень: 1) виявити і дослідити необхідні і загальні умови їх зв'язку; 2) точність; 3) повторення дослідних засобів; 4) єдність теорії і практики; 5) міждисциплінарність; 6) впровадження результатів у практику.

Методика соціальних досліджень розглядається як сума окремих засобів. До цих засобів відносяться і методи опитування, соціального експерименту, метод експертних оцінок.

Об'єктами соціологічних досліджень виступають взаємозв'язки між соціальними групами, структурами, явищами, а не самі групові структури або явища, які самі по собі є об'єктами вивчення окремих дисциплін.

Традиційно в бібліотекознавстві піддавалися вивченню читачі – як відвідувачі бібліотек, бібліотекарі – як соціально-професійна група, бібліотека –

як соціальна організація. При цьому перевага надавалася вивченню читача. Зв'язки і відносини розглядалися як результат досліджень.

Постановка вивчення взаємозв'язку «бібліотека і суспільство» виникла на переломі документальних і інформаційних комунікацій.

Будь-яке соціальне дослідження має конкретну технологію проведення, яка визначається завданнями дослідження і характером отриманого матеріалу (емпіричним або аналітичним).

Техніка соціального дослідження складає сукупність процедур збирання, фіксації, відпрацювання даних, які були одержані в процесі використання певних методів. Процедура дослідження виступає також засобом організації дослідження: 1) додержання правил збирання емпіричних матеріалів (відповідно до методики); 2) виготовлення і оформлення дослідницьких інструментів; 3) підготовка процесу емпіричного дослідження; 4) проведення дослідження; 5) реєстрація документів обстеження.

Опитування це метод збирання первинної вербальної інформації, яка заснована на безпосередній (інтерв'ю) або опосередкованій (анкета) соціально-психологічній взаємодії між дослідником та респондентом. Опитування найбільш ефективний метод дослідження культури, суб'єктів соціальної діяльності.

За характером взаємодії визначають два основних види опитування: анкету та інтерв'ю, кожний з яких має безліч різновидів.

За ступенем охоплення сукупності, що вивчається, опитування може бути суцільним або вибіркоvim. При суцільному опитуванні вивчається вся сукупність. При вибіркоvim опитуванні ті, кого опитують, складають лише певну частину від загальної кількості членів сукупності, що вивчається. В бібліотекознавчих дослідженнях у більшості випадків застосовується вибіркоче опитування.

Спостереження – це метод збирання первинної інформації шляхом безпосереднього сприйняття та прямої реєстрації усіх факторів щодо об'єкту, який вивчається.

До видів спостереження відносять: неструктуроване, структуроване, включене, невключене, явне, скрите самоспостереження.

Анкетування – це заочне опитування, при якому у друкованому вигляді пропонується система питань з можливими варіантами відповідей і/або без них. Питання за своєю суттю є моделлю теми, а за формою – основним інструментом проведення збирання даних.

Інтерв'ю буває особистим та телефонним.

Експеримент – це таке емпіричне дослідження, за допомогою якого шляхом планомірного керування умовами науково перевіряються гіпотези щодо причинних зв'язків явищ.

Слід пам'ятати, що предмет дослідження в експерименті – це завжди конкретно-історичний предмет, який відповідає конкретній ситуації.

Вимоги до експерименту: 1) відповідність експериментальних умов об'єктивній реальності; 2) керованість, можливість спостереження.

Розрізняють польові і лабораторні експерименти.

4. Статистико-математичні методи. Організаційні методи

Бібліотекознавству притаманні на даному етапі кількісні дослідження. Чимало характеристик бібліотечних об'єктів можуть бути виражені у числах.

Найпростіші кількісні величини супроводжують бібліотеки з часу їх виникнення: кількість книг у фонді, кількість книговидач, кількість читачів. Поступово ці прості підрахунки звелися до бібліотечної статистики фондів обслуговування системи бібліотек, забезпечення виробничої ефективності працівників. Поширювалося застосування методів індексів і рядів динаміки. Індекс це відносний статистичний показник, який характеризує співвідношення у часі або просторі різних об'єктів та явищ бібліотечної сфери діяльності.

Ряди динаміки – це послідовність розміщених у хронологічному порядку значень того чи іншого показника, зміни якого відображають розвиток явища, яке вивчається. Будуються вони за допомогою абсолютних, відносних, середніх величин, які характеризують явища та факти діяльності бібліотек.

Форма і ступінь щільності зв'язків між кількісними показниками у бібліотекознавстві визначаються у процесі кореляційного аналізу.

В сучасних умовах збільшення кількості характеристик, залежностей у діяльності бібліотек, бібліотечних мереж та систем, зростання документно-інформаційних потоків, входження бібліотек до ринку документально-інформаційних послуг вимагає більш досконалих кількісних підрахунків та достовірних оцінок. У зв'язку з цим математизація стала невід'ємним процесом розвитку бібліотечної науки.

Технологія соціального проектування («соціальної інженерії») спрямована на вирішення цілої низки проблем розвитку найрізноманітніших соціальних систем. Проектування соціальних об'єктів здійснюється з урахуванням замовлень, закономірностей і тенденцій функціонування і розвитку соціальних систем, існуючих об'єктивних умов і суб'єктивних факторів, з застосуванням сучасних методів і засобів.

Соціальне проектування є одним з найважливіших видів інноваційної діяльності і спрямоване на максимально повне використання можливостей як окремої суспільної підсистеми, так і суспільства в цілому. Воно допоможе нам знайти більш оптимальні шляхи вирішення складних завдань, дати цілісне, системне бачення майбутнього стану різних соціальних утворень, які їх складають, а також суспільства в цілому.

Необхідність залучення інструментарію інших наук, в такому випадку, загальної теорії менеджменту, теорії соціальних систем, системи техніки, обумовлені новим рівнем різних видів сучасної соціальної практики. До останніх у повній мірі відноситься інститут освіти і бібліотечний соціальний

інститут. Дані, які були отримані в результаті їх вивчення шляхом факторного аналізу, підтверджують наявність великої кількості залежностей, які мають бути враховані у процесі вирішення проблем їх удосконалення, розвитку, підтверджують збільшення складності цих об'єктів як з точки зору структури, функцій, так і змісту діяльності в цих сферах. Застосування традиційних статистичних методів у пошуку шляхів їх подальшого розвитку вже не дадуть очікуваних результатів. Розвиток цих об'єктів до рівня соціальних інститутів і функціонування їх на цьому рівні потребує використання відповідних пізнавальних засобів.

Теоретичні, методологічні і методичні проблеми соціального проектування давно розроблюються спеціалістами різних країн, у наявності існує велика кількість різних рекомендацій. Соціальну проектну діяльність досліджували вчені М. Анто́в, Г. Анто́нюк, В. Афанасьєв, Л. Коган, Н. Лапін, Ж. Тошенко, С. Фролов.

В пошуках оптимальних структур, форм, змісту і етапів створення системи підготовки бібліотечних кадрів в Україні методика соціального проектування може стати елементом управлінської практики. До нашого часу склалися основні аспекти теорії соціального проектування «як комплексу цілеспрямованих, організованих, науково-обґрунтованих соціальних дій, спрямованих на створення, функціонування і розвиток об'єктів, явищ, процесів, різних видів діяльності з метою отримання бажаного результату».

Об'єктом соціального проектування є системи, процеси, явища, організації соціальних зв'язків тощо. Насамперед, це елемент підсистеми або системи матеріального і духовного виробництва, які піддаються організаційному впливові.

Основними об'єктами соціального проектування є соціальні системи.

Об'єкти соціального проектування можна розглядати, як кібернетичну систему. У цьому випадку визначальними категоріями стають інформація, банк даних, вхід, вихід. Відзначимо, що ці категорії у різному ступені глибини розроблювалися відносно системи бібліотечної освіти, зокрема, щодо підсистеми підвищення кваліфікації бібліотечних працівників.

Метою соціального проектування є забезпечення умов їх виникнення, розвитку і функціонування в інтересах суспільства нових об'єктів або реконструкції старих. Функціональним аспектом соціального проектування стає організована, орієнтована діяльність соціального механізму проектування, спрямована на виконання соціального замовлення є досягнення мети, створення концептуальної моделі, конструкта і проекту. Завдання соціальної системи майбутніх перетворень і нових характеристик об'єкта проектування. Ці завдання формуються на ґрунті досконалого вивчення стану системи, її головних складових, норм, цілей, вирішення протиріччя.

Можливість застосування проектно-конструкторського підходу до соціальних об'єктів обумовлена, як онтологічним засадами (тобто наявністю

визначених загальних закономірностей, притаманних усім системам, які проектуються, технічним, біологічним, соціальним), так і гносеологічним (тобто наявністю в проектуванні методів і процедур, абстрагованих від конкретного змісту об'єктів проектування).

Можна визначити основні умови перетворюючої діяльності: 1) наявність поряд з найбільш можливою тенденцією менш вірогідних, але реально можливих тенденцій розвитку об'єктів; 2) наявність запасу внутрішніх соціальних ресурсів, який може бути мобілізований з метою вирішення конкретного соціального завдання.

Важливою характеристикою проектування бібліотечної освіти виступають умови функціонування, весь комплекс соціокультурних умов на час проведення розробки. Це умови: соціально-історичні, соціально-економічні, культурні, політичні, демократичні, науково-технічні, мовні та інші, що складають проектний фон, тобто сукупність зовнішніх по відношенню до умов системи професійної бібліотечної освіти, які впливають на її функціонування і розвиток. На ґрунті цих умов визначаються такі конструкти проектування системи бібліотечної освіти, як соціальне замовлення, цілі, норми.

До чіткого формулювання останніх і доведення їх, насамперед, до членів професійної громадськості, очікувати будь-яких дійових заходів навряд чи реально. Отже, варто розглядати процес проектування бібліотечної освіти як процес переходу від існуючого до можливого стану.

Прогнозуюче соціальне проектування – створення прообразів накресленого або можливого майбутнього стану досліджуваних об'єктів. Цей метод заснований на проблемно-цільовій орієнтації вирішення соціально-організаційних завдань. Він створює основу, напрямку культурних інновацій. Технологія соціального проектування припускає реалізацію послідовної низки процедур, які починаються з визначення мети і завершуються виконанням завдань, породжених цією метою.

5. Методи аналізу документів. Бібліометричні та інформетричні методи

Дослідна робота починається з виявлення та уточнення термінів і визначених ними понять. В цілому, понятійний апарат наук є показником їх розробленості і відбиває когнітивний рівень науки.

Поняття – це відображення об'єктивно-істотного в речах і явищах, закріплене словом.

Слово чи словосполучення, застосоване для позначення деякого поняття, називається терміном.

Термінологічний аналіз дозволяє: розглянути бібліотечну термінологію в еволюційному аспекті; виявити взаємозв'язок і взаємозалежність термінів у процесі їх становлення і розвитку; здійснити порівняльне вивчення терміносистем на різних мовах; уточнити позицію термінів у терміносистемі; виявити тенденції термінотворення і терміновикористання.

Аналіз термінів здійснюється за схемою: загальнонаукові, міжнаукові, конкретнонаукові.

Етапи аналізу термінів: 1) цільове вивчення термінів, що складають тематичну групу, до якої виявляє інтерес дослідник; виділення базового терміну і відповідного йому поняття; 2) етимологічний аналіз – тобто визначення походження слова, яке набуло значення терміну; 3) вивчення процесу формування, розвитку поняття всередині науки; 4) уточнення термінологічних груп.

Сформувалися 2 групи методів вивчення документів: 1) традиційні та формалізовані; 2) загальні (розуміння, інтуїція, осмислення) та спеціальні (джерелознавчі, психологічні).

Контент-аналіз – виділення деяких смислових одиниць (одиниці спостереження) і наступна їх квантифікація (вимір якісних ознак), тобто підрахунок частоти використання цих одиниць. Контент-аналіз дозволяє забезпечити досліднику сходження від тексту до позатекстової реальності, тобто до соціальної дійсності.

Одиниці спостереження повинні відбивати у своїй сукупності смисловий зміст предметів, які досліджуються, тему або питання. Їх виявляють шляхом аналізу основної літератури з теми, використовуючи термінологічні довідники, словники, рубрики класифікацій.

Термін «бібліометрія» вперше був зафіксований у 1969 році. Основне значення цього терміну – процеси, пов'язані з підрахунком документів.

Термін став загальноприйнятим позначенням спеціального поняття, яке розглядається як частина бібліотекознавства, книгознавства, наукової інформації, наукознавства.

Термін «інформетрія» з'явився на 10 років пізніше за термін «бібліометрія».

Американська асоціація з інформатики та бібліотечної справи вперше зафіксувала появу цього терміну у 1979 році в публікаціях німецьких авторів. У 1980 р. в МФД був створений комітет під назвою «Informetry». Під інформетрією у широкому значенні цього слова розуміється використання різноманітного математичного апарату для аналізу з метою виявлення закономірностей, формулювання законів інформаційної діяльності і наукової інформації, а також для прийняття рішень в інформаційній практиці. Інформетрія посідає таке ж місце в теорії, як і економетрія, біометрія у відповідних дисциплінах. Можна виділити 4 групи методів, які застосовуються у науковій інформації: 1) апарат теорії графів; 2) методи моделювання; 3) методи обчислювальної математики; 4) ймовірносно-статистичні методи (в яких виділено апарат нечітких множин).

Інформетрія править йому за теоретично-емпіричну базу для 3-х важливих напрямів інформаційної діяльності: 1) автоматизація інформаційних процесів; 2) управління і оцінка інформаційних систем різних типів (разом з

вивченням інформаційним потоків); 3) дослідження інформаційних потоків; 4) математично-лінгвістична обробка текстів (лінгвістичні процесори) у зв'язку з автоматизованим інформаційним пошуком.

Саме обмеження бібліометрії тільки вивченням друкованих видань та бібліотек призвело до виникнення інформетрії.

Інформетрія посідає проміжне місце між бібліометрією і наукометрією. Останній термін був введений В.В. Налимовим і З.М. Мульченко у 1969 році. На практиці співвідношення між цими методами визначається шляхом розгляду об'єктів, засобів і джерел. Коли об'єктам дають оцінку – це бібліометрія з використанням бібліографії.

Статистичне вивчення інформаційних потоків, повноти і точності автоматизованих інформаційно-пошукових систем – за одиницями виміру інформації в бітах, обсягом тезаурусу, можливостям досліджуваної ПС (асоціативність, структурованість, модальність тощо) – це інформетрія. Нерозробленість самої теорії інформації – інформатики обмежують поки що наші уявлення про інформетрію та її інструментарій.

Повернемося до бібліометрії, головне завдання якої полягає у виявленні закономірностей розвитку документальних потоків у кількісних та якісних показниках. Бібліометрія використовує такі методи дослідження як аналіз цитування (метод статистичного аналізу бібліографічних посилань); аналіз реферативних журналів; аналіз кількісних характеристик первинних документів, кількісний аналіз публікацій окремих авторів і їх цитування; кількісний аналіз публікацій вчених різних країн світу, а також окремих наукових колективів, теоретичні питання, зокрема, дослідження закономірностей росту, старіння та рангового поділу наукових документів; контент-аналіз наукових документів.

У структурі когнітивної побудови дисциплін виявляються: а) наукові факти; б) теоретичні уявлення; в) методи дослідження.

Виявити і охарактеризувати когнітивну структуру можна шляхом аналізу документального потоку і публікацій, причому не змістовного, а формального: 1) тема, галузь; 2) кількість публікацій; 3) вид, жанр документа; 4) мова; 5) автор, колектив; 6) рік видання; 7) бібліографічні посилання, які є необхідною умовою для включення і результатів праці в наукове звання; 8) джерела; 9) видавництва; 10) социтування, самоцитування.

Якісно-змістовний аналіз даних бібліометрії вже є інформетрія і когнітометрія.

Можливості використання результатів методу: управління НДР (в цілому); вибір напряму дослідження; управління документальними потоками; видавнича діяльність; внесок вчених у розвиток; картування науки.

Відзначимо, що застосування означених методів дослідження передбачає певну практичну спрямованість студіювання, що в умовах ринкової економіки документально оформлюється технічним завданням (надалі ТЗ). Необхідність

оформлення цього документа виникає в разі окремого бюджетного або позабюджетного фінансування дослідження, а також впровадження результатів дослідження і новацій. ТЗ складається з таких основних елементів як: обґрунтування проведення (впровадження) дослідження, цілі і результат, перелік етапів, вимоги до процесу дослідження, перелік звітної документації, порядок звітності, фінансово-економічне, технічне обґрунтування дослідження, ефективність тощо.

Проведення досліджень завершується обов'язковим підведенням результатів, оформленням звіту та реєстрацією дослідження.

Основна література:

1. Бібліотекознавство. Теорія, історія організація діяльності бібліотек : підруч. / В.О. Ільганаєва та ін. – Х. : Основа, 1993. – 176 с.
2. Женченко М. І. Загальна та спеціальна бібліографія : навч. посіб. / М. Женченко. – К. : Жнець, 2011. – 256 с.
3. Ломачинська І. М. Бібліографознавство : навч. посіб. для дистанц. навч. / І.М. Ломачинська ; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – К. : Ун-т «Україна», 2004. – 300 с.
4. Моргенштерн И.Г. Общее библиографоведение : учеб. пособие / И.Г. Моргенштерн. – СПб. : Профессия, 2005. – 208 с.

Додаткова література:

1. Андреева Н. Е. Виртуальное справочное обслуживание читателей / Н. Е. Андреева // Мир библиографии. – 2006. – № 2. – С. 18-20.
2. Вовченко І. О. Бібліографія бібліографії в Україні // Національна бібліографія України: стан і тенденції розвитку: Матеріали міжвід. наук, конф., 12-14 квіт. 1994 р., м. Київ / Нац. парлам. б-ка України. – К., 1995. – С. 93-96.
3. Вовченко І. О. Створення бібліографічного репертуару книг України – важливе завдання української національної бібліографії / І. О. Вовченко // Бібліотекознавство і бібліогр.: Наук.-метод. зб. / Харк. держ. ін-т культури. – Х., 1992. – Вип. 31. – С. 94-101.
4. Справочник библиографа / науч. ред. А. Н. Ванеев, В. А. Минкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Профессия, 2006. – 592 с.

Запитання для самоперевірки

1. Які існують спеціальні методи у бібліотекознавстві?
2. Як можна охарактеризувати соціологічні і соціально-психологічні методи в бібліотекознавстві?
3. Що являють собою статистико-математичні та організаційні методи?
4. Які є методи аналізу документів? В чому специфіка бібліометричного та інформетричного методів?
5. Які є підходи до організації бібліотекознавчих досліджень?

МОДУЛЬ 4. БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема 7. Діяльність бібліотек: розвиток і закономірності

Мета: охарактеризувати бібліотеку як соціальний феномен; визначити функціональні особливості бібліотек; спроектувати модель організації діяльності бібліотек; проаналізувати діяльність і працю робітників бібліотеки; описати особливості бібліотечної професіології і підготовки кадрів для бібліотек; дослідити досягнення міжнародного співробітництва бібліотек.

Лекційний матеріал:

1. Бібліотека як соціальний феномен

З появою протописма, а згодом й писемності, завершується перша стадія формування системи соціально-комунікативної сфери.

«Знання-образ», «знання-дія» замінюється відношенням «знання-документ» в значенні «книга». Документальний потік стає невід'ємним елементом розвитку цивілізації.

Оформлення документально-комунікативної діяльності відбувалося в процесі переходу від первісного засобу виробництва до рабовласницького. У розвинутому рабовласницькому суспільстві бібліотечна діяльність стає новою формою комунікативних відносин. Рукописна книга, кодекси – предмет, притаманний діяльності бібліотеки. Книжково-документальна предметність задається машинним засобом друкарського виробництва.

В постіндустріальному суспільстві традиційна документальна предметність трансформується в інші форми – машиночитані бази даних (надалі БД), повнотекстові інформаційно-пошукові системи. З точки зору уявлення про комунікативні відносини документальна предметність доповнюється інформаційною та комунікативною.

Вивчення бібліотечної сфери зі спеціальних позицій дає нам уявлення про її соціально-комунікативну природу і закономірності її розвитку в суспільстві, надає можливості прогнозувати її розвиток.

З початку ХХ ст. спостерігається розмивання родової функції бібліотеки. Бібліотека перетворюється з суто документально-комунікативної у багаторівневу комунікативну систему, у якій традиційна документально-комунікативна функція виглядає як згасаюча діяльність. Бібліотека включається у систему функціональних зв'язків в системі соціальних комунікацій.

Як складова бібліотечної сфери бібліотека у найбільш розвинутій формі втілила у собі все розмаїття комунікативної культури сучасного суспільства. Вивчення проблеми соціальних функцій допомагає формуванню розуміння бібліотеки як соціальної організації. Це одна з ключових проблем бібліотекознавства.

В соціологічному розумінні функція – це призначення будь якої соціальної організації в суспільній системі в цілому. У визначенні функцій

принципове значення мають питання, що виконує бібліотека для суспільства, які обов'язки покладає на неї суспільство, які завдання бібліотека допомагає вирішувати суспільству, тобто завжди соціальні функції формуються під впливом потреб суспільства. В розподілі суспільної організації кожний її елемент виникає як відповідь на ту чи іншу потребу і з моменту своєї появи виконував певні соціальні функції (наприклад, охорони здоров'я, освіти, регулювання суспільних відносин, виробництва необхідних продуктів та послуг, збереження знань тощо).

В бібліотекознавстві існує багато поглядів на соціальні функції бібліотеки. Але всі вони ґрунтуються, перш за все, на самій назві – «бібліотека», яка походить від давньогрецького слова – βιβλιοθήκη (гр. βιβλίον – книга,θήκη – сховище), тобто книгосховище.

Функція зберігання книг, більш широке – документів, доповнювалася функціями, які були притаманні книзі, документу, літературі: ідеологічна, культурно-просвітницька, гедоністична, рекреаційна. Багато є прихильників культурної функції і в останні десятиріччя – інформаційної. Найбільш чітко соціальні функції бібліотеки визначаються через документальну, інформаційну та когнітивну комунікативні функції.

Документальна функція перша з суттєвих функцій бібліотек, яка отримала інституційне оформлення. Призначенням її є формування документальної пам'яті людства на різних матеріальних носіях, від рукописів до машиночитаних баз даних (надалі МБД). Реалізуючи цю функцію бібліотеки складають розгалужену і доступну для кожної людини систему фондів.

Інформаційна функція – друга суттєва доцільна функція бібліотеки. Вона в певній формі завжди була притаманна діяльності бібліотеки, але її розгортання почалося в ХХ ст., коли виникла потреба в переробці значної кількості документів і подання їх змісту в більш зручних і оперативних формах. В 50-70-х роках ХХ ст. вона набула найбільшої реалізації в науково-технічних бібліотеках, які забезпечували розвиток науково-технічного прогресу у сферах науки і виробництва. Когнітивна функція, теж генетично властива діяльності в бібліотеці, проявлялася у різних формах праці, таких як: каталогізація, бібліотечно-бібліографічні класифікації, відбір документів з метою залучення до бібліотеки. З розвитком комунікативних відносин в суспільстві зростали інформаційні потоки. Реакцією на це було виникнення інформаційних систем локального, державного, глобального рівня.

Когнітивна функція в предметно-технологічній формі отримала розвиток в 80-ті роки ХХ ст. з появою штучного інтелекту та експертних систем. Ця функція повно розкривається, перш за все, в науково-технічних спеціальних бібліотеках.

Через суттєві функції бібліотеки реалізується соціальне призначення бібліотеки як соціально-комунікативної структури. Сучасна бібліотечна організація не обмежується тільки документно-комунікативною діяльністю, а

усмоктує в себе всю різноманітність комунікативних відносин суспільства. Розвиток бібліотеки як соціального феномену пов'язаний з розкриттям усіх комунікативних функцій. Бібліотека, виходячи з її соціально-комунікативної природи, визначається як соціально-комунікативна структура, що забезпечують доступ до документів, інформації та знань.

В системі соціальних комунікацій бібліотека вирізняється організаційними формами діяльності, які забезпечують виконання її суттєвих функцій і соціальних ролей.

До соціальних ролей бібліотеки слід віднести – культурну, освітню, ідеологічну, виховання інформаційної культури, просвітницьку і так далі.

Культурна роль бібліотеки зосереджена на забезпеченні розповсюдження цінностей вітчизняної і світової культури, соціокультурних зразків поведінки. Вони не завжди виконували цю роль і займали різне місце в соціокультурній структурі цивілізації. Культурна місія бібліотек набуває все більшого значення в період інституалізації їхньої діяльності.

Освітня роль – це сукупність видів діяльності бібліотек, яка спрямована на забезпечення освіти, самоосвіти, виховання і самовиховання. Найбільш властива ця функція; навчальним бібліотекам. Але в наш час вона стає притаманною також іншим бібліотекам, які стають базами безперервної освіти.

Виховна роль бібліотек пов'язана зі створенням умов всебічного, гармонійного розвитку, соціалізації людини, пропагандою загальнолюдських цінностей.

2. Функціональні особливості бібліотек

В діяльності бібліотечної сфери системність проявляється на різних рівнях організації: на рівні бібліотеки, бібліотечних мереж, систем бібліотечного соціального інституту (як суспільної підсистеми).

Саму бібліотеку можна розглядати як складну систему, що характеризується сукупністю багатосторонніх, постійних зв'язків і відношень між її складовими частинами. Структура бібліотеки складається з елементів, які первинно обумовили її соціальну ідентифікацію та соціально-функціональну особливість. Такими структурними елементами стали: документ (книга, публікація), читач (споживач), бібліотекар, матеріально-технічна база. Бібліотека може функціонувати тільки за умов наявності всіх, без винятку, елементів. Динамічність системи «бібліотека» проявляється у тому, що всі її елементи змінюються відповідно до соціокультурних умов, суттєвих функцій, взаємозв'язків як між внутрішніми елементами, так і з зовнішнім середовищем. Змінюється як склад, так і визначення елементів, що відбивається на понятійному рівні. Так, елемент «документ» пройшов трансформацію від простого упорядкування знаків до машиночитаних баз даних (надалі БД); «читач» – до споживача і так далі. Функціональна структура розвивається відповідно до змін у функціонуванні бібліотеки як соціальної установи і

елемента соціально-комунікативної системи суспільства (надалі СКС). Функціонування розуміється як діяльність бібліотеки з метою виконання її функцій в суспільстві і СКС. В процесі функціонування всі елементи характеризуються системоутворюючими зв'язками. До основних елементів відносять: зовнішнє середовище та зворотний зв'язок; діяльність бібліотеки, яка складається в процесуальному аспекті з мети, засобів, предмету діяльності, об'єкта, результату (бібліотечної продукції та послуг), в організаційному – з основної, допоміжної та управлінської діяльності (організаційної структури, яка виступає формою організації діяльності). Кожний елемент виконує свою роль у функціонуванні бібліотеки, в сукупності і взаємозв'язках забезпечує системний ефект діяльності бібліотеки по забезпеченню доступу до документів, інформації та знань.

Функціонування бібліотеки задається зовнішнім середовищем через суспільні підсистеми (наука, освіта), виробництво, право, культура тощо) та інформаційні потреби, які формуються у суспільстві та у кожної конкретної людини в процесі її життєдіяльності. Зовнішнє середовище постійно впливає на бібліотеку через потреби і вимоги відповідно до рівня свого розвитку. Під цим впливом бібліотека знаходить засоби більш ефективного застосування своїх ресурсів для забезпечення потреб, що мають тенденцію до зростання ускладнення, взаємопроникнення. Таким чином, об'єктами діяльності бібліотеки є: споживачі, виробничі, пошукові, освітні, суспільно-управлінські та інші установи і заклади, які складають соціальні комунікації – органи НТІ, масмедійні заклади, книговидавничі підприємства. Задовольнити всі потреби, які виникають за запитами або у режимі інформаційного забезпечення бібліотеки можуть тільки як в організованій взаємодії з іншими соціально-комунікативними структурами – архівами, музеями, засобами масових комунікацій, інформаційними центрами, книготорговельними структурами. Зворотний зв'язок з об'єктами обслуговування є необхідною умовою адаптації бібліотеки до зовнішнього середовища і саморозвитку бібліотеки.

Функціонування бібліотеки перетворюється в єдиний процес, що складається з основної, допоміжної та управлінської діяльності. Основна діяльність пов'язана з виробництвом послуг та продукції бібліотеки, які можуть бути результатом процесів зберігання, переробки, розповсюдження документів, інформації та знань. В технічному плані вони можуть здійснюватися паралельно, перехрещуються тільки на деяких етапах (збирання, розповсюдження тощо). За допомогою новітніх інформаційних технологій відбувається інтеграція документальних, інформаційних та комунікативних рівнів діяльності у бібліотеці.

Організація діяльності в бібліотеці відбувається на робочих місцях функціональних ділянок, що забезпечують її функціонування як соціально-комунікативної структури: комплектування фонду, обробка документів та інформації, збереження, обслуговування, бібліографічного забезпечення,

управління. В нових соціально-економічних умовах функціонування бібліотеки виникають нові підрозділи, мета яких забезпечення автоматизації бібліотеки, маркетингу.

Організаційна структура бібліотеки найменш динамічна частина. Протиріччя організаційної структури і змісту процесів діяльності в бібліотеці приводять до явищ, які несуть елементи дезорганізації, до зменшення ефективності її діяльності. В наш час з'являються пропозиції щодо утворення гнучких бібліотечних структур на базі інформаційної технології, матричних структур, орієнтованих на виконання бібліотечних програм.

Підсистема управління є одним з найважливіших елементів бібліотеки. Вона відповідає за функціонування та розвиток, організацію діяльності і праці в бібліотеці.

Технологія в бібліотеці є елементом організації, що забезпечує реалізацію функцій і розвиток структури бібліотеки. Сучасні функції бібліотеки зумовлюють орієнтири на конкретні завдання та результати діяльності (продукти та послуги) і викликають необхідність в застосуванні технологізації в діяльності бібліотек, що в умовах активного використання новітніх інформаційних технологій стає найбільш пріоритетною вимогою.

На підставі сучасних підходів до визначення бібліотечної технології склалося уявлення про основні її підсистеми: ресурсонакопичення, ресурсозберігання і ресурсовикористання. Функціонування бібліотеки реалізується технологічними підсистемами ресурсонакопичення і ресурсозберігання. За допомогою технологічних циклів комплектування фондів, бібліотечної обробки документів, збереження документів, організації та ведення каталогів, документного та інформаційного забезпечення реалізуються соціальні функції бібліотеки.

Названі цикли збігаються з основними напрямками діяльності бібліотеки.

3. Системна організація діяльності бібліотек

Системність притаманна будь-якому соціальному явищу, зокрема, бібліотечній сфері діяльності. Вона характеризується структурованістю, цілеспрямованістю, взаємозв'язками, функціональною диференціацією, цілісністю, динамічністю. Відповідно до розвитку суспільних відносин посилюється системність, як об'єктивний фактор соціального існування. Вона задається зовнішніми факторами і факторами саморозвитку.

Бібліотечна організація, не зважаючи на схожість функціонально-діяльнісних рис, має безліч специфічних рис, що обумовлюють необхідність типологізації (тобто розподіл сукупності бібліотек, яка вивчається, на групи). Це дозволяє знаходити засоби їх ідентифікації. «Тип» та «вид» виступають як основні одиниці типології бібліотеки, що згруповані за основною типологічною ознакою, складають тип, а створені в процесі подальшої деталізації – види та підвиди бібліотек.

Бібліотеки можуть поділятися: за цільовим призначенням, контингентом споживачів, тематичним, видовими складом фондів, за його обсягом, за належністю до суспільної підсистеми, місцем і роллю у бібліотечній системі, юридичною самостійністю тощо.

«Типи» і «види» бібліотек – рухомі категорії, становлять, в деякій мірі, абстрактні утворення, і мають властивість змінюватися.

Найбільш популярним є класифікаційний ряд – національні, публічні, навчальні, академічні, спеціальні бібліотеки. З точки зору соціального призначення його можна звести до двох типів бібліотек – універсальні та спеціальні. Подальше видове групування відбувається за функціональним призначенням й визначається трьома групами факторів: формальними, змістовими, системними.

За формальними ознаками бібліотеки поділяються на: державні (регіональні, міністерств і відомств); муніципальні (міські, районні, сільські; наукових, освітніх, спеціальних навчальних закладів; підприємств, установ; громадських об'єднань; приватні).

Змістовні ознаки визначають функції бібліотеки, спрямовані на задоволення інформаційних потреб конкретного напряму, конкретної групи споживачів, конкретними фондами.

Системні ознаки визначають видову характеристику бібліотек з точки зору її місця та ролі у системі бібліотек: центральні, галузеві, територіальні бібліотеки, депозитарії, опорні, головні, низові, філії, бібліотечні пункти.

Відповідно до статусу в системі управління бібліотечною сферою: державна, національна бібліотека; в області – обласна; в районі – центральна районна; в місті – центральна міська бібліотека; в галузі – центральна галузева бібліотека.

З сукупності різних бібліотек за типо-видовими ознаками складаються бібліотечні мережі: державні, галузеві.

Вся сукупність існуючих у державі бібліотек створює бібліотечну систему, яка є частиною бібліотечного соціального інституту, що поєднується загальними цілями, завданнями, розподілом функцій, загальними бібліотечними ресурсами, науковими дослідженнями, окремою інформаційною інфраструктурою.

Принципами організації і функціонування бібліотечної системи є: загальнодоступність, пріоритет читацьких потреб і потреб в інформації, сполучення централізації й децентралізації, координація й кооперація бібліотек, державно-громадський характер, інтеграція за функціонально-діяльним рівнем.

Взаємодія бібліотек, як сукупність певних зв'язків, відносин, співробітництва бібліотек з метою повного задоволення потреб суспільства і особистостей. Взаємозв'язок бібліотек здійснюється у різних напрямках діяльності бібліотек і на різних рівнях їх організації.

За масштабами бібліотечні зв'язки бувають галузеві і міжгалузеві.

Вищим рівнем взаємозв'язків в бібліотечній системі є інтеграція як фактор рівномірності, сталості, створення умов найбільш повного та ефективного застосування бібліотечних ресурсів.

Бібліотечна галузь – це сфера соціально-комунікативної діяльності, яка спрямована на забезпечення суспільних потреб в документах, інформації, знаннях. Бібліотечна галузь входить до інформаційного сектору економіки, бо містить інтелектуально-інформаційні ресурси, що визначають в наш час подальший науково-технічний, соціальний розвиток суспільства. Інформаційні ресурси бібліотечної галузі характеризуються: забезпеченістю типо-видовим розмаїттям бібліотечних установ, їх функціонуванням як системної єдності; забезпеченістю документально-інформаційними фондами; забезпеченістю кадрами і матеріально-технічною базою. Розвиток ресурсів бібліотек обумовлює рівень і відповідність виконання бібліотеками свого суспільного призначення.

Організація і функціонування бібліотечної групи супроводжується спеціалізацією бібліотек. Вона передбачає розмежування, розподіл сфер діяльності у формуванні і застосуванні відповідних видів бібліотечних ресурсів і задоволенні відповідних інформаційних потреб. Можна назвати спеціалізацію бібліотечних мереж, окремих бібліотек та внутрішню бібліотечну спеціалізацію.

Характерною рисою організації, функціонування та управління бібліотечною галуззю є централізація. Централізація передбачає жорстку субординацію, ієрархію структур, завдань, розподіл ресурсів, які задаються вищими бібліотечними структурами нижчим. Превалювання централізації над саморозвитком бібліотек і мереж може виступати фактором гальмування їх розвитку.

Централізація в повній мірі доповнюється децентралізацією, яка є результатом розвитку самоуправління у межах компетентності бібліотек. Вона дозволяє приймати оперативні рішення в умовах динамічних змін, підвищує гнучкість, рівень адаптації бібліотечної системи.

Формування і використання бібліотечних ресурсів будується на усвідомленні доцільності узгодження дій. Посилення координації і кооперації в бібліотечній галузі обумовлені переорієнтацією цілей діяльності бібліотек із збереження документів на забезпечення доступу до інформації і знань в будь-якій їх формі, що є умовою підвищення системних властивостей бібліотечної підсистеми.

4. Діяльність і праця в бібліотеці

В наш час у бібліотеках відбуваються структурно-організаційні, функціонально-рольові, технологічні зміни. Довгий час поняття «діяльність бібліотеки» ототожнювалася з працею бібліотекаря. Але зараз ці поняття не однозначні і за змістом, і за обсягом, бо діяльність в бібліотеці поняття значно ширше і не обмежується лише «працею бібліотекаря». Воно охоплює всю

різноманітність соціально-комунікативної діяльності від документальної до інформаційної та когнітивної. Крім того, воно включає нові напрями діяльності, яким в сучасних умовах притаманна диференціації праці. Мова йде про управлінську діяльність, підприємницьку, інженерно-технологічну діяльність в структурі діяльності бібліотек.

Внутрішня структура діяльності в бібліотеці складається з об'єктивного розподілу працівників, в основі якого лежить принцип раціональності і який забезпечує виконання соціальних функцій та ролі бібліотеки. Розподіл суб'єктів праці закріплюється в нормативно-інструктивній документації, штатно-посадовими інструкціями, регулюється галузевими і внутрішньо-організаційними наказами та розпорядженнями, закріплюється законодавчими актами, правилами бібліотечних установ.

Важливе місце в розподілі праці займають етичні норми взаємовідносин бібліотечних фахівців.

Діяльність в бібліотечній сфері базується на групі опредмечених культурних процедур і формах організації. Соціально-культурний, контекстуальний характер діяльності проявляється в тому, що ідеали, норми в бібліотечному знанні задаються відношеннями технічних, соціальних і природничих наук. Ці ідеали і норми оформлюються у вигляді «картин світу». «Картини світу» забезпечують узгодженість різних культурних сфер і форм діяльності на рівні світогляду загальних норм соціального буття.

Соціокультурні ознаки бібліотечної діяльності виникають у вигляді зразків бібліотеки та фіксуються не тільки членами професійної спілки, а і масовою свідомістю.

«Зразок бібліотеки» – це найбільш узагальнена уява про ролі бібліотек в життєдіяльності людей, про завдання бібліотек, основні засоби впливу бібліотек на людину. З історії бібліотечної діяльності знаходимо такі зразки бібліотек: 1) антична культура – храм для душі, для вільних людей; 2) середні віка – місце для знайомства з книгою, зміст якої є проявом божественного керування світом; 3) відродження – джерело науки, освіти; 4) нова історія – джерело освіти, просвіти та науки, суспільного прогресу.

При конструюванні зразку бібліотеки в наш час, ми натикаємось на суперечність: з одного боку – це книгосховище, а з іншого – це інформаційний центр та джерело загальнодоступних знань. Для інформаційного суспільства адекватним є зразок електронної бібліотеки.

Зміна зразків бібліотеки фіксує більше змін у розвитку бібліотек та залежності від соціокультурних умов цього розвитку.

Зразок бібліотеки можна перенести на бачення об'єкта бібліотекознавства.

Розвиток бібліотечного соціального інституту можна уявити у вигляді етапів його якісних змін: 1) 1 тис. до н. е – сер. XIX ст. – осмислення бібліотечної діяльності (приблизно 9 століть); 2) сер. XIX ст. – сер. XX ст. – формування бібліотечного соціального інституту; 3) сер. XX ст. – 80-х рр.

XX ст. – в бібліотечній сфері спостерігається інтеграція в бібліотечного соціального інституту та соціально-комунікативної системи; 4) 90-ті рр. до сьогодні – сучасний етап трансформацій бібліотек із традиційної форми у електронну.

Підґрунтям розмежування етапів є: зміст бібліотечної діяльності; взаємодія елементів БСІ; взаємодія бібліотек зі своїм оточенням.

Під соціальним інститутом в загальному вигляді розуміється засіб та результат цілеспрямованої діяльності людей в суспільних відносинах.

Бібліотечна діяльність є однією з форм соціо-комунікативної діяльності, яка одержала відносну самостійність та стала соціальною інституцією внаслідок суспільного поділу праці, розвитку виробничих сил та виробничих відносин.

Діяльність в бібліотеці і діяльність бібліотекаря не співпадають ні за об'ємом, ні за змістом.

Головними суперечностями, які вирішуються в процесі діяльності бібліотекаря, є суперечності між запитом та можливостями фонду бібліотеки (бібліотек), між запитом та характером літератури, між запитом та предметним змістом літератури тощо.

Бібліотекар – це посередник у системі «документ-користувач». Сутність його діяльності полягає у збереженні та поширенні документованого людського знання. Новий рівень розвитку діяльності в бібліотеці в плані виконання її суттєвих (соціальних) функцій потребує розширити вирішення суперечностей у відношеннях «інформація-користувач», «знання-користувач».

Зростання потреб суспільства, накопичення документально зафіксованої інформації, необхідність її переробки та включення у систему соціальних комунікацій потребують нових форм документно-інформаційної діяльності. У процесі ускладнення бібліотечної діяльності до неї були включені економіка, освіта, планування, організація, які пов'язані, але не тотожні власне діяльності бібліотекаря. Інституалізація бібліотечної сфери призвела до поглиблення поділу праці та багато професійності колективів бібліотек. Багатофаховість поглиблювалась у процесі розвитку самої діяльності у мажах бібліотеки, але не просто власне діяльності бібліотекаря. Бібліотекар залишився посередником, що забезпечує доступ до документальних ресурсів.

Для виконання своєї соціальної функції та соціальних ролей сучасна бібліотечна діяльність потребує кооперації працівників. Діяльність бібліотекаря вміщена у діяльність колективу. Відокремлення власне бібліотекарів від розмаїття працівників – інформаційних, наукових, інженерних тощо – є найважливішою проблемою консолідації професії на нових підвалинах.

В організації праці бібліотекарів основою є її поділ, тобто чітке і планомірне розподілення обов'язків між співробітниками, відділами і секторами бібліотеки, а також між окремими виконавцями в підрозділах.

Один з параметрів цих дій є місце бібліотекаря в офіційній структурі колективу: директор, завідуючий відділом, сектором, головний бібліотекар,

старший бібліотекар, бібліотекар. Структура спеціалізацій бібліотекарів визначається типом і видом бібліотеки, її завданнями, функцією бібліотекаря в бібліотечному процесі; характером і змістом документів, особливостями читацького контингенту.

Управлінська діяльність теж відокремлюється від суто діяльності бібліотекаря. Ця праця в бібліотеці потребує спеціальних знань і навичок прийняття управлінських рішень, знань з економіки і фінансів, маркетингу, трудового та господарського права тощо. В структурі управлінських працівників бібліотеки, які ще не отримали професійно-кваліфікаційного статусу в структурі кадрів бібліотек, вже теж відбувається диференціація. За винятком бібліоменеджерів, вже окреслилась потреба в кадрових менеджерах бібліотек і менеджерах технологічного розвитку бібліотек.

Вивчення діяльності і праці в сучасній бібліотеці потребує ретельного професіографічного опису. Професіограма містить структуру, зміст робіт, які виконує фахівець, чи робітник бібліотеки, зв'язки в процесі праці, методи і засоби, вимоги до змісту, структури, обсягу і рівня професійних знань, вмінь та навичок, які необхідні для виконання обов'язків.

5. Бібліотечна професіологія і підготовка кадрів для бібліотек

Професія бібліотекаря існує у первинному вигляді більше одного тисячоліття, але склалася як окреме спеціально-професійне явище лише в XVII-XVIII століттях. Роком усвідомлення існування професії бібліотекаря вважається 1876 р. – коли було створено перше у світі професійне об'єднання бібліотекарів – Американська бібліотечна асоціація.

В структурі бібліотечного знання склалася дисципліна, яка вивчає професію бібліотекаря і бібліотечного спеціаліста загалом – бібліотечна професіологія. Її поява відноситься до початку 90-х років XX століття. На цей час тільки бібліотекаря не забезпечувало виконання бібліотекою всієї повноти суттєвих функцій, коли фактично відбулася диференціація спеціалістів, що працювали у бібліотеці.

Бібліотечна освіта в Україні почалася лише у 1925 році у Харкові.

Передумови наукового дослідження бібліотечної професії, розробка форм, методів, змісту підготовки бібліотечних фахівців створюються лише до початку 60-х років XX ст. Предметом комплексних спеціальних досліджень бібліотечна професія стає в середині 70-х років XX століття. Основними аспектами досліджень стають соціально-психологічні особливості діяльності бібліотечних фахівців, склад та динаміка кадрових ресурсів бібліотек, питання удосконалення системи підготовки і підвищення кваліфікації бібліотекарів. В 80-90-ті роки XX ст. актуальними стають статус і престиж бібліотечної професії, диференціація бібліотечної праці, кадрові ресурси, професійна міграція і мобільність кадрів, професійно-кваліфікаційна структура кадрів бібліотек.

Професіологія вивчає роль і місце бібліотечної професії, закономірності

історичного розвитку праці, прогнозування змін, зразків бібліотечної праці, професіографічні аспекти праці в бібліотеці, удосконалення системи освіти, кар'єри бібліотечних фахівців, професіональні об'єднання і асоціації, професійне самоусвідомлення бібліотекарів.

Зміни, які відбулися в бібліотеці, бібліотечній системі в цілому, поява загальних особливостей у діяльності в соціально-комунікативній сфері впливають на зразок бібліотекаря як одиничного фахівця. Складність, багаторівневність, багатофункціональність діяльності в сучасній бібліотеці під впливом освоєння новітніх інформаційних технологій обумовили процеси диференціації та інтеграції праці бібліотечних спеціалістів. Діяльність бібліотеки забезпечується крім бібліотекаря, бібліоменеджерами, інформаційними спеціалістами, зокрема, інформаційними менеджерами, технологами інформаційних систем, програмістами тощо. Тобто виконати свої суспільні завдання бібліотека спроможна лише за умови колективних зусиль різних спеціалістів. Бібліотека стала багато професійною організацією. В цих умовах виникає проблема відокремлення підготовки бібліотекарів від інших спеціалістів, визначення цілей, змісту, кваліфікації вимог в умовах розширення предметності бібліотечної праці і зміни засобів виробництва.

Завдання, зміст та функції бібліотекаря в структурі діяльності сучасної бібліотеки впливають на професійну свідомість бібліотекарів. Метою професійної освіти стає формування нового професійного мислення. Це передбачає осмислення бібліотечної діяльності в протиріччях принципів бібліотечно-інформаційних та загалом соціально-комунікативних процесів, передбаченні та прогнозуванні професійної діяльності в бібліотечній сфері.

Характерними рисами професійного мислення є аналітична креативність, яка проявляється в здібності бачити динаміку явищ бібліотечної сфери, виявляти причинно-наслідкові зв'язки їх розвитку, визначити варіанти рішень професійних ситуацій, здійснювати пошук ефективних засобів рішення творчих завдань.

Що стосується поділу праці в бібліотеці, то він відбувається не за типами організаційно-функціональних структур, а відповідно до предметно-змістовного аспекту діяльності. У цьому випадку розвиток простежується від документаліста – до інформаційного фахівця – когнітолога.

В документально-інформаційній сфері України, яка представлена бібліотеками, органами НТІ, референтними службами систем державного управління і управління наукою, і виробництвом, громадськими установами, книговидавничими і книготорговельними підприємствами, підприємствами зв'язку, музеями, архівами, комерційними службами, біржами в період інформатизації суспільства відбувається кристалізація професій – «документаліст», «інформатик».

Компонентно-параметричне описання професійної діяльності та її використання у процесі організації навчання бібліотекарів та інших спеціалістів

для соціально-комунікативної сфери відкриває подальші можливості для розробки ментальних моделей навчання і переведу навчання на нові технології, зокрема, автоматизовані навчальні програми.

В сучасних умовах найбільш досконалою формою професійної діяльності є перетворювальна, інноваційна, творча діяльність спеціаліста.

Сучасні бібліотекарі мають бути підготовлені до здійснення діяльності, яка розвивається, в тих кластерах інфраструктури суспільства, які вони можуть займати як фахівці.

Різниця у підготовці спеціалістів документально-інформаційної сфери не повинна різнитися по змісту підготовки, яка закладає основи професійного світогляду.

З 2024 року в Україні впроваджується нова навчальна спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», що має сприяти більш комплексній підготовці фахівців бібліотекарів, документознавців та архівістів. Фахівець з інформаційної, бібліотечної та архівної справи заповнює відчутну прогалину у сфері документознавчо-інформаційних кадрів у інфраструктурі нашої держави, що відкриває один із резервів для подальшого вдосконалення і розвитку нових економічних відносин та поліпшення рівня управління виробництвом. Такий фахівець у змозі розробити, впровадити та забезпечити функціонування єдиного в організації технологічного процесу документування й роботи з документною інформацією на основі використання сучасних автоматизованих технологій (складання, опрацювання й оформлення документів, реєстрація, облік руху, контроль виконання, довідково-інформаційна робота, зберігання тощо). Нове спрямування у підготовці таких фахівців дозволить їм брати участь у постановці завдань проектування, експлуатації і вдосконалення новітніх інформаційних технологій, що будуються на застосуванні комп'ютерної техніки, проектуванні й актуалізації баз і банків даних.

6. Міжнародне співробітництво бібліотек

Міжнародне співробітництво бібліотек має давні традиції. Починалося воно з міжбібліотечного обміну книжками і бібліографічною продукцією.

В наш час, в умовах формування всесвітнього інформаційного простому на ґрунті інформаційної технології, воно набуває все більшого значення. Співробітництво в галузі бібліотечної діяльності є неодмінною умовою подальшого розвитку країн на фоні поглиблення економічних, культурних, політичних, освітніх взаємовідносин.

Основним напрямками міжнародного співробітництва в бібліотечній сфері є обмін науковою, технічною, економічною інформацією і документами, партнерство в створенні і застосуванні міжнародних інформаційних систем, творчий обмін співробітниками і студентами.

Формою єдності та консолідації професійних кадрів є професійні асоціації

в бібліотечно-інформаційній сфері.

Професійні об'єднання існують більше ста років. Зараз в світі зареєстровано 76 міжнародних, 511 національних бібліотечних, інформаційних та архівних діючих асоціацій. Виконуючи, перш за все, завдання професіоналізації бібліотечно-інформаційних фахівців, ці асоціації вирішують коло питань, пов'язаних з науковими дослідженнями в галузях соціально-комунікативної сфери, забезпечують умови для поліпшення бібліотечно-інформаційного обслуговування суспільства, видання професійної літератури, інформування громадськості про бібліотечну професію тощо.

За трактовкою В.С. Пашкової соціальна система асоціації складається з таких компонентів: людина (інтереси, здібності, цінності та очікування членів асоціації); процес (поведінка, установки та взаємодія на різних рівнях організації); структура (формальні механізми та системи асоціації, що спрямовують її діяльність на реалізацію цілей асоціацій та інтересів її членів); середовище (зовнішні умови функціонування асоціації).

Професійні асоціації – складова частина професії. Участь в них вимагає високого рівня підготовки фахівців.

Склались певні підходи до класифікації існуючих професійних об'єднань: за видами членства (бібліотечно-інформаційні установи; окремі представники професії; бібліотечно-інформаційні установи та окремі представники професії); за категоріями установ; за кваліфікацією осіб; за територіальним або географічно-політичним розподілом тощо.

Найбільш логічним підходом до класифікації вважається поділ професійних об'єднань за територіальним охопленням: всесвітні (міжнародні – IFLA, FID), континентальні, регіональні, національні (Українська бібліотечна асоціація, Американська бібліотечна асоціація) та місцеві.

Національні бібліотеки стали головним елементом механізму співробітництва бібліотек на міжнародному рівні. Вони представляють свою державу і очолюють участь своїх бібліотек в міжнародних бібліотечних організаціях, програмах. Формою їх участі є безпосереднє входження до всесвітніх і регіональних мереж та систем, участь в банках бібліотечних та інформаційних організацій, пряма взаємодія з закордонними бібліотеками. Важливою є участь національних бібліотек в реалізації основних програм Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій і закладів (IFLA), праця по стандартизації в сфері бібліотечної справи в межах Міжнародної організації зі стандартизації (ISO), впровадження стандартів ISO в практику роботи бібліотек своїх країн. Для участі національних бібліотек в процесах міжнародного співробітництва бібліотек необхідний офіційно-державний рівень.

В останні роки найбільш важливими аспектами для рішення на міжнародному рівні вважаються проблеми вибору національної (з урахуванням різних умов економічного стану держави, характеристик інформаційної індустрії, системи законодавства в області інтелектуальної власності тощо) і

міжнародної інформаційної політики.

Найбільш плідно співробітництво бібліотек здійснюється під егідою ЮНЕСКО з метою допомогти окремим країнам в розробці та реалізації національної інформаційної політики.

Основна література:

1. Бібліотекознавство. Теорія, історія організація діяльності бібліотек : підруч. для бібл. ф-тів ін-тів культури та училищ культури / В.О. Ільганаєва та ін. – Х. : Основа, 1993. – 176 с.
2. Женченко М. І. Загальна та спеціальна бібліографія : навч. посіб. / М. Женченко. – К. : Жнець, 2011. – 256 с.
3. Ломачинська І. М. Бібліографознавство : навч. посіб. для дистанц. навч. / І.М. Ломачинська. – К. : Ун-т «Україна», 2004. – 300 с.
4. Моргенштерн И. Г. Общее библиографоведение : учеб. пособие по спец. 052700 «Библиотечно-информационная деятельность» / И.Г. Моргенштерн ; Челябинская гос. академия культуры и искусств. – СПб. : Профессия, 2005. – 208 с.

Додаткова література:

1. Андреева Н. Е. Виртуальное справочное обслуживание читателей / Н.Е. Андреева // Мир библиографии. – 2006. – № 2. – С. 18-20.
2. Вовченко І. О. Бібліографія бібліографії в Україні // Національна бібліографія України: стан і тенденції розвитку: Матеріали міжвід. наук, конф., 12-14 квіт. 1994 р., м. Київ / Нац. парлам. б-ка України. – К., 1995. – С. 93-96.
3. Вовченко І. О. Створення бібліографічного репертуару книг України – важливе завдання української національної бібліографії / І.О. Вовченко // Бібліотекознавство і бібліогр.: наук.-метод. зб. / Харк. держ. ін-т культури. – Х., 1992. – Вип. 31. – С. 94-101.
4. Справочник библиографа / науч. ред. А. Н. Ванеев, В. А. Минкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Профессия, 2006. – 592 с.

Запитання для самоперевірки

1. В чому полягає соціальний феномен бібліотеки?
2. Які є функціональні особливості бібліотек?
3. Що таке системна організація діяльності бібліотек?
4. З яких етапів складається діяльність і праця в бібліотеці?
5. В яких освітніх закладах України здійснюється підготовка кадрів для бібліотек?
6. Як можна охарактеризувати міжнародне співробітництво бібліотек?

Тема 8. Тенденції розвитку бібліотекознавства

Мета: визначити сучасну проблематику бібліотекознавства; сформулювати шляхи оптимізації структури науки про бібліотеки та бібліотечну діяльність; передбачити перспективи переорієнтації бібліотечної діяльності в електронному середовищі.

Лекційний матеріал:

1. Поточні проблеми бібліотекознавства

Однією ж найважливіших проблем розвитку сучасної культурної сфери є подолання кризи, яка спостерігається у діяльності бібліотек. Вихід із кризи уявляється можливим за умови вироблення науково-обґрунтованої стратегії розвитку бібліотек та їх діяльності, подальшої розробки теоретичних підвалів. Враховуючи суто теоретичний характер теми, необхідно зупинитися на деяких вузлових моментах: 1) обумовленість виходу бібліотекознавства у більш широку соціально-інформаційну сферу; 2) характеристика головних напрямів у розвитку бібліотекознавства в сучасних умовах; 3) взаємозв'язки науки, освіти з практикою.

Рух бібліотекознавства по шляху теоретизації має сприяти формуванню нового професійного світогляду. Бібліотекознавство має стати перетворюючою силою в межах бібліотечної практики.

Очевидно, що вирішення фундаментальних і прикладних проблем бібліотекознавства не можливе тільки в його власних межах і потребує виходу в сферу методології і більш широку сферу інших дисциплін.

Бібліотечно-інформаційне середовище невід'ємне від людської діяльності, оскільки воно є хранителем, нагромаджувачем і передавачем пізнавально-інформаційних моделей, дій, культури в цілому як практично перетворюючої діяльності суспільства. Ця її сутнісна функція набуває в наш час першорядного значення і посилюється появою новітніх технологій фіксації інформації.

Конструктивний синтез у галузі соціальних комунікацій забезпечує інформаційний підхід, на базі якого відбувається формування соціально-комунікативного знання. Його завдання полягає в тому, щоб виявити зв'язок, будову і функціонування комунікативних структур у суспільстві. Бібліотекознавство в межах цього процесу, з урахуванням широкого соціокультурного контексту, повинно дати відповідь, якою має бути бібліотека в інформаційному суспільстві.

Побудова теорії бібліотечної діяльності може бути пов'язана з більш глибоким, розумінням поняття «бібліотека», як соціокультурного феномена і найважливішої теоретичної моделі, із уявленням інформації, з якою бібліотека має справу на протязі усього розвитку знання, здобутого людством. У зв'язку з цим уявляється необхідним використання гуманітарних знань. Бібліотека як соціальний інститут пройшла певний шлях свого розвитку з явно вираженими етапами, культурний контекст яких інтерпретував уявлення про неї, її функції та

соціальну роль.

Ідея розвитку бібліотекознавства не обмежується лише підвищенням рівня його теоретизації. На сьогодні виникла нагальна потреба у підвищенні практичної ефективності вже набутих теоретичних розробок. Теорія має давати об'єктивну картину та реальні оцінки БСІ, що зробило б можливим розв'язання практичних питань, які виникають у процесі бібліотечно-інформаційного забезпечення населення, через формування інфраструктури суспільства. Зростання значення науки в цілому, прискорення НТП мають проявлятися, насамперед, у тому, щоб знання стало надбанням фахівців, а це вже завдання безперервної бібліотечної освіти.

Наукове пояснення функціонування бібліотечної діяльності повинно базуватися на системі уявлень про соціальні комунікації.

Середовище бібліотечної діяльності розширюється – з'являються нові форми, а за цими зовнішніми змінами формується принципово інший зміст, який зумовить реструктуризацію сфери бібліотечної діяльності як нової цілісності, ми повинні пам'ятати, що завдання теорії полягає не лише в констатації того чи іншого стану об'єкта, а й у розумінні моменту його розвитку, конкретних зрушень, тобто переходу від одного стану до іншого.

Численні зміни в сучасній бібліотечній діяльності дозволяють говорити про перехідний стан до нової бібліотеки.

Сучасне бібліотекознавство повинно мати проектно-конструктивний, програмуючий характер по відношенню до практичної діяльності.

Необхідно на новій теоретичній базі підходити до організації діяльності бібліотек в інфраструктурі суспільства, до організації і змісту бібліотечної освіти, до формування державної політики у цій сфері.

2. Перспективи переорієнтації бібліотечної діяльності в електронному середовищі

Бібліотечна діяльність як складова інтелектуальної діяльності людства переживає останнім часом бурхливі зміни. Розвиток новітніх технологій та спровокована ним зміна практично-діяльнісної парадигми гуманітарних наукових досліджень змушує фахівців бібліотечної галузі переглянути методичні, операційні та юридичні аспекти своєї діяльності. Адже на перші ролі виходить принципово новий тип документу – електронна книга, що не тільки типом носія інформації, а й своїм плинним, динамічним, гіпертекстовим характером спонукає вдаватися до переосмислення змісту бібліотечної справи.

Основна відмінна риса сучасного інформаційного простору полягає в утворенні системи інформаційних комунікацій, що дозволяє отримати доступ до соціально значущої інформації в будь-якому місці в будь-який час. Дедалі збільшується кількість користувачів, що отримують віддалений доступ до бібліотечних продуктів – каталогів, баз даних, колекцій, окремих електронних ресурсів відкритого доступу. Це вимагає істотної – насамперед, психологічної –

переорієнтації бібліотечного співробітника на роботу з читачами, незалежно від їхнього фізичного розташування. Змінюється і характер запитів користувачів; маючи змогу самостійно працювати з величезними масивами текстів, ті шукають в бібліотечних співробітниках насамперед експертів з добору та компетентної класифікації матеріалів. Тож, зростає роль бібліотекаря як провідника, медіатора між повнотекстовим зібранням та кінцевим користувачем.

Варто зазначити, що повнофункціональний електронний каталог сучасної бібліотеки наповнюється і змінюється в кращий бік в міру більшого залучення користувача в процес взаємодії з каталогом та спільного використання контенту.

За умов неналежного фінансування зростає важливість співпраці сучасної бібліотеки з авторами та видавцями-власниками авторських прав на електронні ресурси. Шляхом отримання цифрових копій безпосередньо від розробників бібліотека заповнює лакуни, що виникають внаслідок неможливості передплачувати та купувати аналогові примірники видань.

Варто зазначити, що однією з істотних перешкод на шляху поповнення електронного фонду стає відсутність прописаного у законодавстві чіткого визначення прав книгозбірень стосовно зберігання і надання можливості користуватися електронними версіями друкованих видань у наукових, освітніх і культурологічних цілях в онлайн-режимі. Законом про авторське право дозволяється сканування друкованих видань і репродукування в архівних цілях, проте можливість здійснення інших операцій обмежена. Тому наразі бібліотекам необхідно отримувати від авторів ліцензію на зберігання, необмежений перегляд, завантаження і друкування матеріалів, що знову ж таки залежить від наявності коштів.

Основна література:

1. Бібліотекознавство. Теорія, історія організація діяльності бібліотек : підруч. для бібл. ф-тів ін-тів культури та училищ культури / В.О. Ільганаєва та ін. – Х. : Основа, 1993. – 176 с.
2. Женченко М. І. Загальна та спеціальна бібліографія : навч. посіб. / М. Женченко. – К. : Жнець, 2011. – 256 с.
3. Ломачинська І. М. Бібліографознавство : навч. посіб. для дистанц. навч. / І.М. Ломачинська ; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – К. : Ун-т «Україна», 2004. – 300 с.
4. Моргенштерн И.Г. Общее библиографоведение : учеб. пособие по спец. 052700 «Библиотечно-информационная деятельность» / И.Г. Моргенштерн ; Челябинская гос. академия культуры и искусств. – СПб. : Профессия, 2005. – 208 с.

Додаткова література:

1. Андреева Н. Е. Виртуальное справочное обслуживание читателей / Н.Е. Андреева // Мир библиографии. – 2006. – № 2. – С. 18–20.
2. Вовченко І.О. Бібліографія бібліографії в Україні / І.О. Вовченко // Національна бібліографія України: стан і тенденції розвитку: Матеріали міжвід. наук, конф., 12-14 квіт. 1994 р., м. Київ / Нац. парлам. б-ка України. – К., 1995. – С. 93-96.
3. Вовченко І. О. Створення бібліографічного репертуару книг України – важливе завдання української національної бібліографії / І.О. Вовченко // Бібліотекознавство і бібліогр.: Наук.-метод. зб. / Харк. держ. ін-т культури. – Х., 1992. – Вип. 31. – С. 94-101.
4. Справочник библиографа / науч. ред. А. Н. Ванеев, В. А. Минкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Профессия, 2006. – 592 с.

Запитання для самоперевірки

1. Як Ви можете охарактеризувати поточні проблеми бібліотекознавства?
2. Які існують шляхи оптимізації структури науки про бібліотеки та бібліотечну діяльність?
3. Як Ви бачите перспективи переорієнтації бібліотечної діяльності в електронному середовищі?

3. План та методичні рекомендації до семінарських і лабораторних занять

3.1. Семінарські заняття

Семінарське заняття є важливим видом навчального заняття у вищому навчальному закладі, яке проводиться у формі дискусії навколо попередньо визначеної теми, до якої студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаного завдання. Семінари проводяться з основних тем навчальної програми і є ефективною формою закріплення теоретичних знань, отриманих на лекціях і під час самостійної роботи з навчальною і науковою літературою.

Головна мета семінарських занять – опанування студентами навчальної дисципліни, забезпечення глибокого і всебічного аналізу та колективного обговорення основних проблем курсу, навчання їх елементам творчого застосування отриманих знань на практиці.

Основними завданнями семінарських занять є: закріплення у студентів теоретичних знань; оволодіння ними теоретичним апаратом, навичками усного і письмового опрацювання навчального матеріалу; залучення їх до науки, наукових досліджень; прищеплення їм навичок творчого мислення, самостійного формулювання та висловлювання власних думок, а також захисту висунутих наукових положень та висновків; формування у них правового світогляду, здатності пов'язувати загальнотеоретичні положення з вимогами повсякденної практики державно-правового будівництва в країні.

Види проведення семінарських занять можуть бути різноманітними. Вони залежать від типу семінару, змісту і особливостей теми, складу студентів. Найбільш поширеними видами на семінарі є: розгорнута бесіда; виступи з рефератами, доповідями; диспут у формі діалогу; круглий стіл тощо.

Треба пам'ятати, що якість семінару перш за все залежить від підготовки студентів до нього, тому при підготовці до семінару кожен студент повинен уважно ознайомитися з планом, який відображає зміст чергової теми заняття; прочитати і продумати свої лекційні записи, які відносяться до теми семінару; вивчити чи законспектувати рекомендовану літературу; скористатися при потребі консультацією викладача; скласти розгорнутий план, тези чи конспект виступу з усіх питань теми заняття.

Студентам необхідно відвідувати кожне семінарське заняття. Пропуск семінару позбавляє студента можливості усвідомити, закріпити та отримати цілісне уявлення по тій чи іншій темі. Крім того, це створює значні труднощі при підготовці до підсумкового модульного контролю.

Деякі питання роботи на семінарі: 1) переважна більшість семінарських занять проводиться у формі інтерактивної дискусії, під час якої викладач здійснює поточний контроль якості знань студентів, перевіряє виконання їх завдань самостійної роботи; 2) семінарське заняття починається вступним словом

викладача, в якому він розкриває значення теми і цілі заняття, форми і методи його проведення; 3) студент, розкриваючи зміст того чи іншого питання теми семінарського заняття повинен пов'язувати матеріал з актуальними проблемами сучасності, розглядати правові аспекти; 4) кожному студенту необхідно постійно вдосконалювати навички володіння державною мовою, правильного вживання юридичних понять і термінів. Систематичні виступи на семінарах сприяють поповненню словарного запасу, а також вмінню лаконічно і точ-но висловлювати свої думки; 5) студенти повинні уважно слухати виступи своїх однокурсників і оцінювати наскільки глибоко розкриті питання. Це дає можливість кожному присутньому на семінарі висловити свою точку зору та подолати прогалини, які мали місце у відповіді. Активна участь на семінарських заняттях прищеплює навички участі у дискусії, аналізі різних точок зору, вмінню відстоювати власну позицію; 6) після закінчення виступу студента відбувається обговорення проблеми. При цьому викладач не тільки направляє обговорення на розкриття вузлових питань, але і дає змогу виступити усім учасникам семінару. Якщо ж доповідач чи інший виступаючий на семінарі припускає явні помилки, то для виключення втрати часу викладач може його зупинити і надати слово іншому; 7) завершується семінарське заняття заключним словом викладача, в якому підсумовується робота групи, аналізується ступінь розк-риття теми, оцінюються всі форми участі студентів на семінарі (виступ з питання, реферат, повідомлення, доповнення, зауваження тощо) та нараховуються рейтингові бали, а також дається завдання на наступне заняття.ї

Основними критеріями оцінювання участі студента у семінарському занятті є:

- змістовність інформації;
- чіткість та логічність думки доповідача;
- мовленнєва грамотність;
- доцільність, продуманість та охайність записів конспекту;
- підготовка повідомлень за питаннями семінарського заняття;
- одноразове суттєве доповнення;
- багаторазове суттєве доповнення.

Виступ на семінарі передбачає вільне володіння темою і може бути оцінений від 1 до 3 балів. Студент, який вільно володіє матеріалом, оперує поняттями, наводить приклади, демонструючи не тільки розуміння теорії, але й її зв'язок з практикою, отримує максимальну кількість балів. Студент, що не відповідав на семінарі, але підготував конспект з теми заняття отримує 1 бал за присутність.

Семинарське заняття № 1

Розвиток книгознавства як науки, витоки українського книгознавства

Мета: закріпити знання студентів про становлення книгознавства в світі, особливості розвитку українського книгознавства, досягнення у діяльності книгознавчих осередків на українських землях; охарактеризувати сучасні осередки книгознавчих досліджень; описати українську книгознавчу періодику.

План:

1. Бібліографічний та бібліотекознавчий етапи розвитку книгознавства.
2. Виокремлення книгознавства як самостійної науки про книгу.
3. Особливості розвитку книгознавства за радянських часів.
4. Сучасне визначення, структура книгознавства.
5. Об'єкт і предмет книгознавства.
6. Розвиток книгознавства на теренах України.

Основна література:

1. Беловицкая А.А. Книговедение. Общее книговедение : учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальностям : 030901.65 «Издательское дело и редактирование», 030903.65 «Книгораспространение» / А.А. Беловицкая ; М-во образования и науки Российской Федерации, Федеральное агентство по образованию, Московский гос. ун-т печати. – М. : МГУП, 2007. – 391 с.
2. Книгознавство: термінол. слов. (ред.-вид. справа, журналістика, поліграфія, вид. бізнес, інформ.-бібл. діяльн.) / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Ін-т укр. філол. ; Ю. В. Бондар та ін. ; за заг. ред. В.О. Жадька. – К. : Експрес-Поліграф, 2012. – 303 с.
3. Низовий М.А. Вступ до книгознавства: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.А. Низовий ; Харківська держ. академія культури. – К. : Кондор, 2009. – 143 с.

Додаткова література:

4. Словник книгознавчих термінів : понад 1400 термінів / уклад. В.Я. Буран та ін. ; наук. ред. Н. О. Петрова та ін. ; Книжкова палата України. - К. : Книжкова палата України, 2003. - 159 с.
5. Черниш Н. Основи бібліології: навч. пос. / Н. Черниш. – Львів: Українська академія друкарства, 2008. – 168 с.
6. Биковський Л. Український Науковий Інститут Книгознавства: інформація / Л. Биковський. – Подєбради : Українське Книгознавство, 1925. – 45 с.
7. Ленский Б.В. Книговедение. Книжная культура. Книгоиздание : история и современность / Б.В. Ленский, В.И. Васильев ; Рос. акад. наук и др. – М. : Наука, 2009. – 41 с.
8. Франчук Є.І. Українська книга і книжкова культура в національній культурі України: проблемне бачення міждисциплінарних досліджень

/ Є.І. Франчук //Наук, праці Національної б-ки України ім. В. Вернадського. – Вип. 2. – К., 1999. – С. 155-172.

9. Книжкова палата України імені Івана Федорова [Електронний ресурс]: електронний портал державної наукової установи <http://www.ukrbook.net/>

Методичні рекомендації: під час підготовки до семінарського заняття студентам необхідно ретельно ознайомитися з рекомендованою літературою та зробити стислий конспект відповіді.

1. При підготовці першого питання слід звернутись до подій XVIII століття, коли книгознавство тільки починає зароджуватись як система наукових знань. Вперше книгознавство почали ґрунтовно розробляти у 70-х рр. XVIII ст. Австрійський бібліограф М. Деніс написав працю «Вступ до книгознавства», у якій виклав своє розуміння цієї науки. Загалом у книгознавстві він вбачав філологічну науку – бібліографію, що складається з трьох частин: історії рукописної та друкованої книги; друкарської справи; бібліотекознавства та каталогізації. Варто відмітити певну однобічність розуміння книгознавства з акцентом на бібліотечно-бібліографічну справу, характерну для того часу. В цьому проявилася й обмеженість наукових поглядів М. Деніса, адже він не вивчав і не визнавав суспільної ролі книги. Зацікавлення книгознавчими дослідженнями та, зокрема, бібліографією у широкому розумінні яскраво виявились у кінці XVIII ст. у Франції, де після Великої французької буржуазної революції величезні бібліотеки, що зберігалися у замках, маєтках, монастирях, були націоналізовані. Для каталогізації книг, налагодження наукової обробки видань, серед яких було чимало унікальних як рукописних, так і друкованих, необхідні були фахівці. Тому у великих містах Франції в багатьох навчальних закладах заснували курс бібліографії, який мав історичний характер. Науковці країн Західної Європи – Е. Пеньо, Ф. Еберт, Й. Лелевель, К. Естрейхер – упродовж всього XIX ст. прагнули відмежувати власне бібліографію від книгознавства (часто називаючи його «бібліологією»). Так, Е. Пеньо вважав, що бібліографія охоплює лише питання опису та класифікації видань, а бібліологія є теорією бібліографії (саме таку думку він провадить у «Тлумачному словнику з бібліології» 1802-1804 рр.).

2. При підготовці другого питання необхідно проаналізувати події XIX ст., коли центром книгознавства стає Росія. Тут працює вчений М. Лісовський, який здійснив вагомий внесок у формування книгознавства як окремої комплексної науки про книгу і книжкову справу. Саме його цілком слушно вважають засновником нових поглядів, що відокремили цю галузь знань від споріднених. У своїх відомих працях «Книгознавство як предмет викладання, його сутність і завдання» (1915 р.), «Книгознавство, його предмет і завдання» (1922 р.) вчений визначив книгознавство як «наукову дисципліну, яка об'єднує технічні, теоретичні і практичні знання, дотичні до книги у її минулому та сучасному, та має на меті з'ясувати умови виникнення, розповсюдження й використання творів писемності і друку».

3. Відповідь на третє питання передбачає аналіз подій ХХ століття, коли в СРСР книгознавство пройшло чотири етапи розвитку: 20-ті рр. – книгознавство розглядається як історична дисципліна, яка використовує статистику, спогади, складені попередньо описи видань (початковий етап узагальнення та суспільного бачення книги); кінець 30-х – 40-ві рр. - розроблялись методологічні проблеми книги, зокрема, з позиції ідеологічних аспектів книги як знаряддя марксистсько-ленінських поглядів (заперечувалися досягнення попередніх етапів розвитку книгознавства); 50-ті рр. - середина 60-х рр. – період відродження книгознавства як комплексної науки; 70-ті рр. - підвищена увага дослідників до історичних проблем: історії книги, видавництва, книгарень, бібліотек, життя та діяльності видатних діячів книги.

4. Під час підготовки питання слід проаналізувати сучасне визначення книгознавства як комплексної суспільної науки про книгу та книжкову справу, яка вивчає в історичному, сучасному та прогностичному планах процеси створення, розповсюдження і використання творів писемності та друку у суспільстві. У цьому визначенні необхідно чітко визначити ключові слова, які є основними для розуміння суті книгознавства: комплексна (тобто книгознавство сприймається як єдина наука); суспільна (наука вивчає книгу у взаємозв'язках із суспільством, із читачем); в історичному, сучасному та прогностичному планах (вивчає книги в конкретних умовах, коли вони з'являлися і починали впливати на читача); твори писемності та друку (адже книгознавство вивчає як друковану книгу, так і рукописні пам'ятки).

5. Необхідно охарактеризувати об'єкт книгознавства як твори писемності та друку у зв'язках з діяльністю людей, тими умовами, в яких вони виникають та впливають на громадське суспільне життя. Предмет книгознавства становлять закономірності (причини) виникнення, розвитку та функціонування книги у взаємодії з читачем.

6. У відповіді на це питанні треба наголосити, що на початку ХХ ст. в Україні проводилися цікаві дослідження книги у трьох тематичних напрямках: розробка бібліографічних показників – переважно української книги (як стародрукованої, так і сучасної); рекомендаційна бібліографія (зокрема, праці Х. Алчевської); дослідження з історії книги та книгодрукування. Доречно зауважити, що існував недолік – всі навколочкижкові дослідження здійснювали ентузіасти (видатні науковці), для яких книга була однією з галузей наукових зацікавлень, а фахових дослідників, зосереджених виключно на книзі, не було. До того ж, на кінець ХІХ ст. в Україні не було сформовано наукових осередків, які б об'єднали зусилля окремих вчених і піднесли книгознавчу роботу на вищий рівень.

Семинарське заняття № 2

Основні напрями розвитку книгознавства

Мета: визначити особливості основних напрямів сучасного книгознавства, вивчити погляди науковців на співвідношення традиційної та електронної книги у теорії книгознавства та охарактеризувати книжкову культуру як новий напрям сучасних книгознавчих досліджень.

План:

1. Загальна характеристика основних напрямів сучасного книгознавства.
2. Проблема співвідношення традиційної та електронної книги у теорії книгознавства.
3. Стратегічні виклики друкованої культури в електронну еру.
4. Книжкова культура як новий напрям сучасних книгознавчих досліджень.

Основна література:

1. Беловицкая А.А. Книговедение. Общее книговедение : учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальностям : 030901.65 «Издательское дело и редактирование», 030903.65 «Книгораспространение» / А.А. Беловицкая ; М-во образования и науки Российской Федерации, Федеральное агентство по образованию, Московский гос. ун-т печати. – М. : МГУП, 2007. – 391 с.
2. Низовий М.А. Вступ до книгознавства: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.А. Низовий ; Харківська держ. академія культури. – К. : Кондор, 2009. – 143 с.
3. Черниш Н. Основи бібліології: навч. пос. / Н. Черниш. – Львів: Українська академія друкарства, 2008. – 168 с.

Додаткова література:

4. Швецова-Водка Г. Розвиток теорії книгознавства у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття / Г. Швецова-Водка // Вісн. Кн. палати : наук.-практ. журн. – 2013. – № 2. – С. 28-32.
5. Шевченко Є. Перспективи розвитку видавничої справи в Україні / Є. Шевченко // Економіка України – 2005. – № 8. – С. 42-49.
6. Українська академія друкарства [Електронний ресурс]: веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.uad.lviv.ua/>

Методичні рекомендації: під час підготовки до семінарського заняття студентам необхідно ретельно ознайомитися з рекомендованою літературою та зробити стислий конспект відповіді.

1. У першому питанні необхідно зазначити, що книгознавство як наука досліджує ряд проблем, пов'язаних з розумінням феномену книги: 1. Книга як складна система. Бібліологія одночасно досліджує і зміст, і матеріальну форму, чого не роблять інші науки. 2. Книга як суспільне явище, що виникає, розвивається й функціонує в суспільстві. Книги немає без суспільства. Воно в особі читачів, авторів, дослідників впливає на книгу вибором певних тем,

вимогами досконалого змісту, зручної і якісної матеріальної форми, дешевизни, демократичності книги. Книга, в свою чергу, впливає на суспільство – ідеями, втіленими в ній, фактичним матеріалом, своєю формою. 3. Книга в системі засобів масової комунікації. Бібліологія досліджує переваги книги порівняно з іншими засобами масової комунікації. 4. Книга, що реально існує в багатогранних проявах: дитяча книга, енциклопедія, художня книга. Тому четверта проблема полягає у виробленні наукових критеріїв, за якими ми класифікуємо книгу, – типології видань. Створення сучасної типології книги допомагає читачам правильно зорієнтуватися на книжковому ринку й вибрати те, що потрібно для дозвілля, навчання, роботи.

2. У цьому питанні треба зазначити, що проблема співвідношення традиційної та електронної книги є відносно новою для вітчизняного книгознавства та розробляється з першої декади XXI століття. Необхідно виходити з розуміння книги як способу відображення твору і як засобу формування уявлень про нього, тому логічно вважати, що на категоріальному рівні сутнісні ознаки книги, актуалізовані у видання (інформаційність, комунікативність, семіотичність, матеріальність), єдині – незалежно від зміни техніко-технологічних засобів і матеріальної конструкції.

3. Наступ породжених електронною книжністю соціокультурних реалій приніс кілька малодосліджених і недооцінених тенденцій. Одна з них відтінює інформаційну відкритість Інтернету, що спричинило перетворення його на полігон аматорських, графоманських вправ. З огляду на це не такими вже ретроградськими видаються застереження, що велике переселення народів у мережні простори може стати і культурною бідною. Певною мірою запобігти цьому покликані пошук та ефективне використання нових джерел сили друкованої книги, а також розвиток електронного книговидання, сфокусованого на забезпеченні якості текстів і високої функціональності системи їхнього знаходження в Інтернеті. За рівних можливостей доступу до цільової аудиторії і вибору читачами потрібного твору стратегічно перемагатимуть автори, видавці, дистрибутори, які орієнтуватимуться на високоякісні продукти, цінності взаємовигідних відносин, культуру та інтереси співробітництва тощо.

4. В наукових публікаціях можна знайти безліч авторських визначень, що стосуються культури редакційно-видавничої діяльності – «видавнича культура», «книжкова культура», «книговидавнича культура», «культура видання», «бібліологічна культура» тощо. Але відкинемо синонімічні терміни та зупинимось на розгляді термінів «книжкова культура» та її елементу – «книговидавнича культура».

Оригінальне визначення поняття «книжкова культура» наводить С. Пайчадзе. Визначаючи співвідношення книжкової справи з книжковою культурою, він виходить, зокрема, і на її зв'язок з рівнем технологічного розвитку держави. На його думку, книжкова культура – це «рівень, досягнутий книжковою справою в поєднанні з історично сформованими традиціями і

реаліями ставлення народу до книги (і друківаних видань в цілому) в конкретній країні (чи регіоні) на певному щаблі розвитку суспільства. По суті, книжкова культура є показником рівня технологічного розвитку держави та свідчить про інтелектуальний потенціал населення, в тому числі на окремих територіях його проживання».

Розуміння книжкової культури як частини культури суспільства подається в працях В.І. Гульчинського. Дослідник визначає книжкову культуру «як історично обумовлену громадську діяльність зі створення, розповсюдження, споживання та збереження книги й інших носіїв інформації. Через культуру суспільства з книжковою культурою пов'язані й її взаємообумовлюючі продуктивні сили і виробничі відносини, політична і юридична системи (соціальні інститути, організації та установи), певні форми суспільної свідомості людей».

Наведені визначення підтверджують доречність розгляду книговидавничих процесів та, зокрема, редакційно-видавничої діяльності в системі книжкової культури.

Семінарське заняття № 3

Елементи книги як матеріальної конструкції, їх функції та призначення

Мета: класифікувати елементи матеріальної конструкції книги, їх функції та призначення; проаналізувати апарат книги.

План:

1. Визначення основоположного поняття книгознавства – «книга».
2. Діалектичне розуміння сутності книги.
3. Зовнішні елементи матеріальної конструкції книги.
4. Внутрішні елементи матеріальної конструкції книги.
5. Значення та призначення колонелементів.

Основна література:

1. Беловицкая А.А. Книговедение. Общее книговедение : учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальностям : 030901.65 «Издательское дело и редактирование», 030903.65 «Книгораспространение» / А.А. Беловицкая ; М-во образования и науки Российской Федерации, Федеральное агентство по образованию, Московский гос. ун-т печати. – М. : МГУП, 2007. – 391 с.
2. Книгознавство: термінол. слов. (ред.-вид. справа, журналістика, поліграфія, вид. бізнес, інформ.-бібл. діяльн.) / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Ін-т укр. філол. ; Ю. В. Бондар та ін. ; за заг. ред. В.О. Жадька. – К. : Експрес-Поліграф, 2012. – 303 с.
3. Низовий М.А. Вступ до книгознавства: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.А. Низовий ; Харківська держ. академія культури. – К. : Кондор, 2009. – 143 с.

Додаткова література:

4. Швецова-Водка Г.Н. Некоторые дискуссионные вопросы типологической классификации документов / Г.Н. Швецова-Водка // Книга: Исслед. и материалы. – 2002. – Сб. 80. – С. 186-202.
5. Вісник Львівського університету. Серія «Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології» [Електронний ресурс]: онлайн портал. – Режим доступу: http://library.lnu.edu.ua/bibl/index.php?option=com_content&view=article&id=84:2008-10-14-12-18-56&catid=54:2008-10-14-12-09-48&Itemid=133
6. Книжкова палата України імені Івана Федорова [Електронний ресурс]: електронний портал державної наукової установи <http://www.ukrbook.net/>
7. Українська академія друкарства [Електронний ресурс]: веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.uad.lviv.ua/>

Методичні рекомендації: під час підготовки до семінарського заняття студентам необхідно ретельно ознайомитися з рекомендованою літературою та зробити стислий конспект відповіді.

1. У першому питанні необхідно зазначити, що визначення основоположного поняття «книга» в науковому сенсі навіть сьогодні викликає певні труднощі. В сучасних тлумачних словниках визначення книги починається з етимологічної довідки (пояснення походження цього слова). У слов'янських народів слово «книга» походить від кореня кнея, в деяких куен, що означає «обрубок деревини». На таких обрубках, вирізках з дерева й зафіксовані перші тексти слов'ян. В інших народів етимологія цього слова також пов'язана з конкретною породою дерева, наприклад, з буком (з англ. book – «книга», bōcian “to grant by charter”, of Germanic origin; related to Dutch boek and German Buch, and probably to beech). Існує версія, що в слов'янські мови слово «книга» могло потрапити через тюркські мови, наприклад, з Китаю, де слово куен означає «сувій шовку» (тканини, на яких записували текст). Отже, в основі етимології слова «книга» лежить матеріал, призначений для нанесення на нього певного повідомлення.

Сьогодні тлумачні словники зазначають, що слово «книга» вживається в трьох значеннях: витвір друку у вигляді скріплення аркушів паперу з будь-яким текстом; твір, який становить зміст книги; великий за обсягом підрозділ, частина літературного твору, що складається з багатьох глав.

2. У цьому питанні треба відштовхуватись від вміщеного в енциклопедії «Книга» (1999 р.) визначення книги як найважливішої, історично обумовленої форми закріплення та передачі у часі і просторі багатогранної інформації у вигляді текстового та (або) ілюстративного матеріалу, що склалися у процесі історії. Для книгознавства надзвичайно важливим є розуміння книги як діалектичної єдності трьох складових: змісту (думки, ідеї, поняття, які вкладені автором в книгу); семіотичної форми – жанру, побудови книги, мовних засобів, за допомогою яких автор викладає свою думку; особливої матеріально-

конструктивної форми, яка формується протягом століть і тисячоліть.

Досить часто науковці ототожнюють книгу лише з певною, особливою матеріальною конструкцією. Це невірно, адже книга – це не лише форма, а й зміст, думка, ідея. Природа книги не матеріальна, а ідеальна. Тому надзвичайно популярним є філософське визначення: книга – це духовна сутність, обтяжена матерією.

3. В основі сучасної книги складені в кілька разів (зігнуті, сфальцьовані) і скріплені між собою в корінці аркуші певного формату, є вдосконаленим варіантом книги-кодексу.

Саме в рамках цієї конструкції книга виявилася найзручнішою і найпрактичнішою для користування: задрукований з обох боків аркуша однакового формату матеріал (на папірусі, шкірі, тканині, папері) можна легко відшукувати, надійно зберігати, переносити, брати з собою в дорогу. Однотипне просторове розміщення тексту на чітко обумовлених видавцем розмірах книжкових сторінок, що мають геометрично чіткі координати, дає можливість легко членувати такий текст на ієрархічно підпорядковані частини.

Остаточний варіант книги-кодексу, який маємо сьогодні, формувався протягом тривалого часу. І хоч певні технічні засоби виготовлення книги весь час змінювалися, удосконалювалися відповідно до поступу наукової думки, сутність її побудови з точки зору матеріальних складових залишалася незмінною. Важливими складовими книги є: книжковий (паперовий) блок та його деталі (вкладки, наклейки); обкладинка (оправа); суперобкладинка; форзац (за наявності оправи); корінець; каптал (за наявності оправи); футляр; закладка. Необхідно коротко охарактеризувати кожен з вищезазначених елементів матеріальної конструкції книги.

4. Під час підготовки відповіді на питання зверніть увагу на те, що книга постає як видання з єдиною, цільною, закономірно побудованою не лише зовнішньою, а й внутрішньою структурою.

Основна частина – це головний елемент змісту всієї книги, який складається власне з авторського тексту, поділений на логічно завершені і співмірні за розмірами структурні підрозділи. Він потребує особливо ретельної праці і автора, і редактора-видавця.

Передусім ідеться про правильний вибір системи членування текстів на ієрархічно підпорядковані частини. Іншими словами, належить вибрати оптимальне співвідношення головних блоків і роздрібнення їх на невеликі за обсягом підрозділи, дбаючи при цьому не про механічний поділ, а про логічно вмотивовану структуру самого тексту, залежно від змісту і характеру викладу самого матеріалу. У виданні це відтворено через систему рубрик і підрубрик.

Загальновідомо, що роздроблення тексту на окремі частини, позначення цих частин заголовками відповідної рубрикації полегшує читання книги, спрощує читачеві пошук потрібного фрагмента тексту, сприяє виділенню головного і другорядного, систематизує в цілому роботу з книгою.

Проте слід пам'ятати, що не кожен авторський оригінал придатний для поділу його на ряд взаємно підпорядкованих частин. Це залежить від ряду факторів. Серед них: обсяг видання, його вид за цільовим призначенням, авторська концепція викладу матеріалу. Скажімо, у виданнях творів художньої літератури, публіцистики поділ тексту на окремі підзаголовки не завжди є доцільним. Однак і в цьому випадку досвідчений редактор може творчо підійти до структурування авторського оригіналу, згрупувавши запропоновані автором у довільній формі твори в окремі блоки, об'єднані спільною темою або проблемою.

Службова частина (апарат видання) складає передусім напрацьований історичним досвідом і регламентований певними нормами, стандартами тієї чи іншої країни мінімум уніфікованих інформаційних даних, які вміщуються на початкових і прикінцевих сторінках книжкового видання з метою його ідентифікації як усередині країни, так і за кордоном.

5. Під час підготовки відповіді на це питання необхідно зазначити, що традиційно в книговидавничій практиці використовується ряд колонелементів. Колонтитул – заголовкові дані, винесені за основний текст, розташовані переважно у верхній частині шпальти, часто у поєднанні з колонлінійкою та колонцифрою. Це своєрідний заголовок тексту, вміщеного на сторінці, а колонлінійка відділяє колонтитул від основного тексту. В історії книги колонтитули відіграли особливу роль, бо в давній рукописній книжці не було титульного аркуша, тому використовувався переважно колонтитул. Кожне видання має колонцифру – порядковий номер сторінки.

Семінарське заняття № 4

Організація і технології книгорозповсюдження

Мета: охарактеризувати вітчизняну законодавчу базу галузі книгорозповсюдження, основні аспекти організації книжкової торгівлі, зокрема, у глобальній мережі, проаналізувати маркетинговий підхід до організації діяльності книготорговельного підприємства.

План:

1. Державне нормативно-правове регулювання книгорозповсюдження в Україні.
2. Організаційно-господарські зв'язки в оптовій книжковій торгівлі.
3. Поширення інформації про книжкову продукцію засобами комп'ютерних технологій.
4. Організація, зберігання та розміщення друкованої продукції в системі книгорозповсюдження.
5. Маркетинговий підхід до організації діяльності книготорговельного підприємства. Мотиви придбання книг та мотивація споживача.

Основна література:

1. Беловицкая А.А. Книговедение. Общее книговедение : учебник для

студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальностям : 030901.65 «Издательское дело и редактирование», 030903.65 «Книгораспространение» / А.А. Беловицкая ; М-во образования и науки Российской Федерации, Федеральное агентство по образованию, Московский гос. ун-т печати. – М. : МГУП, 2007. – 391 с.

2. Словник книгознавчих термінів [Текст] : понад 1400 термінів / уклад. В. Я. Буран [та ін.] ; наук. ред. Н. О. Петрова [та ін.] ; Книжкова палата України. - К. : Книжкова палата України, 2003. - 159 с.
3. Черниш Н. Основи бібліології: навч. пос. / Н. Черниш. – Львів: Українська академія друкарства, 2008. – 168 с.

Додаткова література:

4. Книгоиздательский бизнес : сб. ст. / Пер. с англ. Б. Ленского. – М. : СП «Бук Чембэр Интернэшнл», 1993. – 442 с.
5. Вісник Львівського університету. Серія «Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології» [Електронний ресурс]: онлайн портал. – Режим доступу: http://library.lnu.edu.ua/bibl/index.php?option=com_content&view=article&id=84:2008-10-14-12-18-56&catid=54:2008-10-14-12-09-48&Itemid=133
6. Книжкова палата України імені Івана Федорова [Електронний ресурс]: електронний портал державної наукової установи <http://www.ukrbook.net/>
7. Українська академія друкарства [Електронний ресурс]: веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.uad.lviv.ua/>

Методичні рекомендації: під час підготовки до семінарського заняття студентам необхідно ретельно ознайомитися з рекомендованою літературою та зробити стислий конспект відповіді.

1. У першому питанні необхідно зазначити, що у своїй діяльності книготорговельні підприємства України керуються чинними нормативно-правовими актами, що стосуються книжкової торгівлі, а саме: Законом України «Про видавничу справу», який визначає загальні засади видавничої справи, регулює порядок організації та видавничої діяльності, розповсюдження видавничої продукції, умови взаємовідносин і функціонування суб'єктів видавничої справи; Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки книговидавничої справи України» (від 18 вересня 2008 р., № 521-УІ), згідно з яким збережено пільгове оподаткування суб'єктів видавничої діяльності, яке передбачає пільги з оподаткування на ПДВ; Законом України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні», що визначає засади державної підтримки книговидавничої справи в Україні і спрямований на подолання кризи у вітчизняному книговидаванні та створення сприятливих умов для його розвитку; Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». Закон визначає правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності і встановлює порядок діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати

документи дозвільного характеру, та державних адміністраторів; Указом Президента України від 9 листопада 2000 р. «Про додаткові заходи щодо державної підтримки національного книговидання і книгорозповсюдження»; Указом Президента України від 21 березня 2006 р. «Про деякі заходи з розвитку книговидавничої справи в Україні», виданому з метою забезпечення реалізації конституційного права громадян на інформацію, задоволення їх освітніх, духовних і соціальних потреб, примноження інтелектуального потенціалу українського народу, створення сприятливих умов для видання і розповсюдження вітчизняної книговидавничої продукції та на підтримку пропозицій Національної ради з питань культури і духовності; постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1998 р. № 1540 «Про Державний реєстр видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції», якою встановлено реєстраційний збір за внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру в розмірі 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 р. № 897 «Про затвердження Положення про Державний комітет телебачення та радіомовлення України», прийнятою з метою удосконалення роботи забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної інформаційної політики; патентом, що надає його власнику право на здійснення торговельної діяльності з такими видами товарів (зазначеними в частинах 6, 7, 8, 9 статті 3 Закону України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» від 10 лютого 1998 р. № 102/98-ВР): періодичні видання друкованих засобів масової інформації, що мають реєстраційні свідоцтва, видані уповноваженими органами України, книги, брошури, альбоми, ноти, буклети, плакати, картографічна продукція, що випускаються юридичними особами та громадянами України.

2. У цьому питанні треба зазначити, що оптова книжкова торгівля має свою особливу історію в книговиданні. У радянський період система оптової книжкової торгівлі діяла в рамках її централізованого управління: зверху – від друкарні і центрального опту, донизу – в регіон, обласну книготорговельну базу і книжковий магазин. Взаємодія видавця з друкарнями та книжкової торгівлею прописана досконально, система ціноутворення була жорсткою, за прейскурантом визначалися фіксовані по країні ціни, а за додатковими постановами затверджувалися знижки від номіналу для кожного географічного регіону. Визначальну роль в організації оптової книжкової торгівлі, грають такі фактори, як надання видавництвам додаткових послуг стосовно передпродажної підготовки книг, оперативності забезпечення покупців надходженнями нових книг на ринок, стабільності, регулярної та прозорої фінансової звітності, узгодженої політики ціноутворення. Крім того, є й інші умови, без яких оптова книжкова торгівля не може отримати належного рівня розвитку. До їх числа слід віднести відсутність на книжковому ринку єдиного інформаційного простору і, що дуже важливо, готовності самих видавництв давати ринку

випереджальну інформацію про свої видання. Оптова книжкова торгівля як посередник знаходиться в середині ланки «видавець-оптовик-роздрібний книгопродавець». Тому для неї є недостатнім задоволення вимог тільки однієї сторони – видавництва. Оптова книжкова торгівля перебуває також і під пресом вимог роздрібною книжковою торгівлі, у якої теж є до оптовим підприємствам свої вимоги: широкий асортимент; передпродажна підготовка книг; оперативність в поставках; прийнятність в націнках (знижки).

3. Для споживача книжкової продукції дуже важливо наповнення, контент. Наприклад, людину неможливо переконати купити фантастику, якщо вона її не любить і купує лише навчальну літературу. Також треба враховувати можливість реципієнтів купити книгу. Адже мало хто купуватиме книги, якщо не матиме коштів на елементарні потреби. Звісно, розповсюджуючи книжкову продукцію, професіонали враховують усі фактори впливу на вибір клієнтом продукції. Нині, щоб спростити цей процес, видавці та рекламисти використовують Інтернет. Ця практика показує чудові результати. На прикладі сайту видавництва «Абабагаламага» ілюструються можливості врахування вимог реципієнта до сприйняття інформації. Естетика, досконалість, продуманість, якість – підтримка іміджу бренду «Абабагаламаги». Читач може переглянути не лише усі вже видані книги, а й ті, які є також у планах видавати. Це хороший метод заохочення до купівлі та поширення продукції загалом. Також зразковим є сайт мережі магазинів «Книгарня Є». Тут сайт наповнено усіма видами книг і наявний Інтернет-магазин, що набагато спрощує продаж та розповсюдження книг і звісно інформації про них. Останнім часом, з'явився новий сегмент продажу і поширення – соціальні мережі. Люди все більше і більше входять у них, адже головний слоган їхньої діяльності – доступність. Користувачам не треба навіть шукати книги. Варто лише підписатися на групу чи сторінку і їм регулярно повідомлятимуть про нові книги відповідно до їхніх інтересів та потреб.

4. Необхідно проаналізувати сучасні канали та методи розповсюдження друкованої продукції. В умовах інтеграції соціокомунікаційного простору доцільно розвивати трирівневий канал розповсюдження книжкової продукції, а саме: видавництво – дистриб'ютор (книгорозповсюджувач) – оптова торгівля – роздрібна торгівля – споживач. Оптимізація роботи дистриб'юторської та оптової ланок книжкової торгівлі дозволить: знизити витрати видавців на реалізацію книжок, організацію складів, створення та підтримку оптового асортименту; прискорити виконання замовлень на книги в роздрібній мережі; забезпечити регулярні поставки. Оптимізацію витрат книготорговельного підприємства з використанням логістики можна здійснити в чотири етапи: 1) розвиток складської та транспортної логістики; 2) організацію централізованої обробки замовлень; 3) прогнозування обсягів продажу; 4) упровадження інтегрованої логістичної системи.

5. Специфіка поширення книжкової продукції полягає у правильному

визначенні споживчої аудиторії, тому що на відміну від, наприклад, харчової та побутової продукції, книги потрібні не всім, точніше сказати – вони не є життєво необхідними. Визначення та правильне передбачення у людей творчих та духовних потреб визначають напрями та локалізацію діяльності книговидавничої продукції, що важливо в контексті вивчення та дослідження особливостей маркетингу книговидавничої справи.

Семінарське заняття № 5 **Національні бібліотеки в Україні**

Мета: вивчити особливості діяльності національних бібліотек в Україні: Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, Національної Парламентської бібліотеки України, Національної бібліотеки для дітей.

План:

1. Національна бібліотека України імені В. Вернадського.
2. Національна Парламентська бібліотека України.
3. Діяльність Національної бібліотеки для дітей.

Основна література:

1. Бібліотечна Україна: Довідник. – К., 1996. – 382 с.
2. Кисельова В.П. Державна історична бібліотека України: сучасний етап розвитку: до 65-річчя заснування / В.П. Кисельова // Бібліотечний вісник. – 2004. - № 4. – С.34-38.
3. Кулаковська Т. Бібліотечно-інформаційна система НАН України: стан, основні завдання, перспективи (огляд діяльності у 1999-2003 рр.) / Т. Кулаковська // Бібліотечний вісник. – 2004. - № 1. – С.2-10.

Додаткова література:

4. Орманська Н. Медичні бібліотеки в інформаційному забезпеченні інноваційних процесів у медичній галузі / Н. Орманська // Бібліотечний вісник. – 2004. - № 1. – С.20-25.
5. Положення про Національну бібліотеку України ім. В.І. Вернадського // Бібліотечний вісник. – 1996. – № 5. – С.3-6.
6. Черниш Н. Основи бібліології: навч. пос. / Н. Черниш. – Львів: Українська академія друкарства, 2008. – 168 с..

Методичні рекомендації: під час підготовки до семінарського заняття студентам необхідно ретельно ознайомитися з рекомендованою літературою та зробити стислий конспект відповіді.

1. У першому питанні необхідно зазначити, що Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського – найбільша за обсягом фонду та площею приміщень бібліотека України, головний науково-інформаційний центр держави, науково-дослідний інститут Відділення історії, філософії та права НАН України. Входить до двадцяти найбільших національних бібліотек світу. Заснована 2 серпня 1918 року як Національна бібліотека Української Держави. Заснування бібліотеки було проведено на підставі Закону про утворення фонду

«Національної Бібліотеки Української держави», ухваленого Радою Міністрів Української Держави. 23 серпня (5 вересня) 1918 року було утворено Тимчасовий Комітет для заснування Національної Бібліотеки Української Держави в м. Києві. Перший склад Тимчасового Комітету: голова В.І. Вернадський (перший президент Української Академії наук) і його члени: С. О. Єфремов, А. Ю. Кримський, Г. П. Житецький і В. О. Кордт.

Важливо проаналізувати структуру бібліотеки, в якій діють: п'ять інститутів (Бібліотекознавства, Рукопису, Архівознавства, Книгознавства, Біографічних досліджень); шість центрів (Центр бібліотечних електронних ресурсів і технологій, Центр науково-бібліографічної інформації, Центр формування бібліотечно-інформаційних ресурсів, Науково-видавничий центр, Центр консервації і реставрації, Центр дослідження соціальних комунікацій); дев'ять окремих відділів; допоміжні та технічні підрозділи. Працюють понад 900 співробітників, з них бібліотечних – 65 %, наукових – 20 % і допоміжних – 15 %.

2. У відповіді на друге питання необхідно відзначити, що Національна парламентська бібліотека України є провідним державним культурним, освітнім, науково-інформаційним закладом. Це загальнодоступна установа з універсальними за змістом фондами, яка обслуговує найширші верстви населення.

За розпорядженням царського уряду 3 березня 1866 р. створено Київську російську публічну бібліотеку. Засновниками її виступили відомі громадські діячі, представники київського дворянства та купецтва: граф О.О. Бобринський (цукрозаводчик та меценат), книготорговці В.Г. Барщевський та С.І. Літов, колишній київський губернатор І.І. Фундуклей, відомий поміщик-українофіл Г.П. Галаган, купці І.М. Бродський, М.І. Горовіц, Ф. П. Ліббе та ін. Основою фонду стали приватна книгозбірня письменника і книговидавця В.Г. Барщевського та пожертви киян. На момент відкриття фонд бібліотеки налічував 319 книг у 667 томах та 43 комплекти періодичних видань.

У 1911 р. на конкурсній основі, на кошти, зібрані жителями міста через розповсюджену спеціальну облігаційну позику, для бібліотеки було зведено спеціальну будівлю (архітектор З. Клаве). Вона є найдавнішою київською спорудою такого призначення, що увійшла до переліку пам'яток архітектури початку ХХ ст.

У 1957 р. бібліотека стала Державною республіканською бібліотекою УРСР імені КПРС.

Після проголошення незалежності книгозбірня стала називатися Державною бібліотекою України, а у 1994 р., згідно з Указом Президента, вона одержала статус Національної парламентської бібліотеки України.

Бібліотека підпорядкована Міністерству культури України.

3. Національна бібліотека України для дітей – головна дитяча книгозбірня України. Вона є національним книгосховищем дитячої літератури, науковим,

довідково-бібліографічним, інформаційним і консультаційним центром для спеціалізованих дитячих, шкільних і сільських бібліотек, що обслуговують дітей. Заснована у 1967 році за постановою Ради Міністрів Української РСР «Про створення Державної республіканської бібліотеки для дітей» як єдиного організаційно-методичного центру по керівництву бібліотеками, що обслуговують дітей. З 1993 р. – Державна бібліотека України для дітей, у 2003 р. отримала статус Національної.

Сукупний фонд бібліотеки становить більш ніж 500 тисяч примірників книг, журналів, грамзаписів, компакт-дисків, діафільмів та кінофільмів. Важливою складовою частиною фонду є фонд обов'язкового примірника. Його мета - з максимальною повнотою зібрати і зберегти для нащадків весь репертуар книг для дітей, виданих на Україні, а також видань для дітей українською мовою, виданих за межами України. Унікальною є колекція рідкісних і цінних видань, в якій зосереджено більше 15 тисяч одиниць зберігання - книг і журналів для дітей XIX – першої половини XX ст. Послугами бібліотеки щорічно користуються 20 тисяч дітей і фахівців у галузі дитячої книги і дитячого читання.

У бібліотеці ведеться значна видавнича робота: готуються рекомендаційні та інформаційні бібліографічні посібники, методичні матеріали; у 2015 р. був започаткований науково-популярний журнал «Бібліотека у форматі Д», з 2001 до 2013 року виходив щоквартальний науково-методичний журнал «Світ дитячих бібліотек».

Семінарське заняття № 6 **Облік бібліотечного фонду**

Мета: визначити основні види та форми обліку бібліотечного фонду, порядок та облік вилучення документів, особливості складання супровідної документації.

План:

1. Види та форми обліку.
2. Облік документів, що надходять до бібліотеки.
3. Порядок та облік вилучення документів.
4. Складання акту про надходження документів до бібліотеки без супровідного документу та акту про вибуття документів з бібліотеки.

Основна література:

1. Васильченко М.П. та ін. Бібліотечні фонди: навч. посібник / М.П. Васильченко, Н.М. Кушнарєнко, В.А. Мільман. – Х.: Основи, 1993. – 150 с.
2. Воронько К.Л. Библиотечные фонды: учебник / К.Л. Воронько. – М.: Кн. палата, 1992. – 198 с.
3. Митрофанова С.В. Учет библиотечных фондов: метод. пособие / С.В. Митрофанова. – М.: Профиздат, 2001. – 159 с.

Додаткова література:

4. Столяров Ю.Н. Библиотечный фонд: учебник / Ю.Н. Столяров.. – М.: Кн. палата, 1991. – 270 с.
5. Столяров Ю.Н. Как сохранить библиотечный фонд (секреты старого книгохранителя): учебно-метод. пособие. / Ю.Н. Столяров. – 2-е изд., дораб. и доп. – М.: ПРОфиздат; Изд-во МГУКИ, 2002. – 256 с.
6. Польовик С. Облік документних фондів бібліотек: історія, сучасний стан, проблеми (за матеріалами вітчизняної фахової преси) / С. Польовик // Бібл. планета. – 2004. - № 1. – С.22-24.

Методичні рекомендації: під час підготовки до семінарського заняття студентам необхідно ретельно ознайомитися з рекомендованою літературою та зробити стислий конспект відповіді.

1. У першому питанні необхідно зазначити, що облік бібліотечного фонду ведеться з метою встановлення кількості документів, у підрозділах та по бібліотеці в цілому, відбиває надходження документів та їхнє вибуття, забезпечує контроль за зберіганням, наявністю та рухом документів, сприяє оптимальному формуванню і використанню бібліотечного фонду. Він є основою для державного статистичного обліку, звітності, планування. До обліку бібліотечних фондів висуваються такі вимоги: повнота та достовірність облікової інформації; документоване оформлення кожного надходження і вибуття з фонду; сумісність засобів і форм обліку, їхня надійність в умовах застосування традиційної і автоматизованої технології; відповідність показників обліку бібліотечного фонду аналогічним показникам державної статистики. Процес обліку бібліотечного фонду включає: приймання документів у відповідності з формами, затвердженими в бібліотеці; штемпелювання; реєстрацію при надходженні, переміщенні, вибутті, а також перевірку наявності документів у фонді.

Система обліку бібліотечного фонду включає: а) внутрішньобібліотечний облік фондів всіх підрозділів бібліотеки або централізованої бібліотечної системи; б) спеціалізований державний облік окремих категорій документів: рідкісних і цінних документів, що включаються до Державного реєстру національного культурного надбання; архівних документів, що знаходяться у фондах бібліотек; в) державний статистичний облік бібліотечного фонду за формою 6-НК.

2. У цьому питанні треба зазначити, що бібліотеки загальнодержавного значення, які у відповідності з Законом України «Про обов'язковий примірник документів» отримують обов'язкові безоплатні примірники документів, зберігають їх у фонді постійно. Ці бібліотеки не мають права списувати отриману літературу. У випадку ліквідації такої бібліотеки її фонд передається іншій бібліотеці – фондоутримувачу безоплатного обов'язкового примірника документа. Облік цінних і рідкісних документів здійснюється згідно з «Інструкцією про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань

бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання», затвердженою Наказом Міністерства культури і мистецтв України № 708 від 20.11.2001. Облік архівних документів, що постійно зберігаються у фондах бібліотек, здійснюється у відповідності з «Положенням про державну реєстрацію документів Національного архівного фонду».

3. Вилучення документів з бібліотечного фонду оформляється за актом про виключення і фіксується в «Книзі сумарного обліку» (ч. II) та у формах індивідуального обліку фонду. Вибуття документів з фонду здійснюється за однією з причин: морально або науково застарілі, документи тимчасового зберігання, зношені (фізично), дефектні, пошкоджені внаслідок аварії чи стихійного лиха (за умови, що їхнє відновлення є неможливим або економічно недоцільним), непрофільні, дублетні (вище від запланованої кількості), втрата користувачем або абонентом міжбібліотечного абонементу, недостача, виявлена під час передачі або планової перевірки фонду. Документи, що списуються за однією з вище перерахованих причин, включаються в акт за певною формою.

4. Вибуття документів із фонду оформлюється актом про вилучення. До нього додається список літератури, яка підлягає списанню зі вказівкою причини вибуття. Нумерація актів ведеться безперервно з року в рік. Акт відображається в «Книзі сумарного обліку бібліотечного фонду». В інвентарних книгах, книгах матеріального закріплення фонду, центральному алфавітному, службовому, систематичному, електронному каталогах та в картотеці підручників робиться відповідний запис про вилучення літератури. По закінченню перелічених процесів в акт вноситься відповідний запис.

Акти на списання втрачених книг з причини псування, крадіжки при відкритому доступі до фонду, лиха стихійного або техногенного характеру затверджуються на підставі відповідних документів, що підтверджують втрату. Для підтвердження неможливості стягнення заборгованості з читача беруться до уваги записи в читальному формулярі.

Списання застарілої та зношеної літератури проводиться та оформлюється на підставі акту, підписаного членами комісії та затвердженого ректорами університету.

Заміну загублених книжок читачами проводить директор бібліотеки. Загублена книжка замінюється на нову, аналогічну за змістом. Вартість літератури визначається за вільною ринковою ціною. Книги, що одержані від читачів замість загублених, фіксуються у «Зошиті обліку книг, прийнятих від читачів замість загублених». На підставі зроблених у ньому записів складаються акти про надходження та вибуття, які затверджуються ректором університету та реєструються у відповідних частинах «Книги сумарного обліку бібліотечного фонду». Акт складається комісією, яка призначається керівником підприємства і до якої входять завідувачий складом, представник відділу постачання та ін. Акт повинен складатися у двох примірниках.

Семінарське заняття № 7

Зберігання бібліотечного фонду

Мета: проаналізувати основні аспекти забезпечення належного зберігання фонду бібліотек.

План:

1. Фізико-хімічні чинники зберігання фонду.
2. Біологічні чинники зберігання фонду.
3. Соціальні чинники зберігання фонду.

Основна література:

1. Васильченко М.П. та ін. Бібліотечні фонди: навчальний посібник / М.П. Васильченко, Н.М.Кушнарєнко, В.А.Мільман. – Х.: Основа, 1993. – 150 с.
2. Воронько К.Л. Библиотечные фонды: учебник / К.Л. Воронько. – М.: Книжная палата, 1992. – 198 с.

Додаткова література:

3. Столяров Ю.Н. Библиотечный фонд: учебник / Ю.Н. Столяров. – М.: Книжная палата, 1991. – 270 с.; ил.
4. Столяров Ю.Н. Как сохранить библиотечный фонд. Секреты старого книгохранителя: учебно-метод. пос. / Ю.Н. Столяров. – М.: Профиздат, 2002. – 256 с.
5. Терешин В.И. Библиотечный фонд: Учебное пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Профиздат, издательство МГУКИ, 2000. – 175 с.

Методичні рекомендації: під час підготовки до семінарського заняття студентам необхідно ретельно ознайомитися з рекомендованою літературою та зробити стислий конспект відповіді.

1. У першому питанні необхідно наголосити на тому, що бібліотечний фонд – упорядкована сукупність документів, що формується бібліотекою відповідно до її завдань для збереження і надання у тимчасове користування за вимогами користувачів. Важливою складовою частиною збереження бібліотечного фонду є його облік – комплекс операцій, що забезпечують одержання точних відомостей про обсяг, склад і рух бібліотечного фонду.

Зберігання бібліотечних фондів – не лише суто професійно-технологічна, але й нагальна соціальна проблема. Її ефективне вирішення спрямоване на оптимальне використання фонду користувачами, збереження його для нинішніх і прийдешніх поколінь. Основи забезпечення фізико-хімічної схоронності документів.

Тривала схоронність документів залежить від створення оптимальних умов його зберігання і навіть від постійного дотримання санітарно-гігієнічних потреб.

Фізико-хімічним змін (старіння) піддаються все складові частини

документів: папір, барвники (чорнило, туш, олівець, машинописні барвники), клей, картон томів. Папір стає тендітним і ламким.

На фізико-хімічний стан документів впливає низка чинників: різкі перепади температури і надмірна сухість повітря; прямі сонячні промені; присутність у повітрі шкідливих домішок (сірчистого газу) разом із підвищеною вологістю також тягне у себе псування тексту: вогкість викликає розвиток цвілі, яка, просочуючи папір, покриває її різнобарвними плямами, руйнує і часом повністю знищує текст. Знебарвлення тексту називається згасанням тексту документа. Сонячне світло – один із чинників, згубно діючих на основу папери, і барвники. Під впливом ультрафіолетових променів папір жовтіє і втрачає механічну міцність, а більшість текстів вицвітає, руйнуються ще й шкіряні халепи.

У зв'язку з цим рекомендується ставити стелажі у сховищах в такий спосіб, щоб документи були висвітлені мінімально.

Особливо сприятливо зберігання документів мають у коробках і папках, виготовлених з урахуванням розмірів документів. Справи поселяють у коробках з такою розрахунком, щоб їх можна було вільно виймати і підкладати, не пошкоджуючи обкладинок і аркушів документів.

Негативно впливає і пил. Потрапляючи між волокнами паперу, він руйнує целюлозу і тим самим знижує міцність, сприяє збільшенню вологи. У промислових районах, де повітря забруднене газами (сірчистим, окислами азоту та ін.), пил сприяє концентрації газів, отже, і активізації їх старіння.

Дотримання санітарно-гігієнічних умов є одним із заходів зберігання документів. Для запобігання документів від пилу найкращим засобом є кондиціонування повітря на архівосховищах. Проте можна ефективно боротися з потраплянням пилу в сховища.

2. Дуже небезпечними для документів є біологічні шкідники: рослини (бактерії, гриби) і домашні тварини (комахи, гризуни). Поява в архіві - серйозна загроза зберігання документів. Тому необхідно мати хоча б елементарне уявлення про біологічні чинники, які впливають на прискорення «старіння» документів.

Бактерії є нижчими одноклітинними організмами. Для їх життєдіяльності необхідна висока вологість паперу, можлива при затопленнях сховищ через несправність покрівлі, опалення, сирих стін. На папері з'являються пігментні плями неправильної форми. Шкіра і клей палітурки розкладаються, з'являється слиз.

Основними руйнівниками документів мають у архівах є гриби, звані у побуті цвіллю. Для документів характерним є поразка грибами-паразитами, котрі живуть з допомогою мертвих органічних залишків. Вони є на папері, шкірі й картоні томів, клеї, нитках. Відомо понад 200 видів грибів, які у архіві й книгосховищах. Гриби - багатоклітинні рослини, розмножуються спорами. Спори легко переносяться потоками повітря, особливо у запилених

приміщеннях, і може швидко заразити здорові документи. Зазвичай, гриби розвиваються на вологих документах чи сховищах із підвищеною вологістю повітря за температур 20 - 27 °С, в тісно заставлених кутках, не провітрюваних шафах. Гриби дуже чутливі до дії газів, для боротьби із нею ефективна дезінфекція. Проте гриби, котрі живуть у сховищах, дуже життестійкі: гриби, загиблі від нестачі вологи чи низьких температур, можуть відродитися знову у разі виникнення сприятливих їм умов. У неперервному зв'язку з цим необхідно суху цвіль видаляти з паперу і томів м'якими марлевими чи ватяними тампонами.

Ушкодження документів комахами зустрічається рідше, ніж ушкодження грибами. Відомо близько 100 видів комах, ушкоджує документи, але ці не специфічні шкідники папери. У природничих умов - це - шкідники деревини, борошна, хутра, шкіри тощо. Найбільшого поширення набула в архівах отримали жуки. Вони можуть знищити папір, пергамент, усі частини палітурки. Жуки і личинки ховаються за плінтусами, під підлогою, в закритих шафах, книгах. Також може жити міль дві групи: та, що харчується лише рослинами - зернова, грибна і насіннева міль та, що харчується речовинами тваринного походження (пошкоджує документи і більшості палітурки). Усі види молі пов'язані з продовольчими складами, складами деревини і гніздами птахів. Таргани не живуть у аркушах, а приходять харчуватися борошняним клеєм, разом із ним вони гризуть папір.

Для боротьби з біологічними шкідниками необхідно проводити систематичну профілактику (періодично переглядати справи, перевіряти стан статей, плінтусів, не вносити в сховища продукти). При виявленні гризунів і комах звернутися у санітарно-епідеміологічну станцію. Документи, уражені комахами і цвілью, продезінфікувати. За появи цвілі на коробках чи справах можна навести найпростішу дезінфекцію: спочатку слід ізолювати уражені справи, потім у ізоляторі продезінфікувати їх 3%-ного розчином формаліну (1 частина 40 %-ного формаліну на 13-15 частин води).

Рекомендується забезпечити максимальну герметичність архівосховища. Але якщо ж доводиться відкривати вікна чи квартирки, їх треба затягувати марлею. Задля підтримки необхідних санітарно-гігієнічних умов у архіві слід проводити санітарні дні.

3. Оптимальні умови зберігання документів забезпечуються: проведенням планово-запобіжного ремонту приміщень; устаткуванням приміщення засобами пожежогасіння, охоронної і протипожежної сигналізації; застосуванням спеціального устаткування зберігання документів; створенням оптимального світлового режиму для приміщення, проведенням санітарно-гігієнічних заходів.

Процес зберігання документів є важливим технологічним процесом у роботі сховищ. Вибір типу, і кількості коштів зберігання залежить від особливостей документів, прийнятої системи зберігання, будівельних характеристик будівлі..

Насправді застосовують чотири основних системи зберігання документів: вертикальна бібліотечна, горизонтальна, вертикальна підвісна і вертикальна каталожна. Нині розробляються також системи автоматичного зберігання документів.

Для зберігання документів застосовують стелажі, шафи, коробки, папки, а також сейфи, контейнери. Однією з найважливіших деталей устаткування сховищ є стелажі. Для нормального функціонування сховищ і забезпечення належної схоронності документів міцність конструкцій стелажів і зручність користування ними мають важливе значення. Вже процесі проектування нової споруди сховища слід передбачити, якому типу стелажів буде зацікавлений у ньому встановлено. Гнучкість планування і приміщень сховища повинна також дозволяти у майбутньому без особливих складнощів замінити застарілі конструкції на більш сучасні.

Семінарське заняття № 8

Робота з читачами

Мета: визначити основні методи пропаганди документів та методи обслуговування користувачів бібліотеки.

План:

1. Методи наочної пропаганди документів.
2. Класифікація методів усної пропаганди.
3. Друковані методи обслуговування користувачів бібліотеки.
4. Вибіркове розповсюдження інформації.

Основна література:

1. Дворкина М.Я. Библиотечное обслуживание: новая реальность: лекции / М.Я. Дворкина. – М.: Издательство МГУКИ, Профиздат, 2001. – 45 с.
2. Ільганаєва В.О. Бібліотекознавство: конспект лекцій / В.О. Ільганаєва. – Х., 1998. – 69 с.

Додаткова література:

3. Работа с читателями: учебник / Под ред. В.Ф.Сахарова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Книга, 1981. – 295 с.
4. Справочник библиотекаря / А.Н. Ванеев, В.А. Минкина. – СПб.: Профессия, 2002. – 448 с.

Методичні рекомендації: під час підготовки до семінарського заняття студентам необхідно ретельно ознайомитися з рекомендованою літературою та зробити стислий конспект відповіді.

1. У першому питанні необхідно зазначити, що пропаганда читання книг здійснюється, зокрема, за допомогою програм на центральних і місцевих радіостанціях, телебаченні, веб-сторінках (це лекції, бесіди, виступу, година «питань і відповідей», вебінари тощо).

Метод усної пропаганди є одним з найбільш ефективних методів

пропаганди читання. Це найбільш популярний, економічний, простий і доступний в організаційному плані метод.

Метод образотворчої (наочної) пропаганди містить у собі: 1) площинні засоби: плакат, малюнок, схема, креслення, план, діаграма, картограма, фотографія, слайд великомасштабний, слайд-серія, діапозитив (серія для лекції) діафільм, кінофільм, кінофільм, відеофільм; 2) об'ємні засоби: муляж, макет, модель, фантом, діаграма, скульптура, опудало; 3) натуральні об'єкти (використовувані як наочні приладдя і як експонати для виставок): макропрепарат, мікропрепарат, зразок (рослинного, тварини світу, виробу, продукти й ін.); 4) комбіновані засоби: вагон-виставка, свято здоров'я, театр, ляльковий театр, агітбригада; 5) технічні засоби пропаганди: фільмоскоп, кіноапарат, епідіаскоп, магнітофон, відеомагнітофон, програвач, радіола, озвучені діапозитиви, мультимедійний проектор.

2. У цьому питанні треба зазначити, що рівень культури читання, компонентом якої є бібліотечно-бібліографічна грамотність, впливає на характер читання, його спрямованість та інтенсивність. Без бібліографічної культури не може бути ефективного використання книги. Тому пропаганда бібліотечно-бібліографічних знань, будучи одним із важливих розділів діяльності масових бібліотек, розповсюджується на всіх читачів незалежно від віку й освіти.

Є, однак, категорії й групи читачів, робота з якими в цьому напрямку вимагає особливої уваги. Це молодь, що вчиться. Зараз поставлено конкретне завдання: озброїти студентів і учнів основами бібліотечно-бібліографічних знань, підготувати їх до самостійної роботи з книгою з метою самоосвіти й самовиховання.

Масові бібліотеки здавна виступають у спілці зі школою: проводять бібліотечні уроки, знайомлять читачів з елементами книги, організують екскурсії до бібліотеки тощо. Нині ця робота піднята на вищий рівень. По-перше, формування бібліографічної культури включено в систему загальноосвітньої підготовки учнів і студентів. По-друге, ця робота здійснюється не ізольовано від інших процесів бібліотечно-бібліографічного обслуговування, зокрема керівництва читанням, а в єдності з ними. По-третє, рекомендації щодо формування бібліографічної культури все частіше знаходять своє обґрунтування в науково-теоретичних дослідженнях, спираються на положення й висновки таких дисциплін, як психологія, педагогіка, бібліографознавство, інформатика та інші.

Бібліографічна орієнтація читачів має бути комплексною за тематикою і характером подачі матеріалу, диференційованою – за читацьким призначенням. Читачам потрібні не розрізнені відомості, а система знань з таких питань, як загальна культура читання, самостійна робота з книгою, організація бібліотечно-бібліографічної та інформаційної служби, ДБА бібліотеки, види й типи бібліографічних посібників, методика бібліографічної роботи, організація

й ведення особистої бібліотеки.

Склався мінімум бібліотечно-бібліографічних знань, яким треба оволодіти кожному читачеві: 1) раціональні методи роботи з книгою; 2) вміння стежити за новою літературою; 3) вміння самостійно відшукувати й добирати літературу за бібліографічними джерелами; 4) вміння складати й оформляти списки літератури для самоосвітньої, навчальної, виробничої та наукової роботи; 5) знання основних інформаційно-бібліографічних центрів країни та їх видань.

Мінімум бібліографічних знань засвоюється поетапно, шляхом активних взаємин з бібліотекою та участі в її заходах.

3. В суспільстві інформаційним ресурсом і соціальними структурами, що базуються на ньому. Причому бібліотеки будуть відповідати сьогodнішнім вимогам, успішно виконувати роль важливого елемента інфраструктури управління інформаційними ресурсами суспільства».

Якщо у своїй діяльності бібліотека буде орієнтуватися тільки на друковані інформаційні потоки, вона у такий спосіб буде забезпечувати інтереси незначної групи користувачів, причому тієї, яка не відноситься до групи найбільш соціально активних, що визначають шляхи подальшого розвитку суспільства. Ще одним аргументом на користь використання бібліотекою у своїй діяльності електронних інформаційних потоків є їх швидкий пошук і компактне зберігання. Електронні продукти бібліотек актуалізуються за лічені хвилини, їх виробництво не пов'язане з витратами на папір, поліграфічну складову, способи доставки тощо.

Однак друковані видання не втрачають повністю свого значення. Вони є актуальними в науковій, освітній, діяльності, а також тій, що забезпечує дозвілля, тобто там, де оперативна складова втрачає свій первинний сенс. Необхідно також відзначити роль друкованих примірників видань як своєрідного інформаційного еталону. На відміну від інших учасників процесу інформаційної електронної комунікації, тільки бібліотека має у своїх фондах необхідний для подальшої цифрової обробки матеріал.

Ера інформаційних технологій створює умови для виходу бібліотеки на новий етап розвитку, що полягає в дедалі більшому використанні бібліотекою у своїй діяльності електронних масивів інформації. Таке використання полягає, по-перше, у забезпеченні користувачів доступом до Інтернету. Роль бібліотеки в цьому випадку полягає в посередництві - професійній консультації користувачів. На відміну від, наприклад, інтернет-кафе бібліотека, проводячи консультування, допомагає читачам зорієнтуватися в дедалі зростаючих масивах інформації. Також особливого значення у зв'язку з цим набуває оформлення бібліотекою передплати на повнотекстові бази даних, що, у свою чергу, зміщує акценти в роботі бібліотек від володіння документом на звернення до нього при першій вимозі, що зумовлює серйозні зміни у формуванні фонду бібліотек.

При цьому, щоб здійснювати інформаційно-бібліографічне

обслуговування користувачів на сучасному рівні співробітники бібліотек повинні володіти методами автоматизованої обробки інформації, використовувати інформаційно-пошукову мову, технічні можливості автоматизованих систем, спеціальні команди для отримання релевантної інформації відповідно до інформаційних запитів, створювати електронні каталоги, проектувати документальні, фактографічні бази даних, здійснювати пошук в електронних каталогах та БД. Робота сучасного бібліотекаря вимагає вміння визначити стратегію пошуку, слушно використовувати класифікаційні схеми, спеціальні рубрики, тезауруси тощо.

По-друге, участь бібліотек у системі електронних інформаційних комунікацій вимагає від бібліотек як створення власних електронних ресурсів (електронних каталогів, баз даних, довідників, текстів оцифрованих документів тощо), що забезпечують комфортніше обслуговування користувачів бібліотеки, так і розміщення даних ресурсів у мережі Інтернет. Тому важливим у цьому плані є здійснення дистанційного обслуговування користувачів - організація віддаленого консультування читачів через електронну пошту, ICQ, створення власного сайту тощо. Такий аспект діяльності бібліотек може реалізуватися за допомогою створення електронної бібліотеки, яка б надавала користувачам доступ до повнотекстових баз даних, передплачених бібліотекою.

По-третє, забезпечення інформаційних потреб групи користувачів, що потребують опрацьованої, систематизованої, актуальної та оперативної інформації, користувачів, основна діяльність яких спрямована на прийняття суспільно значущих рішень, потребує створення при бібліотеках спеціальних інформаційних служб. Функціонування таких інформаційних служб всебічно забезпечує обслуговування запитів сфери науки, виробництва, управління найбільш оперативно, використовуючи при цьому електронні технології.

Маючи доступ до бібліотечних ресурсів, такі інформаційні служби отримують можливість найбільш якісно в короткий термін забезпечити інформацією різні категорії замовників. Послуги з надання інформаційними службами структурованої, семантично опрацьованої інформації реалізуються у створенні інформаційно-аналітичних продуктів, що на сьогодні є найбільш вдалою формою забезпечення інформацією, що містить аналітичні висновки, прогнози, рекомендації, версії розвитку подій, статистику, моніторинг тощо.

Створення інформаційних служб бібліотек необхідне з огляду на специфіку запитів користувачів. Так, «координація і кооперація роботи інформаційних служб і бібліотек у забезпеченні запитів користувачів можлива тільки на основі чіткого розподілення функцій, визначення сфери відповідальності кожної з цих ланок. Служби інформації покликані здійснювати аналітико-синтетичну обробку джерел первинної інформації і забезпечувати систему фактографічною інформацією, що розрахована на задоволення вузьковиробничих запитів науковців і спеціалістів. Стосовно бібліотек, вони виступають організаторами системи бібліотечно-бібліографічної інформації як

за вузьким, так і за широким профілем запитів читачів».

Все вищезазначене спрямоване на те, щоб зробити послуги бібліотек у системі електронних комунікацій затребуваними і конкурентоспроможними порівняно з послугами, що надаються комерційними структурами. Процес трансформації традиційних бібліотек створить нові методи роботи з електронними масивами інформації, що зумовить зміни у всіх структурних ланках бібліотеки. Це, у свою чергу, приведе до повної модернізації бібліотек: від організації діяльності до зовнішнього вигляду.

Інформаційні технології, визначаючи рівень розвитку сучасного суспільства, висувають дедалі більш жорсткіші вимоги до установ, які володіють інформацією. І на це необхідно звертати увагу всім учасникам інформаційної комунікації і в першу чергу бібліотекам, щоб зайняти свою нішу в системі електронної комунікації.

4. Бібліографічне обслуговування, виходячи із сучасного тлумачення даного терміну, виникло в бібліотеках не так давно, якщо мати на увазі їх багатовікову історію. Сьогодні воно стало найважливішою ділянкою роботи бібліотек різних типів. Одним з видів цього обслуговування є бібліографічне інформування – систематичне забезпечення бібліографічною інформацією абонента у відповідності з довготривалим запитом. Основна мета такого інформування – активне доведення нової бібліографічної інформації до користувачів, розкриття інформаційних ресурсів бібліотеки. Бібліографічне інформування поділяється на індивідуальне, групове і масове. Перші два відносяться до диференційованого бібліографічного інформування. Інакше кажучи, диференційоване інформування здійснюється з урахуванням інформаційних потреб індивіда або групи користувачів з близькими інформаційними потребами, недиференційоване (масове) – без урахування запитів широкого кола користувачів.

Найбільша релевантність передачі інформації досягається в системі індивідуального бібліографічного інформування. Високоорганізованими його формами є вибіркове розповсюдження інформації (ВРІ) і диференційоване обслуговування керівництва (ДОК). Обслуговування здійснюється на основі систематичного пошуку інформації у вхідному потоці первинних і вторинних документів.

Основою диференційованого бібліографічного інформування, як індивідуального, так і групового, є знання інформаційних потреб абонентів, адже ефективність обслуговування залежить від того, наскільки точно запити абонентів сформульовані і відображають їх тематичний зміст. Вивченню цих потреб має приділятися значна увага з боку бібліотечних працівників. Важливо, щоб тема була визначена чітко, із зазначенням всіх аспектів, які цікавлять фахівця. Нечітке формулювання призведе до надлишкової інформації абонента в процесі інформування. І, навпаки, звуження теми призведе до втрати важливої інформації. І те, і інше може викликати негативну реакцію абонента і недовіру

до інформаційної служби і бібліотеки.

Визначення індивідуальних та групових абонентів і вивчення їх інформаційних потреб – важливий підготовчий етап процесу поточного бібліографічного інформування. Він розпочинається з регулярного перегляду нових документів. Зрозуміло, що разом із повнотою важливо забезпечити і релевантність підбраної бібліографічної інформації. Для цього бібліограф повинен достатньо добре орієнтуватися у відповідних проблемах, розуміти термінологію, яка зустрічається в документах.

Бібліографічне інформування може випереджувати надходження документів в фонд бібліотеки. Воно напряму не залежить від наявності документів в фонді. Зведені форми бібліографічного інформування дозволяють інформувати про документи, що надходять в режимах поточного і ретроспективного комплектування.

3.2. Лабораторні заняття

Лабораторна робота №1. Структура та елементи книги

Мета: сформувати знання про структуру та навички аналізу елементів книги.

Завдання: ознайомитись з науковими та унормованими визначеннями поняття «книга», проаналізувати матеріальну та інформаційну складові книги як системного об'єкту.

Порядок виконання:

1. З'ясувати зміст основоположного поняття книгознавства – «книга». Пояснити діалектичне розуміння сутності книги.
2. Охарактеризувати зовнішні елементи матеріальної конструкції книги.
3. З'ясувати склад та призначення внутрішніх елементів матеріальної конструкції книги.
4. Встановити призначення колонелементів.
5. Визначити вплив сучасних технологій на удосконалення матеріальної конструкції книги.

Література:

1. Баренбаум И. Е. Основы книговедения : учеб. пособие по курсу «Книговедение и история кн.» / И.Е. Баренбаум ; ЛГИК им. Н.К. Крупской. – Ленинград : ЛГИК, 1988. - 90 с.
2. Низовий М.А. Вступ до книгознавства: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.А. Низовий ; Харківська держ. академія культури. – К. : Кондор, 2009. – 143 с.
3. Черниш Н. Основы бібліології: навч. пос. / Н. Черниш. – Львів: Українська академія друкарства, 2008. – 168 с.

Лабораторна робота №2. Прийоми та засоби роботи з книгою та книжковим асортиментом

Мета: виробити навички роботи з книгою та книжковим асортиментом для визначення замовлень на друковану продукцію та підтримки повноти книготорговельного асортименту.

Завдання: представити огляд книжкового асортименту окремої галузі знань.

Порядок виконання:

1. Ознайомитися з асортиментом наявних в каталозі бібліотеки книг документознавчого спрямування. Переглянути знайдені книжки. Ознайомитися з елементами титульного аркуша й вихідними відомостями.
2. Переглянувши анотацію та зміст, з'ясувати тему книги.
3. Отримати додаткову інформацію про автора. Переглянути передмову, вступну статтю, коментарі, примітки. За умов наявності в бібліотеці декількох видань книги, з'ясувати відмінні риси нового видання від попереднього.

4. Визначити цільове та читацьке призначення видання.
5. Оцінити якість художнього та поліграфічного оформлення книги (переглянути вихідні дані в кінці книги та отримати відомості про тираж, обсяг книги, тип паперу тощо).

Література:

1. Кушнарєнко Н.Н. Документоведение : учебник для студ. вузов культуры / Н.Н. Кушнарєнко. – 8-е изд., стер. – К. : Знання, 2008. – 459 с.
2. Организация и технология книжной торговли: Учеб. / И. С. Васина, А.А. Говоров. – М.: Книга, 1987. – 352 с.
3. Солоненко В.К. Оптимизация книготоргового ассортимента: Опыт прошлого и соврем, проблемы / В.К. Солоненко. – М.: Новый свет, 1999. – 188 с.

Лабораторна робота №3. Особливості організації та функціонування електронних книжкових магазинів в Україні та інших країнах світу

Мета: засвоїти особливості організації та функціонування Інтернет-книгарень в Україні та в інших державах.

Завдання: визначити можливості, профіль, репертуар видань, переваги і недоліки функціонування книжкових Інтернет-магазинів; знайти та охарактеризувати відмінні риси Інтернет-магазинів в Україні та за кордоном.

Порядок виконання:

1. Дослідити веб-сайти 2 книжкових магазинів (1 – вітчизняний, 2 – іншої країни).
2. Охарактеризувати організацію та роботу зарубіжних сайтів книжкових магазинів, технологію продажу та отримання книжкової продукції через мережу Інтернет (Amazon – як ведучий електронний книжковий магазин за кордоном).
3. Порівняти сайти двох книжкових магазинів та двох видавництв.
4. Дати порівняльну характеристику організації та діяльності сайтів книжкових магазинів (України, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки або Великобританії / Франції).
5. Проаналізувати інформаційне забезпечення книжкових магазинів в Інтернет.
6. Ознайомитися з рекламними можливостями сайтів електронних книжкових магазинів за кордоном.
7. З'ясувати особливості розміщення банерів на сайтах.

Література:

1. Балабанов И.Т. Электронная коммерция / И. Т. Балабанов. – СПб.: Питер, 2001. – 336 с.
2. Електронна комерція: навч. посібник / А.М. Береза, І.А. Козак, В.М. Гужва та ін. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 130-170.

3. Єгорова А. Нова ера книжкового бізнесу / А. Єгорова // Кн. огляд. –2001. – № 12. – С. 37-40.
4. Макарова М. В. Електронна комерція: посібник для вузів / М.В. Макарова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 272 с.
5. Меджибовська Н. С. Електронна комерція: навч. посібник / Н.С. Меджибовська. – К.: Центр навч. літератури, 2004. – 384 с.
6. Нижник Т. Печатная продукция в Интернете: Франкфутской ярмарке – полвека / Т. Нижник // Библиотека. – 1999. – № 4. – С. 64- 65.
7. Паршенцев А. А. Проблемы и перспективы развития электронных магазинов / А.А. Паршенцев, А.С. Шимук // Маркетинг в России и за рубежом. – 2000. – № 3. – С. 84-90.
8. Пэйтел К. Секреты успеха в электронном бизнесе / К. Пэйтел, М. П. Мак-Карти; пер. с англ. под ред. Г. С. Осипова. – СПб.: Питер, 128 с.
9. Розвиток українського книжкового Інтернету // Кн. огляд. – № 12. – С. 33-36.
10. Степанова А. Особливості національної е-комерції / А. Степанова // Друкарство. – 2002. – № 4. – С. 19-21.

Лабораторна робота №4. Функції бібліотек

Мета: закріпити теорію класифікації і розуміння функцій бібліотекознавства

Завдання: Складіть дві таблиці про зміст функцій бібліотекознавства на основі вивчення публікацій двох авторів:

1. Карташов Н.С. Общее библиотековедение: учеб. в 2-х ч. / Н.С. Карташов, В.В. Скворцов. – М.: МГУКИ, 1997.
2. Мотульский Р.С. Общее библиотековедение: учеб. пособие для вузов / Р.С. Мотульский. – М.: Либерия, 2004.

Приклад заповнення таблиці:

Таблиця 1. Функції бібліотекознавства

Назва функції	Зміст функції
Наукові	
1...	
2...	
Соціальні	
1...	
2...	

За підсумками зробити висновок про схожість та відмінність позицій авторів.

Лабораторна робота № 5. Типологія бібліотек

Мета: закріпити типологію бібліотек.

Завдання:

1. Дати визначення поняттям «тип бібліотеки», «вид бібліотеки». Для чого потрібна типологізація бібліотек?

2. Розглянути типологію бібліотек на підставі двох джерел:

1. Карташов Н.С. *Общее библиотековедение: учеб, в 2-х ч. – Ч. 2* / Н.С. Карташов, В.В. Скворцов. – М.: МГУКИ, 1997.

2. Мотульский Р.С. *Общее библиотековедение: учеб, пособие для вузов* / Р.С. Мотульский. – М.: Либерия, 2004.

Повідомлення представити у вигляді таблиці.

Приклад заповнення таблиці:

№	Тип бібліотеки	Характеристика
Карташов Н.С., Скворцов В.В.		
1	Універсальні бібліотеки	
2		
3...		
Мотульский Р.С.		
1	Універсальні бібліотеки	
2		
3...		

3. Надати визначення публічної бібліотеки.

4. Типологічні ознаки публічних бібліотек, їх особливості, види.

5. Скласти схему публічної бібліотеки в межах ЦБС.

6. Наукова бібліотека: визначення.

7. Види наукових бібліотек.

8. Скласти схему наукової бібліотеки.

9. Спеціальна бібліотека: визначення.

10. Види спеціальних бібліотек.

11. Скласти схему спеціальної бібліотеки.

4. Методичні рекомендації щодо організації та перевірки СРС з навчальної дисципліни «Книгознавство та бібліотекознавства»

Методичні рекомендації до самостійної роботи

Самостійна робота є однією із складових навчального процесу, на яку припадає значний обсяг навчального часу. При цьому студент є активним учасником навчального процесу, набуває навичок самоорганізації, самостійного пошуку інформації, прийняття рішень і т.д. Правильна організація самостійної роботи дозволяє максимально індивідуалізувати навчання, підвищити ефективність навчального процесу в цілому.

Одним із видів самостійної роботи є опрацювання лекційного матеріалу, визначення головного у змісті лекції, засвоєння її основних моментів. При цьому не слід дослівно записувати за лектором, а своїми словами фіксувати найсуттєвіше: тему, її основні питання та положення. Записувати слід акуратно і чітко, краще у зошиті в клітинку (через клітинку). На сторінках конспекту залишати широкі поля для додаткових поміток під час самостійної роботи над літературою.

Щоб зрозуміти і добре засвоїти лекційний матеріал, до кожної наступної теми слід ретельно готуватись: систематично опрацьовувати матеріал попередньої лекції, і, якщо це необхідно, опрацювати рекомендовану літературу, повторювати пройдений матеріал, на який лектор посилається при викладанні нового, якщо з певних причин лекція пропущена, її необхідно законспектувати і опрацювати самостійно, незрозумілі питання з'ясувати на консультації.

Семінар, як одна із форм навчальних занять, розрахована на глибоке та повне розкриття студентами певної проблеми на основі самостійного вивчення рекомендованої літератури. На семінарських заняттях вони глибше опановують складні питання, беруть участь в їх колективному творчому обговоренні, оволодівають науковими методами аналізу певних явищ і проблем. Систематична підготовка до семінару привчає до самостійної роботи з першоджерелами – періодичними виданнями, науковою, навчальною, навчально-методичною літературою і т.д. Під час занять створюються умови для перевірки та виявлення інтелектуального рівня студентів, для набуття уміння виступати, логічно висловлюватись, колективно обговорювати гострі проблеми, обстоювати власну точку зору, аргументувати свою позицію.

Для ґрунтового засвоєння першоджерел необхідно вдумливо конспектувати їх, вдаючись до різних видів запису (витяги, тези, цитати і т.д.). Готуючись до відповіді, важливо, в першу чергу, визначити напрями наукових досліджень з певної проблеми та впровадження їх результатів у практику.

Доцільно підготувати власні спостереження та висновки, обґрунтовуючи їх теоретичними положеннями та рекомендаціями.

Професійному розвитку студентів сприяє самостійне виконання творчих та лабораторних завдань, різноманітні форми пошукової, дослідної роботи.

Викладач систематично контролює самостійну роботу студентів: перевіряє конспекти-першоджерел, виконання завдань творчого характеру, надає необхідну допомогу для активізації навчальної діяльності студентів.

Окремими формами самостійної роботи студента є написання рефератів, а також підготовка творчих проектів.

Завдання для самостійної роботи студентів

Завдання на самостійну роботу №1

1. Опрацювати (у вигляді конспекта) статтю Я. Ісаєвич «Українське книгознавство: етапи розвитку» (електронний варіант статті надається викладачем).
2. Виписати визначення поняття «книгознавство» із підручників А. Біловицької «Общее книговедение», М. Низового «Вступ до книгознавства». Порівняти виписані визначення та виокремити найбільш вдале.

Завдання на самостійну роботу №2

1. Опрацювати (у вигляді конспекта) статті:
 - 1) Г. Ковальчук «Розвиток теорії книгознавства на сучасному етапі» (електронний варіант статті надається викладачем);
 - 2) Е. Маркової «Електронна книга: наукове поняття чи метафора?» (електронний варіант статті надається викладачем);
 - 3) В. Теремка «Стратегічні випробування електронною книжністю» та «Стратегічні виклики друкованої культури в електронну еру» (електронний варіант статті надається викладачем).

Завдання на самостійну роботу №3

Опрацювати (у вигляді конспекта) розділ «Типологія книги» із книги Г. М. Швецової-Водки «Документ і книга у системі соціальної комунікації».

Завдання на самостійну роботу №4

Написати есе на тему «Електронна книга: проблеми та перспективи розвитку на сучасному видавничому ринку».

Завдання на самостійну роботу №5

Самостійно опрацювати (у вигляді конспекта) тему «Сутність бібліографії» за навчальним посібником М. І. Женченко «Загальна і спеціальна бібліографія» (К. : Жнець, 2011).

Завдання на самостійну роботу №6

Самостійно опрацювати (у вигляді конспекта) тему 6 «Національна бібліографія» та тему 7 «Видавничо-книготорговельна та бібліотечно-каталожна бібліографія» із навчального посібника М. І. Женченко «Загальна та спеціальна бібліографія» (К. : Жнець, 2011).

Завдання на самостійну роботу №7

Підготувати доповідь на тему «Особливості розвитку сучасного бібліотекознавства» за питаннями семінара 10.

Завдання на самостійну роботу №8

Самостійно опрацювати (у вигляді конспекта) теми 4 та 5 із навчального посібника М. В. Миронової «Социология и психология чтения» (електронний варіант посібника надається викладачем).

5. Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Індивідуальне навчально-дослідне завдання є невід'ємною формою набуття нових знань та навичок з курсу «Книгознавство та бібліотекознавство». Вони є вагомою частиною самостійної роботи студента над матеріалами курсу.

Відповідно до положень КМСОНП, студентам пропонуються до виконання різні за типом та формою завдання до змістових модулів курсу.

Контроль за виконанням завдань ІНДЗ здійснюється на індивідуальному занятті у зазначеній у завданні формі.

Виконання студентом ІНДЗ є обов'язковою умовою оцінювання його успішності з освоєння курсу.

Завдання на тему: «Реферативне дослідження з теорії книгознавства та бібліотекознавства»

Опрацювати за предметно-тематичним, алфавітним, систематичним та електронним каталогами бібліотек (МДУ, Центральної міської бібліотеки м. Маріуполя ім. В. Г. Короленка, електронних та ін.) джерельну базу курсу «Книгознавство та бібліотекознавство».

Згідно з діючими бібліографічними вимогами, складається перелік використаних джерел та літератури з теми реферативного дослідження (розміщується в якості останньої рубрики реферату). Результат роботи надати у письмовій формі (роздрукований та сфальцьований реферат) та в електронному варіанті (на лазерному носії).

Реферат подається студентом на кафедру протягом 2 днів після останнього лабораторного заняття для перевірки викладачем до написання МКР.

Форма подання – комп'ютерний набір, надрукований на аркушах формату А4, кегль 14, шрифт – Times New Roman, інтервал – 1,5, мова – українська (джерела та література подаються мовою оригіналу). Поля: ліве – 30 мм, праве – 10 мм, верхнє – 20 мм, нижнє – 20 мм. Обсяг реферату (без врахування додатків) – 0,4-0,6 д.а. (мінімум 10 сторінок). Текст реферату подається у 3-ій особі від імені автора. Максимальна оцінка проекту становить 10 балів. Критерії оцінки:

- змістовність реферату,
- логічність викладення матеріалу,
- самостійність висновків,
- дотримання вимог до оформлення тексту.

Текст складається з таких частин: вступу, основної частини (аналіз опрацьованих джерел з обраної теоретичної проблеми), висновків та списку опрацьованих джерел і літератури в алфавітному порядку (не менше 10 позицій).

Фактичну частину реферату становить аналіз результатів роботи з публікаціями з досліджуваної теми, тобто студент повинен структурувати

отриманні знання з конкретного питання теорії книгознавства. Наприклад, застосовуючи творчий підхід, студент опрацьовує, порівнює та групує концептуальні підходи різних авторів стосовно вивчення теми (навести відомості про основних авторів та зміст публікацій, монографій, навчальних посібників, підручників, збірників праць науково-практичних конференцій тощо).

Обов'язковою умовою виконання завдання є дотримання діючих вимог до оформлення бібліографічних посилань (ДСТУ 7.1:2006).

Тематика реферативних досліджень з книгознавства:

1. Книгознавство як наука про книгу і книжкову справу.
2. Історичні етапи розвитку книгознавства як науки.
3. Комплекс книгознавчих дисциплін та їх особливості.
4. Основні проблеми книгознавства як науки.
5. Книга в системі засобів масової комунікації.
6. Видавнича справа як складова частина книгознавства.
7. Давні центри виникнення писемності та книги.
8. Книга у добу середньовіччя.
9. Особливості книг-інкунабул.
10. Суть та значення винаходу Йоганна Гутенберга.
11. Книга в епоху відродження.
12. Учні та продовжувачі справи Й. Гутенберга у XV–XVI ст.
13. Розвиток книговидавничої справи у XVII–XVIII ст.
14. Розвиток книговидання у XIX – поч. XX ст.
15. Здобутки видавців XVII–XIX ст. в удосконаленні матеріальної форми книги.
16. Книга як явище духовної та матеріальної культури.
17. Основні елементи книги як матеріальної конструкції.
18. Типологія книги як основна проблема книгознавства.
19. Історія розвитку бібліотекознавства.
20. Бібліотекознавство у системі суміжних наук.
21. Бібліотекознавці України.
22. Внесок видатних зарубіжних науковців у теорію бібліотекознавства.

6. Контроль знань з навчальної дисципліни «Книгознавство та бібліотекознавство»

Оцінювання успішності студента здійснюється за результатами поточного і підсумкового контролю знань.

Поточне тестування являє собою оцінку роботи на семінарських, практичних, лабораторних заняттях та тестування з окремих тем. Складовою рейтингової оцінки студента є виконання самостійних завдань та індивідуальних навчально-дослідних проектів.

Підсумковий контроль знань студента здійснюється під час виконання модульної контрольної роботи (МКР). Оцінюванню підлягають теоретичні та практичні вміння набуті студентом під час опанування всього курсу.

Академічні успіхи студента визначаються за 100-бальною системою оцінювання з обов'язковим приведенням оцінок у відповідність до національної шкали та шкали ECTS.

6.1. Поточне тестування

Поточне тестування – це оцінка рівня засвоєння програмного матеріалу. Поточне тестування проводиться на практичних заняттях за розділами (змістовими модулями) курсу.

По завершенні вивчення модуля студент виконує модульне тестування, яке проводиться у письмовій формі. У підсумковій модульній роботі використовуються різні типи завдань, переважно тестові, спрямовані на з'ясування рівня знань у студента знань за змістом модуля.

Зразки тестових завдань

1. Знайти відповідність між парами «назва» і «одиниця виміру» за запропонованою у XVIII ст. П. Фурн'є системою основних шрифтів:

1) корпус;	2) боргес;
А) 10 пунктів;	Б) 9 пунктів.
1) ____, 2) ____.	

2. Термін «бібліометрія» вперше був зафіксований як сукупність процесів, пов'язаних з підрахунком документів у:

А) 1958 р.;	Б) 1964 р.;	В) 1969 р..

3. Хто з науковців і коли вперше використав термін «книгознавство»?

А) Сопіков В. С. у 1804 р.;
Б) Анастасевич В. Г. у 1820 р.;
В) Лісовський М. М. у 1913 р.

4. Які науки складають комплекс книгознавчих дисциплін?

- А) історія книгодрукування, соціологія читання, мистецтво книги, теорія і практика книгорозповсюдження;
- Б) видавнича справа, бібліополістика, бібліотекознавство, бібліографознавство;
- В) теорія і практика редагування, палеографія, культура книги, книжкова торгівля.

5. До сучасних методів, які використовує книгознавство, належать:

- А) бібліографічний, типологічний;
- Б) аналітико-тематичний, палеографічний;
- В) функціональний, системний.

6. У якому співвідношенні перебувають зазначені поняття?

1 - шкільна бібліотека, 2 - університетська бібліотека, 3 - навчальна бібліотека.

- А) всі поняття підрядні;
- Б) всі поняття супідрядні;
- В) 1 і 2 супідрядні між собою і обидва підрядні 3.

7. У сучасних книгознавчих дослідженнях провідним є метод:

- А) функціональний;
- Б) системно-типологічний;
- В) структурно-типологічний.

8. Визначте приналежність бібліотекознавства до системи знань:

- А) природнича наука;
- Б) суспільна наука;
- В) технічна наука.

9. Закон про надходження обов'язкового примірника у бібліотеки запровадив:

- А) В. Сопіков;
- Б) В. Анастасевич;
- В) Ю. Меженко.

10. Слов'янське книгодрукування – це:

- А) книги, випущені до 1700 р. церковнослов'янською мовою;
- Б) видання слов'янських народів, які використовували кириличний шрифт;
- В) видання слов'янських народів, які використовували кирилицю і латинку.

11. Хто з українських науковців та культурних діячів брав участь у книгознавчих дослідженнях?

- А) І. Франко, В. Доманицький, М. Комаров, Х. Алчевська;
- Б) В. Гнатюк, М. Грушевський, Ф. Вовк, Леся Українка;
- В) Б. Грінченко, П. Куліш, В. Нечуй-Левицький, О. Кобилянська.

12. Український науковий інститут книгознавства було організовано:

- А) у 1921 р. у Харкові;
- Б) у 1922 р. у Києві;
- В) у 1923 р. у Харкові, а потім перевели до Києва.

6.2. Підсумкова атестація з навчальної дисципліни

При підсумковій атестації використовується рейтингова система оцінювання, за якою якість виконання студентом навчальної роботи та рівень набутих ним знань, умінь, навичок оцінюються визначеною у робочій програмі кількістю балів:

Поточний контроль				
Організаційно-навчальна робота студентів в аудиторії		Індивідуальна робота	Іспит	Сума балів
Доповіді на семінарських заняттях 3 б. x 8 доповнення 1 б.	Звіти з лаб. робіт 4 б. x 5	Реферат = 5 б.	50 б.	100 б.
25 б.	20 б.	5 б.		

Академічні успіхи студента визначаються за 100-бальною системою оцінювання з обов'язковим приведенням оцінок у відповідність до національної та шкали ECTS.

7. Перелік питань для самоперевірки (екзамен)

1. Книгознавство як наука про книгу і книжкову справу.
2. Об'єкт та предмет книгознавства.
3. Сучасні методи книгознавства.
4. Суть та значення функціонального підходу у книгознавстві.
5. Комплекс книгознавчих дисциплін та їх особливості.
6. Основні проблеми книгознавства як науки.
7. Визначення поняття «книга» у сучасному книгознавстві.
8. Зміст книгознавчої категорії «книга».
9. Роль та значення книги у житті суспільства.
10. Книга в системі засобів масової комунікації.
11. Мистецтво книги як складова частина книгознавства.
12. Бібліополістика як складова частина книгознавства.
13. Бібліографознавство як складова частина книгознавства.
14. Бібліотекознавство як складова частина книгознавства.
15. Структура книгознавства.
16. Історія книги як складова частина книгознавства.
17. Розвиток книгознавства у XVIII - XIX ст.
18. Розвиток книгознавства у першій половині XX ст.
19. Розвиток книгознавства у другій половині XX ст.
20. Українське книгознавство у XIX ст.
21. Українське книгознавство у XX ст.
22. Український науковий інститут книгознавства як центр книгознавчих досліджень в Україні.
23. Книгознавча періодика першої половини XX ст.
24. Сучасна українська книгознавча періодика та її внесок у розвиток науки про книгу.
25. «Бібліологічні вісті» як провідне книгознавче періодичне видання початку XX ст.
26. Сучасні центри книгознавчих досліджень, їх наукова проблематика та досягнення.
27. Діяльність Інституту книги Національної бібліотеки України ім. Вернадського.
28. Видавнича справа як складова частина книгознавства.
29. Давні центри виникнення писемності та книги.
30. Книга у добу Середньовіччя.
31. Особливості книг-інкунабул.
32. Суть та значення винаходу Йоганна Гутенберга.
33. Книга в епоху Відродження.
34. Учні та продовжувачі справи Й. Гутенберга у XV-XVI ст.
35. Розвиток книговидавничої справи у XVII-XVIII ст.

36. Розвиток книговидання у ХІХ – поч. ХХ ст.
37. Здобутки видавців ХVІІ-ХІХ ст. в удосконаленні матеріальної форми книги.
38. Наукове товариство ім. Т. Шевченка як осередок української науки про книгу.
39. Основні етапи та напрямки діяльності бібліографічної комісії НТШ.
40. Бібліографічна комісія НТШ та бібліотека НТШ: взаємодія двох підрозділів наукового осередку.
41. Серія «Матеріали до української бібліографії»: особливості структури та змістового наповнення.
42. Серія «Матеріали до української бібліографії» в контексті розвитку національної бібліографії.
43. Проблеми історії книги, бібліографії, книжкової справи в журналі «Стара Україна» (1924 – 1925).
44. І. Кривецький – редактор журналу «Стара Україна»
45. Порівняльна характеристика журналів «Стара Україна» та «Українська книга».
46. Журнал «Українська книга» (1937-1943) в контексті становлення української бібліографічної періодики першої половини ХХ ст.
47. Значення діяльності бібліографічної комісії НТШ для піднесення рівня книжкової культури галицького суспільства першої третини ХХ ст.
48. Сучасні книгознавчі дослідження наукової та видавничої діяльності бібліографічної комісії НТШ.
49. Значення історико-культурної спадщини бібліографічної комісії НТШ у процесі відродження і розвитку національної бібліографії.
50. Загальні закономірності розвитку книги.
51. Книга як явище духовної та матеріальної культури.
52. Основні елементи книги як матеріальної конструкції.
53. Зовнішні елементи книги.
54. Внутрішні елементи книги.
55. Значення та призначення колонелементів.
56. Типологія книги як основна проблема книгознавства.
57. Сучасна типологія видань та її значення у роботі видавничих працівників.
58. Сучасні тенденції удосконалення матеріальної конструкції книги.
59. Особливості організації та функціонування електронних книжкових магазинів.
60. Державне нормативно-правове регулювання книгорозповсюдження в Україні
61. Книгознавча спадщина М. Лісовського.
62. Книгознавча спадщина В. Анастасевича.
63. Книгознавча спадщина Ю.Меженка.
64. Книгознавча спадщина І. Левицького.
65. Книгознавча спадщина І. Франка.

66. Книгознавча спадщина Х. Алчевської.
67. Книгознавча спадщина М. Сікорського.
68. Бібліографічна інформація: функції, форми існування, властивості.
69. Бібліографія як система різних видів діяльності.
70. Методика бібліографування.
71. Види бібліографічного обслуговування.
72. Жанри бібліографічних посібників.
73. Види бібліографічних посібників.
74. Форми бібліографічних посібників.
75. Видова класифікація бібліографії.
76. Національна бібліографія: організаційні центри та характеристика бібліографічної продукції.
77. Основи уявлення вчених про статус бібліотекознавства як науки.
78. Співвідношення понять об'єкта та предмета бібліотекознавства.
79. Основні напрями диференціації бібліотечної науки.
80. Місце бібліотекознавства в системі наук.
81. Розширення проблематики бібліотекознавства як результат інтеграції з іншими науками.
82. Виникнення нових напрямів бібліотекознавчих досліджень.
83. Характеристика порівняльного бібліотекознавства.
84. Дефектологічне бібліотекознавство.
85. Електронне бібліотекознавство.
86. Сучасні концепції соціальної ролі бібліотеки. Технологічні та гуманітарні проблеми доступу до інформації.
87. Стандартизація бібліотечної справи. Сучасна терміносистема бібліотекознавства.
88. Державні програми збереженості фондів, проблема депозитаріїв та репозитаріїв.
89. Об'єкти та суб'єкти управління в бібліотеці.
90. Принципи управління. Функції управління. Основні цикли процесу управління бібліотекою.
91. Організаційно-розпорядчі, правові, економічні методи управління бібліотекою.
92. Маркетинг у бібліотечній сфері.
93. Характеристика діяльності Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій.
94. Склад, організаційна структура та особливості діяльності Міжнародної організації зі стандартизації (ІСО).
95. Діяльність Міжнародної Асоціації наукових і науково-технічних бібліотек.
96. Поняття «культура читання».
97. Види читання залежно від цілей і мотивів читання.
98. Наукові концепції читацької діяльності.
99. Типологічна модель читацької діяльності.
100. Проблема типології читання очима науковців.

Додатки

Додаток А

Глосарій основних термінів

Абзац – елементарна структурно-композиційна одиниця тексту, що складається з однієї або декількох фраз, яку автор виокремлює для того, щоб відокремити одну мікротему тексту від іншої, і графічно позначається в наборі абзацним відступом.

Абзацний відступ – проміжок на початку першого рядка абзацу, яким наочно підкреслюється перехід до нової частини тексту.

Авантитул – перша сторінка двоаркушевого (чотирьохсторінкового) титулу, на якій розташовують певну частину вихідних відомостей (видавничу марку, назву видавництва, надзаголовкові або вихідні дані, гасло, посвяту тощо).

Авторський знак – умовне буквено-цифрове позначення прізвища автора або першого слова заголовка видання, яке проставляється на звороті титульного аркушу в його лівому кутку під класифікаційними індексами.

Авторський аркуш – одиниця обсягу авторського оригіналу – створених автором текстів, таблиць, образотворчих матеріалів, який дорівнює 40000 друкованих знаків прозового тексту (включаючи і проміжки між словами, розділові знаки, цифри і рахуючи неповні кінцеві рядки за повні), або 700 віршованим рядкам, або 3000 см² зображень на сторінці видання.

Апарат книги – сукупність допоміжних текстів, призначених пояснити, розтлумачити основний текст, сприяти засвоєнню змісту творів, полегшити споживачеві користування книгою, а також її обробку в статистичних, бібліотечно-бібліографічних та інформаційних службах.

Аркуш – одиниця вимірювання обсягу видавничої продукції.

Бібліотека (книгозбірня) – інформаційний, культурний, освітній заклад, що має упорядкований фонд документів і надає їх у тимчасове користування фізичним та юридичним особам.

Бібліотекознавство – наука про форми і методи організації й ведення бібліотечної справи.

Бібліотечна система України – розгалужена мережа бібліотек різних видів, пов'язаних взаємодією і взаємовикористанням бібліотечних ресурсів.

Бібліотечна справа – галузь інформаційної, культурно-просвітницької та освітньої діяльності, в завдання якої входять створення і розвиток мережі бібліотек, формування та обробка їх фондів, організація бібліотечного, інформаційного та довідково-бібліографічного обслуговування користувачів бібліотек, підготовка кадрів працівників бібліотек, наукове та методичне забезпечення розвитку бібліотек.

Бібліотечний фонд – упорядковане зібрання документів, що зберігається в

- бібліотеці.
- Бібліотечні ресурси** – упорядковані фонди документів на різних носіях інформації, довідково-пошуковий апарат, матеріально-технічні засоби опрацювання, зберігання і передачі інформації.
- Бібліофілія** – потяг до книги і збирання рідкісних та цінних за змістом, мірою рідкості, якістю художнього оформлення видань.
- Брошура** – неперіодичне видання (переважно в обкладинці обсягом від 5 до 48 сторінок включно).
- Блок видання** – повний комплект скріплених у корінці задрукованих аркушів чи зошитів майбутнього видання.
- Видавнича продукція** – сукупність видань, випущених для розповсюдження та використання.
- Видання** – документ, виготовлений та опрацьований у відповідності з існуючими нормативними вимогами і призначений для розповсюдження вміщеної у ньому інформації.
- Видання (поліграфія)** – поліграфічний виріб, виготовлений та опрацьований у відповідності з існуючими нормативними вимогами і призначений для розповсюдження вміщеної в ньому інформації.
- Високий друк** – один з основних способів друку, при якому фарба передається на папір або інший матеріал з друкованої форми, у якій друкуючі елементи розташовані вище проміжків.
- Вихідні відомості** – сукупність елементів, що характеризують видання і призначені для його оформлення, ідентифікації, інформування споживачів, бібліографічного і статистичного опрацювання.
- Вихідні дані** – частка вихідних відомостей, в якій зазначаються місце видання, назву видавництва та рік видання.
- Випускні дані** – частина вихідних відомостей, де подається виробничо-технічна характеристика видання (дати його проходження у виробничому процесі, прізвища його учасників, назви та адреси видавництва і друкарні).
- Вступна стаття** – передтекстова стаття, відносно самостійний історико-літературний чи історико-науковий твір в окремих виданнях чи збірках творів письменників, вчених, громадських діячів.
- Гарнітура шрифту** – комплект шрифтів одного рисунка, але різних за кеглем і конфігурацією.
- Глибокий друк** – один з основних способів друку, при якому рідка фарба подається на папір або інший матеріал з друкованої форми, в якій друкуючі елементи заглиблені відносно проміжок.
- Двоаркушевий титул** – чотирьохсторінковий титул перших двох аркушів книги (видання), на першій сторінці якого знаходиться авантитул, на другій – контртитул, на третій і четвертій – основний титул, або на другій і третій сторінках – розгорнутий титул або подвійний титул.
- Депонування** – форма збирання і розповсюдження рукописних робіт, переважно

наукових.

Додаток – частина основного тексту (редакції та варіанти), що має додаткові відомості і вміщується в кінці видання або видається окремо.

Друкований аркуш – одиниця натурального обсягу видання, що дорівнює половині задрукованого стандартного паперового аркушу будь-якого стандарту.

Друкований аркуш-відбиток – одиниця обчислення обсягу друкованого аркуша всього накладу видання. Вираховується перемноженням обсягу видання на його наклад.

Екслібрис (книжковий знак) – паперовий ярлик з прізвищем власника бібліотеки та символічним зображенням його професії чи уподобань, що наклеюється на книги з внутрішнього боку палітурки або обкладинки.

Заставка – сюжетно-тематична або орнаментальна прикраса, яка вміщується вверху початкової сторінки видання чи його структурної частини.

Зошит (книжковий) – складова частина видання, утворена фальцюванням задрукованого аркуша.

Ініціал – перша заголовна літера тексту видання або його структурної частини збільшеного розміру орнаментально-декоративного або сюжетного зображення.

Канти – краї палітурки, що виступають за краї книжкового блоку і захищають його від пошкодження і передчасного зношення.

Каптал – тканинна стрічка з потовщеним краєм, що наклеюється на краї корінця книжкового блоку для підвищення міцності скріплення зошитів у корінці.

Кегель (кегель) шрифту – розмір шрифту, що дорівнює відстані між верхніми і нижніми краями літери, яка вимірюється в пунктах.

Кінцівка – сюжетно-тематична або орнаментальна прикраса на кінцевій сторінці книги (видання) чи її структурної частини.

Книга – історично сформований блок-кодекс неперіодичного видання обсягом понад 3 друковані аркуші (або відповідної кількості кілобайтів у комп'ютерному еквіваленті) для закріплення, збереження і передачі інформації у просторі і часі.

Книгознавство – комплексна наука про книгу і книжкову справу, яка вивчає у просторі і часі процеси підготовки, випуску, розповсюдження та використання рукописної, друкованої та електронної книги в суспільстві.

Книжка-малютка – видання, формат якого не перевищує 50x60 мм.

Книжкова справа – сукупність галузей культури і народного господарства (видавництва, друкарень, інформаційно-бібліографічних і книготорговельних установ, бібліотек), пов'язаних з підготовкою, випуском, розповсюдженням та використанням книги в суспільстві.

Книжкове видання – неперіодичне видання у вигляді блоку скріплених у корінці аркушів друкованого матеріалу будь-якого формату в обкладинці

- або палітурці. *Примітка:* Під аркушем друкованого матеріалу розуміється аркуш паперу або його синтетичного замітника, картону, тканини, поверхня яких має відбиток.
- Книжковий аркуш** – сторінка зі зворотом, яка є основним компонентом книжкового блоку.
- Книжковий блок** – зібраний і зшитий у корінці комплект зошитів або книжкових аркушів книги для її зовнішнього покриття палітуркою чи обкладинкою.
- Колонлінійка** – горизонтальна мальована або набірна лінійка яка розташовується вверху або внизу сторінки для відокремлення колонтитула, колонцифри від тексту або для прикраси.
- Колонтитул** – елемент апарату книги, що розташовується на верхньому полі кожної сторінки для орієнтації читача у змісті її тексту.
- Колонцифра** – цифровий елемент апарату книги, що є порядковим номером сторінки і розташовується на верхньому, нижньому або боковому її полі.
- Коментар** – складова частина допоміжних текстів апарату книги, певна система пояснення і тлумачення подій, фактів, слів, фрагментів тексту або всього твору.
- Контритул** – ліва сторінка подвійного титулу, на якому пр: <водяться основні дані про багатотомне чи серійне видання, ас титул оригіналу перекладного видання.
- Коректура** – виправлення в коректурних і пробних відбитках помилок, допущених виконавцями при підготовці оригіналу до тиражування.
- Користувач бібліотеки** – фізична чи юридична особа, яка звертається до послуг бібліотеки.
- Корінець (блока)** – місце скріплення зошитів чи аркушів у книжковому блоці.
- Курсив** – друкарський з нахилом шрифт, подібний до рукописного почерку і призначений для виділень в тексті.
- Літера** – знак для графічного зображення звуку чи звукосполучення.
- Малоформатне видання** – видання, формат якого більше 100x100 мм, але не перевищує формату 60x90/32 (107x140 мм).
- Манжет книги (манжетка)** – обгортка переважно подарункового видання у вигляді смужки паперу зі склеєними кінцями, яка використовується також для реклами та об'єднання в комплект декількох видань.
- Міжбібліотечний абонемент** – форма бібліотечного обслуговування, заснована на взаємному використанні бібліотечних фондів і довідково-пошукового апарату бібліотек.
- Мініатюрне видання** – видання, формат якого не перевищує 100x100 мм.
- Місткість шрифту** – характеристика гарнітури шрифту, яка залежить від щільності шрифту і визначається кількістю знаків в одному повному рядку даного формату.
- Наклад (тираж)** – кількісний показник видавничої продукції, що

обраховується в примірниках; загальна кількість примірників одного видання.

Номинал – роздрібна продажна ціна книги (видання) при стабільній ціні на неї.

Норма (поліграфія) – прізвище автора, скорочена назва книги чи номер замовлення, розташовані на нижньому полі першої сторінки кожного друкованого аркуша, для контролю при комплектуванні книжкових зошитів у блок.

Обліково-видавничий аркуш – одиниця обсягу видання, яка дорівнює, як і авторський аркуш, 40000 друкованих знаків прозового тексту (рахуючи розділові знаки, проміжки між словами, неповні рядки за повні), або 700 рядків віршованого тексту, або 3000 см² площі зображень в тому масштабі, в якому вони відтворені у виданні.

Обкладинка – зовнішнє, переважно паперове або картонне покриття видання, що з'єднується з книжковим блоком без форзаців.

Обов'язковий примірник – примірник різних видів тиражованих документів, який передає його виробник на безоплатній або платній основі юридичним особам (за Законом України «Про обов'язковий примірник документів» від 09.04.1999).

Одноаркушевий титул – двосторінковий титул першого аркушу книги (видання), на якому подаються всі обов'язкові і факультативні елементи вихідних відомостей.

Орнамент – графічна прикраса у вигляді візерунку із сполучення геометричних, рослинних або тваринних елементів.

Пагінація – позначення сторінок, стовпців (шпальт) послідовними цифровими номерами.

Палітурка – міцне зовнішнє покриття видання з низкою елементів його вихідних відомостей, яке з'єднується з книжковим блоком за допомогою двох форзаців і корінцевого матеріалу без нього.

Паспарту – конструктивний елемент книги з цупкого паперу чи тонкого картону, на який прикріплюється менша за форматом ілюстрація.

Передмова – передтекстова стаття, в якій привертається увага до того, що має взяти до уваги споживач, знайомлячись зі змістом книги.

Післямова – післятекстова стаття, в якій привертається увага до того, що має взяти до уваги споживач, ознайомившись зі змістом книги.

Плоский друк – спосіб друку з друкарської форми, в якій друкуючі і проміжкові елементи лежать в одній площині.

Подвійний титул – розгорнутий титул, на лівій (другій) сторінці якого розміщуються загальні вихідні відомості до багатотомного чи перекладного видання, а на правій (третьій) – основний титул.

Показчик – позатекстовий елемент апарату книги, в якому певному (переважно алфавітному) порядку подані прізвища, назви, терміни, об'єкти з вказівкою їх місцезнаходження в основному тексті.

- Поля (поліграфія)** – незадруковані чотири ділянки (внутрішня (корінцева), верхня, бокова (зовнішня), нижня) вздовж периметра сторінки книги.
- Препринт** – наукове видання, яке містить матеріали попереднього характеру, надруковані до виходу в світ основного видання.
- Примітка** – допоміжний елемент апарату книги всередині тексту, внизу сторінки чи поза текстом, в якому стисло доповнюється, уточнюється чи пояснюється основний текст.
- Примірник** – кожна одиниця накладу (тиражу) видання, вихідна одиниця його обліку.
- Проміжок (поліграфія)** – незадрукована частка сторінки між шпальтами, рядками, словами, літерами, цифрами та ілюстраціями.
- Пункт** – одна з основних одиниць типометричної друкарської системи, яка дорівнює 0,376 мм (цицера – 12 п = 4, 511 мм).
- Репринт** – 1) перевидання, передрук, стереотипне видання; 2) окремий відбиток частини якого-небудь видання (напр., статті з часопису), оформленого у вигляді самостійного твору друку.
- Розворот** – дві суміжні сторінки книги, розташовані симетрично центральної осі оберту сторінок і об'єднані певним композиційним елементом: колонтитулом, розгорнутою таблицею чи ілюстрацією та ін.
- Розгорнутий титул** – подвійний титул (друга і третя сторінки двоаркушевого титулу), на кожній із сторінок якого розташовується певна група вихідних відомостей.
- Рубрика** – структурно-композиційний підрозділ тексту, виділений поліграфічними засобами і має, як правило, власний заголовок (частина, розділ, глава, параграф).
- Рядок** – елементарна частка тексту, розташована на одній горизонтальній лінії сторінки.
- Сигнатура** – порядковий номер друкованих аркушів, що вказується перед нормою у внутрішньому куті нижнього поля першої сторінки і на третій сторінці із зірочкою для контролю при комплектуванні зошитів у блок.
- Спуск** – відступ від верхнього краю до початку тексту на початковій сторінці, його розділів та інших структурних частин.
- Стереотипне видання** – повторне видання книги, видруковане без змін зі стереотипів (копій оригінальних форм високого друку).
- Сторінка видання** – один бік книжкового аркушу.
- Суперобкладинка** – додаткова обкладинка з клапанами, яка захищає палітурку чи обкладинку від пошкодження та забруднення і одночасно використовується як важливий елемент зовнішнього оформлення книги та реклами.
- Текст** – твір чи його будь-яка частина писемності, літератури, фольклору, написаний, надрукований чи існуючий в усній формі.
- Титул (титульний аркуш)** – перші сторінки книги (видання), на яких

- розташовуються вихідні відомості.
- Факсимільне видання** – видання, яке графічно точно відтворює раніше випущене оригінальне видання або рукопис, включаючи всі особливості паперу, палітурки чи обкладинки.
- Фальц** – згин аркуша, що утворюється при фальцюванні.
- Фальцювання** – процес згинання задрукованого аркуша у зошит у відповідності з нумерацією його сторінок.
- Фоліант** – видання, формат якого складає S долю паперового аркуша.
- Форзац** – конструктивний елемент книги у вигляді цупкого паперу розміром в розгорнуту книгу для скріплення палітурки з книжковим блоком.
- Формат** – розмір книги (видання) у міліметрах за її шириною і висотою або шириною і висотою у сантиметрах аркуша паперу з вказівкою долі (частини) сторінки на ньому.
- Фронтиспіс** – узагальнююча ілюстрація або портрет автора перед чи поза титулом.
- Футляр** – картонна або пластмасова коробка для захисту особливо цінних книг при їх пакуванні та транспортуванні.
- Централізована бібліотечна система** – об'єднання бібліотек у єдине структурно-цілісне утворення, куди входить центральна бібліотека.
- Шмуцтитул** – структурний елемент книги (видання), що є окремим аркушем або сторінкою із заголовком твору або великих рубрик, епіграфами, ілюстраціями, книжковими прикрасами.
- Шпальта** – частини тексту сторінки книги (видання), відокремлені вертикально проміжками або лініями.
- Шрифт** – набір літер, розділових, математичних та інших знаків для відтворення тексту у виданні.
- Штрих-код** – графічне умовне зображення з вертикальних штрихів різної товщини, призначене для автоматичної ідентифікації товару, у т. ч. книг.

КНИГОЗНАВСТВО ТА БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО

навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни

Укладач: Кудлай В.О.

Виготовлення оригінал-макету

Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman – 14

Умовн. друк. арк. 6,5

Видавець Маріупольський державний університет
03037, м. Київ, вул. Преображенська, 6